

Susánszky Pál

A politikai részvétel egyenlőtlenségei Európában

Doktori (PhD) értekezés

Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar Szociológia
Doktori Iskola Interdiszciplináris társadalomkutatások program

Témavezetők:

Tardos Róbert (CSc) és Kopper Ákos (PhD)

2018

Tartalomjegyzék

Bevezető	1
1. A politikai részvétel	12
2. A politikai részvételt magyarázó mikro elméletek	17
2.1. A mozgalmakutatás mikro elméletei	19
2.1.1. Elégedetlenség	21
2.1.2. Hatékonyság	23
2.1.3. Költségek és szelektív ösztönzők	24
2.1.4. Mobilizáció és többlepcsős részvétel	27
2.2. A politikai szociológia mikro elméletei	34
2.2.1. Civic Voluntarism Model	34
2.2.2. Kritikai megjegyzések a CVM-hez	37
2.3. Élethelyzetből adódó elérhetőség	41
3. A politikai egyenlőtlenség	44
3.1. A politikai részvétel egyenlőtlenségének meghatározása	44
3.2. A politikai részvétel egyenlőtlenségeiről szóló elméletek néhány hiányosságáról	51
3.3. Politikai részvétel egyenlőtlenségeinek dimenziói	55
4. Célkitűzések és hipotézisek	60
4.1. A kimenet fókuszú egyenlőtlenségre vonatkozó célkitűzések és hipotézisek	61
4.2. A folyamat fókuszú egyenlőtlenségre vonatkozó célkitűzések és hipotézisek	63
5. Módszertan	66
5.1. Adatbázisok	66
5.1.1. European Social Survey (ESS) 5.-7. hullámának összevont adatai	66
5.1.2. European Social Survey (ESS) 7. hullámának adatai	68
5.1.3. European Social Survey (ESS) 1-7. hullámának adatai	68
5.2. Változók és mérőeszközök kialakítása	69

5.2.1.	Politikai részvétel mérése az ESS kutatási sorozatban	69
5.2.2.	Demográfiai jellemzők az ESS kutatási sorozatban	74
5.2.3.	Mobilizációs potenciál	77
5.2.4.	Makro, társadalmi jellemzők	78
5.2.5.	Egyéni szintű magyarázó változók - ESS 7. hullámának adataiban	79
5.3.	Statisztikai módszerek	81
6.	A politikai részvétel jellemzői Európában	82
7.	Egyenlőtlenségek mérése	90
7.1.	Az egyenlőtlenség mutatók tesztelése	94
7.1.1.	A résztvevők eltérő számának problémája	94
7.1.2.	Társadalmi kategóriák összehasonlítása: Az eltérő csoportszám problémája	96
8.	Eredmények	100
8.1.	Egyenlőtlenség mutatók	100
8.1.1.	Az EGINI mutató	100
8.1.2.	A korrigált EGINI mutató	107
8.1.3.	Általánosított entrópia index (Generalized Entropy Index, GEI)	110
8.1.4.	Az EGINI és a GEI mutatók összehasonlítása	113
8.1.5.	EGINI és a részvételi szakadék (gap) mutatók összehasonlítása	119
8.1.6.	Az EGINI mutató előnyei és korlátai	122
8.2.	Politikai részvétel kimenetre fókuszáló egyenlőtlenségei Európában	125
8.2.1.	Nem, iskolai végzettség, életkor és lakóhely szerinti egyenlőtlenségek a tüntetésen való részvételben	126
8.2.2.	Egyenlőtlenségek részvételi formánként	130
8.2.3.	Egyenlőtlenségek társadalmi környezete	139
8.2.4.	Meghatározza-e a részvétel szintje a politikai részvétel egyenlőtlenségeit?	142
8.2.5.	Összefoglalás: Kimenetre fókuszáló egyenlőtlenségek	145
8.3.	A politikai részvétel folyamatra fókuszáló egyenlőtlenségei Európában	147
8.3.1.	A többszintű modellek logikájáról röviden	148
8.3.2.	A többszintű logisztikus regressziós modellek	152

8.3.3.	Üres és null modellek	155
8.3.4.	Random intercept modellek fix-hatású változókkal	158
8.3.5.	Random slope modellek	163
8.3.6.	Összefoglalás: Folyamatra fókuszáló egyenlőtlenségek	177
8.4.	A politikai részvétel egyenlőtlenségei Európában	179
9.	Összefoglalás	182
	Irodalom	190
	Függelék	206

Ábrák jegyzéke

1.	Társadalmi státus hatásmechanizmusa a politikai részvételre (ábra forrása: Verba et.al. 1995)	36
2.	A politikai részvétel folyamatához kapcsolódó egyenlőtlenség koncepciók	50
3.	Hipotézisek	65
4.	Politikai részvételi arányok Európában	83
5.	Demonstráción való részvevők aránya a társadalomszerkezet szerint standardizálva	87
6.	Demonstráción való részvevők aránya a mobilizációs potenciál szerint standardizálva	89
7.	Egyenlőtlenség és részvételi szint összefüggései szimulált adatokon	96
8.	Az egyenlőtlenségek mértékének (EGINI) és a részvételi szint összefüggése	103
9.	Az EGINI maximumának számításának szemléltetése Lorenz-görbével	105
10.	A mért egyenlőtlenségek nagysága (EGINI) és a mutató Minimuma, Maximuma	106
11.	Extra-parlamentáris részvétel Európában	114
12.	Extra-parlamentáris részvétel egyenlőtlenségei Európában (GEI)	115
13.	Extra-parlamentáris részvétel egyenlőtlenségei életkor szerint	117
14.	Extra-parlamentáris részvétel egyenlőtlenségei lakóhely szerint	118
15.	Extra-parlamentáris részvétel egyenlőtlenségei életkor szerint	118
16.	EGINI és a Gap mutatók összevetése	122
17.	Standardizált és nem-standardizált egyenlőtlenség mutatók összevetése	132
18.	Részvételi egyenlőtlenségek országonként	135
19.	Extra-parlamentáris részvétel egyenlőtlenségei Európában	136
20.	Szavazáson való részvétel egyenlőtlenségei Európában	136
21.	Random interceptek országonként	162
22.	Random intercept társadalmi csoportonként	162
23.	Belső hatékonyság hatása (random slope) országonként	164
24.	Kormányval való elégedetlenség hatása (random slope) országonként	165
25.	Politikai érdeklődés hatása (random slope) országonként	166
26.	Belső hatékonyság hatása (random slope) társadalmi csoportonként	169
27.	Kormányval való elégedetlenség hatása (random slope) társadalmi csoportonként	170
28.	Politikai érdeklődés hatása (random slope) társadalmi csoportonként	171

29.	Random intercept és a belső politikai hatékonyság random slope-ok összefüggése .	175
30.	Random intercept és a kormánnyal való elégedetlenség random slope-ok összefüggése	176
31.	Random intercept és politikai érdeklődés társadalmi csoportonkénti random slope-ok összefüggése	176
32.	Az európai országok értékelése politikai egyenlőtlenség szerint	181

Táblázatok jegyzéke

1.	A politikai részvétel fajtái (Teorell et al. 2007a:341 alapján)	16
2.	Az ESS felmérésekben résztvevő országok mintanagysága a vizsgált évekre össze- sítve	67
3.	Az ESS 7. hullámában résztvevő országok mintanagysága	69
4.	A résztvevők aránya a különböző kérdésfeltevésnél	71
5.	ESS 7. hullám és Peripato 2014-es adatfelvétel. Minták összetételének összeha- sonlítása	72
6.	ESS 7. hullám és Peripato 2014-es adatfelvétel. Tünetesen résztvevők összetéte- lének összehasonlítása	73
7.	Extra-parlamentáris részvétel faktor	74
8.	Szocio-demográfiai változók kódolása	76
9.	Társadalmi pozíció változó megoszlása	77
10.	Mobilizációs potenciál változó kódolása	78
11.	Makro, társadalmi változók leírása	79
12.	Magyarázóváltozók kialakítása	81
13.	A részvétel standardizálásának lépései	86
14.	Rosenstone és Hansen-féle mutató számítása	93
15.	Egyenlőtlenség mutatók kategóriaérzékenységeinek bemutatása	97
16.	Az egyenlőtlenség magyarázata a részvételi szinttel	103
17.	EGINI mutató tesztelése: a kategóriaszámmra való érzékenység	109
18.	Korrelációk a részvételi arány és az Extra-parlamentáris részvétel faktor között	114
19.	Általánosított entrópia index és az EGINI korrelációi részvételi formánként	116
20.	Általánosított entrópia index és az EGINI korrelációi társadalmi dimenzióként	116
21.	EGINI és Democracy Barometer Gap mutatók összevetése	121
22.	Egyenlőtlenségmutatók elmélet és technikai összevetése	124
23.	Demonstráción való részvétel egyenlőtlenségei különböző társadalmi dimenziók mentén	128
24.	Korrelációk az egyes társadalmi dimenziók mentén kialakult egyenlőtlenségek között	129
25.	H1 és H2 hipotézisek vizsgálata	130

26.	Korrelációk az egyes társadalmi dimenziók mentén kialakult egyenlőtlenségek és az összes pozíciót tartalmazó egyenlőtlenségek között	131
27.	Politikai és jövedelmi egyenlőtlenségek Európában	134
28.	Korrelációk a részvételi formák egyenlőtlenségei között	138
29.	H3 és H4 hipotézisek vizsgálata	139
30.	Korrelációk a politikai egyenlőtlenség, a jövedelmi egyenlőtlenség és az urbanizáltság között	142
31.	H5 és H6 hipotézisek vizsgálata	142
32.	Egyenlőtlenségek és részvétel összefüggései	144
33.	A standardizálatlan és korrigálatlan EGINI mutató és a részvételi szint lineáris összefüggése	145
34.	Alap modellek eredményei: Logisztikus regresszió a demonstráción való részvétel magyarázatára	157
35.	1.2 modell eredményei: Logisztikus regresszió a demonstráción való részvétel magyarázatára	159
36.	Országokénti random slope modellek	167
37.	Belső hatékonyság hatása (random slope) társadalmi csoportonként	172
38.	H8 és H9 hipotézisek vizsgálata	178
39.	Random Slope társadalmi csoportonként	206
40.	Fix hatású társadalmi csoportok	207

Bevezető

Disszertációmban a politikai szociológia egyik klasszikus témájával, a politikai részvétel egyenlőtlenségével foglalkozom. Ezen a területen már több, mint négy évtizede folynak empirikus vizsgálatok az Egyesült Államokban és Európában. A téma a huszadik század második felében vált kiemelkedően fontossá, ugyanis a modern demokráciaelméletek szerint a demokratikus berendezkedésekkel szemben támasztható egyik követelmény a részvétel egyenlősége. A kutatási eredmények azonban a politikai részvételben jelentős társadalmi egyenlőtlenségeket mutatnak. Dolgozatomban ahhoz a diskurzushoz kívánok csatlakozni, amely a politikai rendszer demokratikusságát a részvételi egyenlőtlenségek mentén értékeli, és tesz különbséget a politikai rendszerek között. Mielőtt rátérnék munkám részletes bemutatására, fontosnak tartom, hogy megismertessem az olvasóval azt a folyamatot, amely végül elvezetett kutatási témám fókuszához.

2014-ben kezdtem el a politikai részvétel egyenlőtlenségeivel foglalkozni. Elsősorban a középkelet és nyugat-európai országok között megjelenő regionális egyenlőtlenségek és azok társadalmi dimenziói érdekeltek. Az European Social Survey (ESS) adatainak elemzése közben azonban komoly problémába ütköztem, ugyanis nem találtam egyértelmű megoldást az egyenlőtlenség mérésére. A jövedelmi vagy egészségi egyenlőtlenségek vizsgálatára számos koncepciót és mutatót dolgoztak ki. Ezeket az egyenlőtlenségeket azonban folytonos változókkal mérik, ezzel szemben a politikai részvételt általában dichotóm változóval írjuk le. Természetesen nem én vagyok az első, aki ezzel a nehézséggel szembesült, de az irodalomban talált megoldások számomra nem voltak kielégítőek. Mindegyiknek volt valamilyen elméleti és/vagy statisztikai hiányossága. Így jutottam el a mérés problémájához, és azokhoz a kérdésekhez, hogy milyen kritériumoknak kell egy egyenlőtlenség mutatónak megfelelnie, valamint a mérési eredmények hogyan értelmezhetőek, interpretálhatóak? A mutatóval kapcsolatos folyamatos fejlesztések vezettek arra a megállapításra, hogy a politikai részvétel egyenlőtlenségeiről szóló elméleti kérdéseket nem lehet egyfajta módszerrel vizsgálni. Disszertációm leghangsúlyosabb része tehát a politikai részvétel egyenlőtlenségeinek vizsgálatához szükséges módszertani és fogalmi keretek kialakítása lett.

A bevezető további részében először bemutatom, hogy a politikai részvétel egyenlőtlensége miben jelent problémát a demokratikus berendezkedések számára. A politikai részvételi egyenlőtlenség fogalmának rövid tisztázása után kitérek arra, mik azok a témák, amik kívül esnek a dolgozat vizsgálatásain. Végül ismertetem a dolgozat felépítését és a kutatás legfontosabb eredményeit.

A demokráciáról, a demokratikus politikai berendezkedésről szóló filozófiai munkákban a politikai egyenlőség a demokrácia egyik alapvető előfeltétele (pl. Bühlmann és Kriesi 2013, Dahl 2006, Tilly 2007, Young 2000). A demokrácia ideájához hozzátartozik ugyanis, hogy egy közösség ügyeiről szóló döntésekben ne csupán egy kisebb csoport, vagy akár egyetlen személy igényei, értékei, érdekei tükröződjének, azaz a politikai döntések ne kizárólag az elit csoportok igényeinek feleljenek meg, hanem a társadalom többi részének akarata is érvényesüljön. A politikai részvétel egyenlőtlenségének vizsgálatával egyszerre kaphatunk információt az egyének politikai részvételét alakító tényezőkről és a demokratikus rendszer minőségéről.

A dolgozatomban nagyban építek Jan Teorell (2006, 2007b) elméleti megközelítésére, mely szerint meg kell különböztetni a politikai részvétel egyenlőtlenségének kimenet és folyamat fókuszú koncepcióit. Az első értelmezés a résztvevők egyenlőtlen eloszlására koncentrál, és azt vizsgálja, hogy a társadalmi csoportok között milyen egyenlőtlenségek alakultak ki. Például a lakóhely dimenzióját vizsgálva, egyenlőség esetén azt várjuk, hogy a faluban és a városban élők csoportjai a társadalmi méretüknek megfelelő arányban vegyenek részt a politikában, és próbálják meg a politikai döntéseket alakítani. Hogyha a falusiak nem vesznek részt a politikában, akkor a döntésekben sem jelenhetnek meg azok a szempontok, amelyeket a falusi életmódból fakadóan csak a falusiak képesek megfogalmazni.

Az egyenlőtlenség második (folyamat fókuszú) értelmezése pedig a részvétel irányába ható mechanizmusok társadalmi csoportonként eltérő működésmódjával foglalkozik. Például bizonyos elméletek szerint az elégedetlenségnek fontos szerepe van a részvétel magyarázatában. A részvételben akkor jelentkezik egyenlőtlenség, ha két csoportot összehasonlítva azt tapasztaljuk, hogy az egyik (pl. falusiak csoportja) körében az elégedetlenség nem vagy csak kevésbé függ össze a részvétellel, míg a másik csoport (pl. városiak) esetén az összefüggés erős. Ez ugyanis azt jelenti, hogy a városiak körében az elégedetlenek részt vesznek tüntetéseken, vagyis artikulálják véleményüket, igényeiket, de a falusiak csoportjára ez nem igaz.

Véleményem szerint Teorell fogalomhasználata nem a legszerencsésebb. A kimenetre irányuló (outcome-oriented) egyenlőtlenség, ugyanis összekeverhető a politikai döntések kimenetének fogalmával. A Teorell által javasolt fogalomnál azonban nem a politikai döntések hatásának egyenlőségéről van szó. Nem azt vizsgálja tehát, hogy egy döntés figyelembe veszi-e különböző társadalmi csoportok igényeit, szempontjait, hanem, hogy a politikai részvétel - ahogy majd részletesen bemutatom -, mint a politikai döntések befolyásolásának eszköze egyenlően vagy egyenlőtlenül oszlik-e

el bizonyos releváns társadalmi csoportok között. A *kimenetre fókuszáló egyenlőtlenség* fogalma a politikai cselekvésekben résztvevők egyenlőtlen eloszlását hangsúlyozza, és nem foglalkozik azzal, hogy a cselekvésnek milyen eredményei vannak, azok hogyan befolyásolták a politikai döntéseket. Az *egyenlőtlenség folyamat fókuszú* megközelítésmódja pedig azzal foglalkozik, hogy milyen faktorok befolyásolják a részvételt.

A kimenetre fókuszáló egyenlőtlenség vizsgálatával tehát a szocio-demográfiai csoportok, míg a folyamat fókuszú egyenlőtlenségek esetén az oksági folyamatok közötti egyenlőtlenségek írhatóak le. Mivel ez a megkülönböztetés Teorellnél, – reflektálatlanul – de explicit módon megjelenik az elemzésekben, részletesen foglalkozom majd a protest részvételt magyarázó elméletekkel és a társadalmi kategóriákat a cselekvéssel összekapcsoló kutatásokkal (2. fejezet és 3.3. fejezet). Teorell fogalmi különbségtétele nem csak azért fontos, mert elméleti megfontolásokból különbséget tesz a részvételi egyenlőtlenség kétféle értelmezése között, hanem mert a megkülönböztetés azt implikálja, hogy az eltérő koncepciókhoz eltérő metodológiát, mérési módszereket kell kapcsolni. Ez az elméleti és metodológiai megkülönböztetés a dolgozat egészen végighúzódik, az elméleti és az empirikus fejezeteken egyaránt.

Fontos már a bevezetőben tisztázni a dolgozat korlátait illetve határait. Ahogy a fentiekben hangsúlyoztam a disszertációnak nem része a politikai döntések kimenetének értékelése. Nem foglalkozom azzal, hogy a politikai döntések mennyiben tükrözik a különböző társadalmi csoportok vélekedéseit. A politikai részvétel egyenlőtlenségével foglalkozó kutatások ugyanis két problémát kifejtetlenül hagynak. Az egyik a különböző társadalmi csoportok igényeinek, érdekeinek reprezentációját érinti, a másik pedig ezeknek az igényeknek, érdekeknek a döntésekben való megjelenését.

Tegyük fel, hogy egy szegények lakta telep lerombolása ellen tüntetést szerveznek. A résztvevők száma mindössze száz fő. A tüntetők egy marginális csoport tagjai, így a politikai döntéshozókra a tüntetésnek szinte semmilyen hatása nincs. Ha azonban az országos média részletesen beszámol a konfliktusról és a tüntetők által megfogalmazott követelésekről, akkor a tudósítás miatt a politikusok hajlandóak a döntésüket megváltoztatni. Attól tartanak ugyanis, hogy az érintetteken kívül más szavazókat is elveszthetnek. A média működése miatt, tehát akár kis létszámú tüntetéseknek is lehet nagy politikai hatása. Ez annyiban érinti az egyenlőtlenség kérdését, amennyiben a különböző társadalmi csoportok igényeinek és érdekeinek a megfogalmazása és a döntéshozók felé való kommunikálása során megvalósuló egyenlőséget a média eltorzítja. Persze fordítva is igaz,

ha egyenlőtlenség tapasztalható a részvételben, nem jelenti azt, hogy a média nem igyekezhet ezt kiegyenlíteni. A dolgozatban nem foglalkozom, tehát azzal, hogy a tüntetők társadalmi csoportok közötti egyenlőtlen eloszlását a média működése hogyan befolyásolja.

Az előző példánál maradva tegyük fel, hogy a szegények által lakott telep lerombolása mellett is komoly érvek hozhatók fel. Az egyenlőtlenségről szóló elemzések nem térnek ki arra, hogy az ütköző, egymást kizáró érdekeket, hogyan képes a hatalom kezelni. Hogyan dönti el egy politikus, hogy a két érdek (pl.: bezárás vs. nem bezárás) közül melyiket képviselje. Ha az érdekek egymást kizárják, akkor mindkettőt nem lehet egyszerre kielégíteni, ami nyilvánvalóan a döntések szintjén egyenlőtlenséghez vezet. A helyben élő szegények igénye nem valósul meg, ha a város mégis lerombolja a telepet, és a telep lerombolása mellett érvelők igényei nem valósulnak meg, ha a telep megmarad. A részvételben megvalósuló egyenlőség (a populációs részarányuknak megfelelő számú ember tüntet a bezárás ellen és mellett is), - ha a megjelenített érdekek egymást kizárják - a döntés során szükségszerűen egyenlőtlenséghez vezet. A plurális demokráciáknak ez minden bizonnyal egy komoly problémája, amelyre különböző válaszok adhatók. Dolgozatomban a 2. ábrán mutatom be, hogyan kapcsolódnak a különböző egyenlőtlenség koncepciók, értelmezések egymáshoz.

Az ábrán a politikai részvétel folyamatát ábrázoltam, a cselekvés mögött húzódó faktoroktól (pl. motivációk) a cselekvés következményéig. Egyenlőtlenség a folyamat bármelyik részén kialakulhat. A folyamat fókuszú egyenlőtlenség értelmezés szerint, egyenlőtlenségről beszélhetünk abban az esetben, ha két társadalmi csoportban a részvételt befolyásoló tényezők (pl.: motivációk) hatásai a részvételre egymástól szignifikánsan eltérnek. A kimenet fókuszú egyenlőtlenség értelmezés szerint az egyenlőtlenséget a résztvevők társadalmi csoportok közötti egyenlőtlen eloszlása jelenti. Továbbá az egyenlőtlenségek megjelenhetnek a médiareprezentációban és a politikai döntésekben is. Doktori disszertációmban kizárólag a folyamat első két szakaszára, és az itt megjelenő egyenlőtlenségekre fókuszálok.

Szükséges továbbá hangsúlyozni, bár a dolgozat címében szerepel az egyenlőtlenség fogalma, az kizárólag a politikai részvétel egyenlőtlenségeire vonatkozik. Nem térek ki a közgazdaságtan és a szegénységszociológia jövedelmi egyenlőtlenségekkel foglalkozó irodalmára. Nem foglalkozom a politikai részvétel jövedelmi dimenziójával sem, tehát nem lesz szó „szegények” és „gazdagok” közötti részvételi egyenlőtlenségekről.

Már itt a disszertáció bevezetőjében szeretnék egy technikai/módszertani problémát kiemelni, ami

lényegesen lehatárolja a következőkben bemutatott vizsgálat módszertanát. A dolgozatban foglalkozom az ún. EGINI mutatóval, ami egy Gini-jellegű egyenlőtlenség mutató. Ennek legfontosabb jellegzetessége, hogy dichotóm változók elemzésére alkalmas. Olyan esetekben használható, amikor valamilyen tulajdonsággal való rendelkezés társadalmi csoportok közötti eloszlásának vizsgálata a kérdés. Például a balkezesek, az egyetemen való továbbtanulás vagy a tüntetésen való részvétel nemek szerinti eloszlásának vizsgálatakor. Ezekre az esetekre az jellemző, hogy valamilyen megfontolásból a kutatók nem egy folytonos skálán mérik a balkezességet, az egyetemen való továbbtanulást, vagy tüntetésen való részvételt, hanem csupán azt rögzítik, hogy valaki balkezes-e, továbbtanult-e vagy, hogy vett-e részt tüntetésen, és annak mértékét, intenzitását figyelmen kívül hagyják. Ez jelentősen különbözik tehát például a jövedelmek egyenlőtlen eloszlásától, hiszen a jövedelmek folytonos skálán vehetnek fel értéket, a kutatók általában nem csak azt rögzítik, hogy a válaszadó rendelkezik-e jövedelemmel vagy sem, hanem azt is megkérdezik, mekkora jövedelemmel rendelkezik.

Ennek a technikai különbségnek komoly következményei vannak. Módszertani következménye, hogy az EGINI mutató használata esetén nem lehet ugyanazokat a cizellált, elemzéseket (pl. dekompozíciós eljárások) elvégezni, mint amik a jövedelmi egyenlőtlenségek vizsgálatánál használt Gini index esetén elvégezhetőek, valamint a mutató értelmezése is különböző. (Az oktatási egyenlőtlenségekről szóló irodalomban az EGINI mutatónak van egy, az általam használttól eltérő meghatározása is. Zhang és Li (2002) az egyenlőtlenségek méréséhez az oktatásban eltöltött időt használják, ami egy folytonos változó. A dolgozatban tárgyalt EGINI mutató azonban dichotóm változók esetén használható.) A Gini index esetén a jövedelmi egyenlőtlenséget egyének közötti egyenlőtlenségként értelmezzük, ezzel szemben az EGINI mutató esetén az egyenlőtlenségek minden esetben csoportok közötti egyenlőtlenségként interpretálandóak. A tüntetésen való részvételt mérő változó kétértékű (dummy), ezért a társadalmi csoportokon belül minden egyes egyén azonos részvételi értékkel rendelkezik, ami megegyezik az adott csoport résztvevőiből való részesedéssel. Ha például nemi egyenlőtlenségeket vizsgálunk, akkor az egyes egyének vagy a férfiak vagy a nők csoportjának megfelelő értéket, arányt kapják. Így a férfiak ill. nők csoportján belül az arányszámoknak nincsen szórása. (Az egyenlőtlenséget definiáló Lorenz-görbében egyetlen „töréspont” van.) Az EGINI mutató tehát nevében Gini, de a fenti sajátosságok miatt másként interpretálható, mint a jövedelmi egyenlőtlenségeknél használt Gini index.

Ugyan a politikai részvétel egyenlőtlenségének több évtizedes története van, a jelenség több as-

pektusát nem ismerjük még. Az eddigi kutatások két legnagyobb hiányossága vagy problémája, hogy nem követik a fenti teorelli megkülönböztetést. Néhány kivételtől eltekintve (pl.: Dubrow 2010, Teorell 2007b) nem választják szét a kimenet fókuszú és a folyamat fókuszú értelmezéseket. Másrészt torzítottak azok a mutatók, amikkel a kimenet fókuszú egyenlőtlenséget mérik. Ezért dolgozatomban kettéválasztom a kimenet és a folyamat fókuszú egyenlőtlenségek leírását és külön fejezetekben tárgyalom őket. Továbbá nagy hangsúlyt kapnak a kimenet fókuszú egyenlőtlenség mérésével kapcsolatos nehézségek. Úgy vélem sokkal nagyobb erőfeszítéseket kell tenniük a szociológusoknak arra, hogy az egyenlőtlenségekről és a politikai reprezentációról szóló empirikus kutatásokat és elméleteket szintetizálják.

Az elméleti és metodológiai hiányosságokon túl az irodalomban csak kevesen foglalkoztak a protest politikai cselekvésekkel és leginkább a szavazási részvételre koncentráltak. Ezért az empirikus vizsgálódások középpontjába a demonstráción való részvételt állítottam. Az általam javasolt egyenlőtlenség mutató egyik nagy előnye, hogy az egyes részvételi formákat (szavazás, tüntetés, bojkott, petíció) külön-külön képes vizsgálni. Ez a fejlesztés lehetőséget nyújt arra, hogy a politikai részvétel egyenlőtlenségeinek vizsgálatát sokkal részletesebb felbontásban végezzem el.

A dolgozat több társadalomtudományi diszciplína eredményeit és megközelítésmódját ötvözi. A politikai szociológia, és a társadalmi mozgalmak kutatás diszciplínái sok esetben elkülönülnek egymástól (pl.: Savage 2001)¹, de bizonyos társadalmi jelenségek, kutatási kérdések (pl. egyenlőtlenségek a politikai aktivitásban) megválaszolásához előnyös a két tudományterület eltérő módszereinek, szemléletmódjának alkalmazása. A politikai szociológia a demokraciáelméletekből kiindulva a tüntetésen való részvételt politikai részvételként írja le, és a politikai rendszer felől értelmezi. A politikai szociológia számára a tüntetési részvétel legfontosabb jellegzetessége annak tiltakozó jellege. A protest tevékenységek a politikai rendszerrel való elégedetlenségnek illetve a rendszerbe vetett bizalom hiányának szimptomái (Easton 1965, Newton 2006, Norris 1999, Christensen 2016), amit az 1960-as évek óta a demokratikus rendszerek elfogadott részének tekintenek: *"A nyugati országokban szinte naponta tapasztalhatóak a tiltakozó akciók különböző formái. Ezek mára a tiltakozások a demokratikus hatalmi küzdelmek intézményesült [vagyis megszokott – sp] részévé váltak."* (Aelst és Walgrave 2001:480).

¹A túlnyomórészt eltérő kutatási kérdésekből adódóan a kereszthivatkozások viszonylag ritkának mondhatóak. Továbbá érdekes, hogy a mozgalmak kutatási módszereket összefoglaló egyik legújabb kézikönyv (Methodological Practices in Social Movement Research, 2016) sem tartalmaz survey kutatásokat, ami viszont a politikai szociológia számára alapvető adatgyűjtési mód.

Ezzel szemben a mozgalm kutatás - általam preferált ága – a tüntetésen való részvételt kollektív cselekvésként definiálja, és ennek megfelelően egyéni szintű elméleteket alkot.² Dolgozatomban összekapcsolom a politikai szociológia társadalmi jelenségek szintjén tett megfigyeléseit az egyéni politikai cselekvések magyarázatáról szóló elméletekkel. A politikai részvétel egyenlőtlenségeivel kapcsolatos kérdések és problémák egyértelműen a politikai szociológia területére tartoznak, ugyanakkor munkámban mikro-elméleti alapként a mozgalm kutatás által javasolt modellt alkalmazom.

A dolgozat felépítése a következőképpen alakul: A disszertáció bevezetőjét követő első három fejezete az elméleti megfontolásokról szól. Először a politikai részvétel fogalmát járom körül: a fogalom meghatározásán kívül, bemutatom, hogyan fejlődött az elmúlt négy évtizedben a politikai részvétel fogalmáról való társadalomtudományi gondolkodás és a különböző részvételi formák osztályozására milyen javaslatok születtek. A második elméleti fejezetben arra a kérdésre keresem a választ, hogyan magyarázható meg a politikai részvétel? Az elmúlt, nagyjából tíz évben több kísérlet is született a társadalmi mozgalmakkal foglalkozó elméletek szintetizálására és egy egységes magyarázómodell kialakítására. A mozgalm kutatás mikro elméletei alfejezetben ezeket az elméleti törekvéseket mutatom be. A politikai részvétel magyarázatának másik nagy irányzata az amerikai politikai szociológiai iskolából eredeztethető. A Civic Volunteerism Model-ről szóló fejezetben ennek a műhelynek az elméleti keretét foglalom össze. Végül a harmadik elméleti fejezetben a politikai részvétel egyenlőtlenségéről szóló elméleteket, definíciókat tárgyalom. Ebben a fejezetben bemutatom azokat a vizsgálatokat is, melyek a politikai részvétel egyenlőtlensége terén születtek.

Az elméleti fejezetek közül az első mindkét típusú részvételi egyenlőtlenség (kimenet és folyamat fókuszú) témájához szorosan kapcsolódik, hiszen a politikai részvétel fogalma a jelen vizsgálódások legfontosabb jelenségét, az egyének politikai magatartását írja le. A részvétel magyarázata viszont elsősorban a folyamat fókuszú egyenlőtlenségek koncepciója számára fontos. Ahhoz, hogy meg tudjuk mondani, vajon a részvételre ható tényezők működésében vannak-e eltérések az egyes társadalmi csoportok között, rendelkezünk kell egy megalapozott elméleti kerettel, ami kijelöli számunkra, mely faktorok fontosak és melyek nem azok. Milyen mechanizmusokat határozhatunk meg, amik a részvétel irányába lökik az egyéneket. A harmadik elméleti fejezetben a politikai

²A „kik vesznek részt?” kérdésre válaszoló elméleteket mikro elméleteknek hívom, mivel ezek az egyéni cselekvésekről szólnak, és nem pedig makro (társadalmi, kulturális, szervezeti) jelenségekről.

egyenlőtlenség fogalmi tisztázását végzem el, ami megalapozza a kimenet és a folyamat fókuszú egyenlőtlenségek megkülönböztetésének koncepcióját.

Az elméleti fejezetek minden esetben tartalmazzák az elméletek tesztelésére vonatkozó empirikus eredmények összefoglalását is. Így a célkitűzések fejezetben ezek alapján állítom fel a kutatási kérdéseket és az ezekhez tartozó hipotéziseket. Mivel a dolgozat középpontjában a kimenetre fókuszáló egyenlőtlenséget mérő EGINI index használata áll, a hipotézisek megfogalmazásánál két szempontot vettem figyelembe. Célom a korábbi kutatások eredményeinek tesztelése a módosított EGINI indexszel. Érdeemes megvizsgálni ugyanis, hogy a különböző torzítások kiküszöbölése után ugyanazokat az összefüggéseket kapjuk-e, mint amiket a korábbi kutatások közöltek. Továbbá fontos hangsúlyozni, hogy az EGINI index használatával új eredmények mindenképpen születnek. Az EGINI-vel ugyanis az egyenlőtlenségek mértéke külön-külön számítható a politikai részvétel különböző típusaira, külön a szavazásra, a tüntetésre, a petíció aláírására és a bojkottra. Célom volt tehát az is, hogy megmutassam, az EGINI használatával részletesebb információkhoz jutunk a politikai részvétel egyenlőtlenségeiről. A hipotézisek vizsgálatakor a legtöbb esetben az eredmények mélyebb értelmezésére nincs lehetőség. Ha egy korábbi összefüggést az én eredményeim nem támasztanak alá, akkor alternatív magyarázatot kell találni, ez pedig egy különálló kutatást jelentene. Ezek az újonnan keletkező kutatási kérdések fontos eredménynek tekinthetők. Az ötödik fejezetben ismertetem az European Social Survey adatbázist és a használt változókat, azok kialakítását. A hatodik fejezetben a részvételi adatok összehasonlításának problémáját tárgyalom és bemutatom a standardizálás eljárását, melyet az EGINI index átalakításánál is alkalmazok majd. A fejezetnek tehát kettős célja van, egyrészt bemutatom az európai országok között tapasztalható részvételi különbségeket, ami fontos, hogy az egyenlőtlenségekről szóló eredményeket jobban megérthessük. Másrészt átemelem a standardizálás módszerét a demográfia eszközei közül a politikai szociológia területére.

A politikai részvétel egyenlőtlenségének témája több évtizede a kutatások fősodrába tartozik, de az egyenlőtlenség mérésére a kutatók alig szenteltek figyelmet. A hetedik fejezetben ezért kitérek néhány használatban lévő egyenlőtlenség mutatóra, majd felállítom azt a kritériumrendszert, amivel egy részvételi egyenlőtlenség mutató torzítottsága megállapítható. Vizsgálati eredményeim szerint a korábban használt egyenlőtlenség mutatók torzítottak, komparatív vizsgálatokra lényegében nem alkalmazhatóak. Ezért a nyolcadik fejezet első két alfejezetében az egyenlőtlenség mérés alternatív módjait keresem. Két mutatót javaslok, az oktatás szociológia területéről adaptált EGINI mutatót

és az általánosított entrópia indexet (Generalized Entropy Index). A két mutató különböző tulajdonságainak összevetése után az EGINI mutató mellett döntök, és a politikai részvétel kimenetre fókuszáló (eloszlás típusú) egyenlőtlenségeinek bemutatására az EGINI-t használom.

Az EGINI módosításával egy olyan mutatót hoztam létre, amely 1) jobban illeszkedik a komparatív vizsgálatok által támasztott igényekhez 2) alkalmas a korábban leírt kutatási eredmények felülvizsgálatára és 3) alkalmas az egyenlőtlenségek részvételi formáinként való külön leírására.

Az eredményeket bemutató fejezet további két alfejezetből áll. Az elsőben a kimenet fókuszú egyenlőtlenség koncepció alapján a politikai részvétel, mint a politikai és társadalmi közeget befolyásoló eszköz *eloszlásával* foglalkozom. A második pedig az egyenlőtlenség folyamat fókuszú értelmezéséhez kapcsolódik, és a részvételt magyarázó modellekben tapasztalható egyenlőtlenségekre fókuszál. Ebben a részben a demonstráción való részvételt meghatározó tényezők társadalmi csoportonkénti eltérő *működésmódját* vizsgálom. Az empirikus részeket tartalmazó fejezetek módszertana az egyenlőtlenségekről szóló elméletekhez igazodik. A kimenet fókuszú egyenlőtlenségek elemzésénél eloszlást vizsgáló mutatót, míg a folyamat fókuszú egyenlőtlenségek vizsgálatánál regressziós modelleket használok.

A disszertáció utolsó, kilencedik fejezetében összefoglalom a dolgozat legfontosabb megállapításait.

A doktori kutatás legfontosabb eredményeit három csoportba lehet sorolni: módszertani, empirikus, elméleti eredmények. A dolgozat egyik célkitűzése az európai egyenlőtlenségek leírására, országok és társadalmi csoportok összehasonlítására vonatkozik. Ehhez azonban új módszerekre volt szükség. Módszertani eredménynek tekinthető, (1) az a kritérium-rendszer, ami alapján az eloszlás vizsgálatokhoz használható mutatók validitásának tesztelését el lehet végezni. Ezen kritérium rendszer segítségével megmutatom, hogy a korábban használt egyenlőtlenség mutatók erősen torzítanak. További módszertani eredmény (2) az oktatásszociológiában használt EGINI egyenlőtlenség mutató a politikai szociológia területére való adaptálása és nagymértékű továbbfejlesztése, ami lehetővé teszi országok és különböző részvételi formák összehasonlítását. Létrehoztam a standardizált és korrigált EGINI mutatót, ami mindenképpen egy módszertani újítása a dolgozatnak.

Az empirikus eredményeket tárgyaló fejezetekben (8.2, 8.3) az Európában kialakult politikai egyenlőtlenségeket részletesen bemutatom. A hipotézisek értékelése után úgy tűnik, a korábbi kutatások eredményei közül többet felül kell vizsgálni. A korábbi kutatásokétól eltérő eredmények abból fakadnak, hogy a korrigált EGINI az egyenlőtlenségek pontosabb leírására alkalmas, mint a korábbi

mutatók. Valamint abból a tulajdonságából, hogy az egyenlőtlenség mértékét az egyes részvételi formákra külön-külön kiszámítottam. Jelen kutatás eredményei szerint a korábban vizsgált összefüggések, általánosságban nem igazak, csak bizonyos részvételi formákra érvényesek. Munkám egyik újdonságának tartom a szociológia két, az oktatással és a politikai részvétellel foglalkozó szakterületének összekapcsolását, párhuzamot vonva Teorell és Hellevik elméleti munkái között. Az egyenlőtlenség fogalmának Hellevik által tematizált értelmezési problémái vezettek el ahhoz a felismeréshez, hogy a több, mint ötven éve zajló politikai egyenlőtlenség kutatásokra jellemző egy fogalmi tisztázatlanság. Sok esetben az egyenlőtlenségek értelmezése és a mérőeszközök nincsenek összhangban. Ebben a vitában egyértelműen az eloszlás és a korrelációk vizsgálatának megkülönböztetése mellett foglalkozom állást.

A dolgozatban használt legfontosabb fogalmak:

- Politikai részvétel: *Olyan egyéni cselekvés, ami a politikai döntések és a közvélemény befolyásolására irányul, ezek befolyásolásának eszköze. Leggyakoribb formái: szavazás, tüntetés, petíció aláírása, bojkottálás.*
- Kimenet fókuszú egyenlőtlenség: *A politikai részvétel eszközének a társadalom különböző csoportjai közötti eloszlásának egyenlőtlensége.*
- Folyamat fókuszú egyenlőtlenség: *A cselekvést meghatározó tényezők (igények, szükségletek, elégedetlenségek) társadalmi csoportonkénti eltérő működésmódjai.*
- Külső politikai hatékonyság: *Az egyén szubjektív értékelése a politikai rendszer, az állampolgárok különböző igényeire való fogékonyságáról.*
- Belső politikai hatékonyság: *Az egyén személyes meggyőződése saját politikai kompetenciájáról. Az egyén azon meggyőződése, hogy képes megérteni a politika eseményeit és képes a politikai cselekvésre.*
- A politikai cselekvés költsége: *A politikai cselekvésre fordított idő, pénz és energia összessége.*
- A politikai cselekvés kockázata: *A politikai cselekvés jövőbeli, várható költségeinek szubjektív értékelése.*

1. A politikai részvétel

Mielőtt felvázolnám a politikai részvétel egyenlőtlenségéhez kapcsolódó elméleti háttérrel, pontosítani kell, hogy minek az egyenlőtlenségéről is lesz szó.

A politikai részvétel koncepciójáról szóló szakirodalmi összefoglalók minden esetben a fogalom történetével foglalkoznak, követik a politikai részvétel módjának változásait. Ebből a történetből megtudható, hogyan vált egy általános definíció egyre cizelláltabbá, vagy másképpen fogalmazva, hogyan követte a politikai részvétel módjának változását annak fogalmi leírása. Ez azért érdekes, mert a fogalmak definíciójához, illetve a definíciók és megközelítésmódok osztályozásához nem feltétlenül lenne szükséges a történeti dimenziót beemlíteni. Kiindulópontnak Verba és Nie (1987)[1972] definícióját tekintem: "A politikai részvétel, az állampolgárok azon cselekvéseit jelenti, amelyek többé-kevésbé a kormányzatban lévő emberek kiválasztását vagy ezen emberek döntéseit igyekeznek befolyásolni" (2.o.)³ A politikai döntéseket közvetlenül befolyásolják az emberek, ha a döntéshozót képesek meggyőzni akaratukról. Közvetetten pedig a döntéshozó kiválasztásán keresztül tudják befolyásolni a döntéseket (Verba és mtsai. 1995: 38.o.).⁴ Talán valamivel letisztultabb és érthetőbb meghatározását adja a fogalomnak Brady (1999): Politikai cselekvésnek tekinthető a „hétköznapi állampolgárok cselekvései, amelyekkel valamilyen politikai kimenetet (political outcome) igyekeznek befolyásolni.” (737.o.).

Verba és Nie definíciójának négy elemét lehet elkülöníteni (Teorell et al. 2007a:336.o., Hooghe és Quintelier 2012:221-222.o.): (1) A politikai attitűdök nem részei a politikai részvételnek⁵, mivel a politikai részvétel valamilyen cselekvésre utal. (2) A cselekvők nem a politikai elit tagjai, hanem "hétköznapi" emberek. (3) A cselekvés szándéka szerint valamilyen igényt szeretne érvényre juttatni, vagy egy döntést szeretne befolyásolni. (4) A definíció valamilyen politikai döntésre vonatkozik, tehát az "értékek és javak kormányzati elosztására" (Hooghe és Quintelier 2012:222.o.).

³Verba és Nie a definíció leírása után meghatározzák azt is, hogy mivel nem foglalkoznak könyvükben. Nem foglalkoznak azzal a cselekvéssel, ami nem politikai, vagyis nem a döntéshozók kiválasztására vagy azok döntéseire vonatkozik (Pl. a kormány által szervezett ünnepek, többek között a július 4-ei megemlékezések, Pride felvonulás). Nem foglalkoznak továbbá a politikai attitűdökkel sem, mivel ezek nem cselekvések.

⁴"A politikai részvétel fogalmát arra a cselekvésre használjuk, ami szándéka szerint, vagy hatását tekintve befolyásolja a kormány cselekvését – direkt módon azáltal, hogy befolyásolja a politikai döntéseket, vagy indirekt módon a döntéshozók kiválasztására gyakorolt hatásán keresztül." (Verba és mtsai. 1995, 38.o.)

⁵Ekman és Amna 2012-es cikkükben amellet érvelnek, hogy a részvétel fogalmát érdemes kiterjeszteni a politikai attitűdökre is, mint a politika iránti érdeklődésre, vagy a politikáról való beszélgetésre. Ezeket látens politikai cselekvéseknek tekintik.

Eszerint a negyedik pont szerint, bár a politikáról való beszélgetés, vitatkozás cselekvésnek számít, mégsem tekinthető politikai részvételnek. Teorell és munkatársai (2007a) hangsúlyozzák, hogy a legfontosabb különbség a Verba és Nie valamint a Brady által megfogalmazott definíciók között abban rejlik, hogy a második valamivel tágabban értelmezhető, és nem csupán a politikai döntéshozók befolyásolására korlátozódik. Így politikai cselekvésnek tekinthető az az eset is, ha egy cég (gazdasági szereplő), vagy egy újság döntéseit kívánják befolyásolni.

Verba és Nie meghatározása tulajdonképpen az ún. elitista demokrácia elméletek (pl. Schumpeter 2010; Sartori 1999) ellen fogalmazódott meg. Ezen elméletek szerint a politikai részvétel csupán a vezetők megválasztására koncentrálódik, két választás között nincsen helye a politikai cselekvésnek, azt a politikusokra (az elitre) kell bízni (Teorell 2006:788, lásd még Pateman 1970 I. fejezet). Verba és Nie tehát kitágítják az elitista értelmezést azzal, hogy definíciójukban az is szerepel, hogy a politikai döntések befolyásolása nem csupán a szavazáson keresztül lehetséges, és nem csak az elitek végezhetnek politikai cselekvést, hanem a hétköznapi emberek is. Brady ezt a definíciót lazítja még tovább, azzal hogy a cselekvés célja nem csak a politikai szereplők, hanem más (gazdasági, civil, vallási stb.) szereplők döntéseinek befolyásolása is lehet.

Már az első nagy komparatív empirikus kutatások során felmerült, hogy meg kell különböztetni egymástól a különböző típusú részvételi formákat. Samuel H. Barnes és Max Kaase sokévi egyeztetés és elméleti munka után 1974-ben bonyolították le az ún. „Five Nation” kutatást (Barnes és Kaase 1979). Könyvük elméleti részében megkülönböztetik egymástól a hagyományos, intézményszerű és nem hagyományos, nem intézményszerű részvételi formákat. Az első kategóriához azok a cselekvési módok tartoznak, melyek az alkotmányos politikai intézményeken keresztül zajlanak. Például a szavazás, a párt kampányolásban való részvétel vagy más pártaktivizmus (Quaranta 2013). Ezzel szemben a nem-hagyományos és nem intézményszerű részvételi formák azok, amelyek az 1960-as években terjedtek el a nyugati, demokratikus országokban. Többek között ide sorolják a tüntetéseket, a blokádot, a petíció aláírását vagy az épületfoglalást. Hangsúlyozzák, hogy ezek a részvételi formák nem feltétlenül támadják a politikai berendezkedés alapjait⁶. Az

⁶Rucht is azon az állásponton van, hogy a gyakorivá vált tiltakozásokat nem kell a destabilizálódás jelének tekinteni. Egyik érve szerint például a tiltakozásokon való magas részvételi arány és a demokrácia stabilitása, minősége összefügg, hiszen a nyugati demokráciákban magasabb a részvételi arány, mint a kelet-európai és déli-amerikai új demokráciákban. Másfelől pedig napjainkra szinte minden társadalmi csoport számára elérhető érdek-kifejezési eszközzé vált a tüntetés. ("Amíg a tiltakozás, korábban az alávetett csoportok (underprivileged) világához tartozott, mára szinte minden társadalmi csoport számára elérhető." (715.o.))

effajta politikai cselekvésekben résztvevők pedig nem tekinthetők csőcseléknek, vagy deviánsnak⁷. Ekman és Amna (2012) arra hívják fel a figyelmet, hogy a részvételi formák hagyományos, illetve nem-hagyományos csoportokba sorolása napjainkban már nem megfelelő. A petíció aláírását, vagy a tüntetések már nem szokatlanok, ezért helyette inkább az extra-parlamentáris megnevezést javasolják.

Teorell és munkatársai (2007a) a politikai cselekvéseket két dimenzió szerint csoportosítják: a vélemény-nyilvánítás csatornája és a döntések befolyásolásának mechanizmusa szerint (lásd 1. táblázat). *Reprezentációs* vélemény-nyilvánítási csatornákon végbemenő cselekvésekről beszélünk, amikor a vélemények a liberális demokráciákban elérhető formális intézményeken keresztül fejeződnek ki. Ilyen például a választáson való részvétel, amikor az emberek a szavazatukkal meghatározzák, melyik párt kormányozzon, de a politikusok döntéseire közvetlenül nem gyakorolnak hatást. Ezzel szemben az *extra-reprezentációs* cselekvéseknél nem jelentkeznek ilyen hivatali, intézményi közvetítők. Az emberek a tüntetésekkel közvetlenül befolyásolják a politikai döntéshozókat, a piaci szereplőket, vagy a médiát és a közvéleményt. A második dimenzió Hirschman kivonulás és tiltakozás megkülönböztetésén alapul. Hirschman (1995[1970]) szerint, a fogyasztó kétféleképpen reagálhat, ha azt tapasztalja, hogy az általa kedvelt termék minősége romlik: *kivonul* vagy *tiltakozik*. Vagyis a helyettesítő jóságok közül egy másik terméket kezd el fogyasztani (*kivonul*), vagy pedig megpróbálja a szervezetet rávenni, hogy javítson a jóság minőségén (*tiltakozik*)⁸. Az elmélet a politikai szociológia területére is alkalmazható. Ha valaki elégedetlen a kormány munkájával, akkor reagálhat úgy, hogy más pártra szavaz a következő választáson (*kivonul*), vagy megpróbálja a kormány döntéseit közvetlenül befolyásolni és elmegy tüntetni (*tiltakozik*).

Hirschman a jóság minőségjavításának két mechanizmusát írja le, melyek között jelentős különbségek fedezhetők fel (Hirschman 1995:23-27, Teorell és munkatársai 2007a:342). A kivonulás anonim módon történik, vagyis az egyén a véleményét, értékeit, preferenciáit nem teszi nyilvánossá, a döntés mögött húzódó motivációk nem válnak explicitté. Ebből fakadóan a hatalom számára ezek a jelzések meglehetősen homályosak, az indokok, érvek rejtve maradnak, csupán az válik vi-

⁷Az 1960-as évekig a protest tevékenységet kontrollálatlan érzelmekként és dühkitörésként írták le (Rucht 1998). Ennek a pszichologizáló hagyománynak a kezdeteiről jó összefoglalást ad Oberschall (1995:4-9).

⁸"Ha egy vállalat fogyasztói vagy egy szervezet tagjai - kivonulás helyett - tiltakozáshoz folyamodnak, akkor ez azt jelenti, hogy megpróbálják megváltoztatni a kérdéses vállalat vagy szervezet tevékenységét, célkitűzéseit és kibocsátását. ... tiltakozásról beszélünk minden olyan esetben, amikor az érintettek nem menekülni igyekeznek kellemetlen helyzetükből, hanem [...] megpróbálják megváltoztatni a körülményeket." (Hirschman 1995:37.o.)

lágossá, hogy az emberek a hatalom tevékenységét támogatják vagy ellenzik. A kivonulás-jellegű mechanizmus további jellemvonása, az önszabályozó jelleg. A szavazás önszabályozó jellege érvényesül, amikor a szavazatok aggregálásának módja meghatározza, melyik párt kerül be a parlamentbe, vagy kerül hatalomra.

Teorell és munkatársai (2007a) a tüntetésen való részvételt az extra-reprezentációs, tiltakozás (tiltakozás-jellegű) mezőbe helyezik el (1. táblázat). Tehát a tüntetésen való részvétel közvetítők nélkül, direkt módon próbálja befolyásolni a hatalmat, illetve annak döntéseit. A résztvevők motivációi és érvei explicitek, így a hatalom egy világos visszajelzést és kritikát kap, ami nem egyszerűsíthető le a hatalom döntéseinek támogatása és ellenzése dichotómiára. A tiltakozás-jellegű mechanizmusnak nincs önszabályozó jellege, hiszen a politikusok döntései a tiltakozás erejétől, nagyságától, az érvektől, valamint a döntéshozók helyzetértékelésétől függhetnek.

A definíció szerint a tüntetésen való részvételt politikai részvételnek tekintjük, ha a cselekvéssel - politikai, gazdasági, más szervezeti - hatalom döntését akarják befolyásolni.

Bár Teorell és szerzőtársainak egyértelmű célja volt, hogy a nemzetközi összehasonlító vizsgálatok számára (pl.: ESS, ISSP, ESV/WVS) nyújtsanak elméleti segítséget az adatok értelmezéséhez, mégis a kutatások eredményeinek interpretálásához ez a definíció túl szűknek bizonyul. Ugyanis politikai részvételnek tekinthető az is, ha valaki olyan demonstráción vesz részt, amelynek célja nem egy konkrét döntés befolyásolása, hanem a társadalomban uralkodó értékrend megváltoztatása (pl. Budapest Pride⁹, Élet Menete). Ennek megfelelően javaslom a Teorell-féle definíció kiegészítését az alábbiak szerint: *A tüntetésen való részvételt politikai részvételnek tekintjük, ami valamely döntés közvetlen befolyásolására irányul, függetlenül attól, hogy a döntést az állam, vagy annak valamely szerve, vagy más szereplő, például vállalkozás, egyház, média hozza meg, továbbá, ha a cselekvés a közvélemény befolyásolására irányul*¹⁰. *Másként fogalmazva a tüntetésen való részvétel a politikai döntések és a közvélemény befolyásolásának eszköze*¹¹. Ezen a ponton összeér

⁹A felvonulás célja, hogy felhívják a közvélemény figyelmét, hogy a homoszexuális emberek az élet sok területén szembesülnek kirekesztéssel (lásd: <http://budapestpride.hu/hirek/budapest-pride-fesztival-es-felvonulas-2017> (letöltés: 2017. május 4.))

¹⁰Furcsa helyzetre figyeltünk fel a magyar környezetben: Bizonyos kollektív cselekvések nem a résztvevők szándékai alapján válnak politikai tiltakozássá, hanem az adott politikai és alkotmányos környezet miatt. Bővebben lásd: Majtényi, Kopper, Susánszky (2018)

¹¹A mozgalmakutatásban a protest részvétel szintén eszközként jelenik meg, azonban nem az egyének, hanem a társadalmi mozgalmak kezében. Például Koopmans (1995) a társadalmi mozgalmakat nem céljaikkal, hanem az általuk használt tiltakozási repertoárral azonosítja.

a politikai szociológia és a mozgalomkutatás fogalomhasználata, hiszen a tüntetés a társadalmi mozgalmak egyik leggyakrabban használt eszköze a társadalmi környezet befolyásolására (Rucht és Neidhardt 2002:9, Koopmans 1995:10), ami társadalmi problémákra, elégedetlenségekre reagál (Dalton és társai 2010:6).

1. táblázat. A politikai részvétel fajtái (Teorell et al. 2007a:341 alapján)

		Kifejezés módja	
		Reprezentációs	Nem-reprezentációs
A befolyásolás mechanizmusa	<i>Kivonulás-jellegű</i>	Szavazás	Politikai vásárlás/fogyasztás
	<i>Tiltakozás-jellegű</i>	Párt aktivitás	Protest aktivitás

A dolgozat hátralevő részében a demonstráción, tüntetésen való részvétellel a konkrét részvételi formára utalok. A protest, extra-parlamentáris valamint nem-intézményesült részvétel megjelöléseket szinonimákként fogom használni a több részvételi formát magába foglaló politikai tiltakozásra. A politikai részvételi formák közül tehát elsősorban a tüntetésen, demonstráción való részvételre koncentrálok, de azért, hogy a későbbiekben jobban el tudjam helyezni az egyenlőtlenségek mértékét, vizsgálni fogok más részvételi formákat is. Az extra-parlamentáris részvételi formák közül bemutatásra kerül majd a bojkott tevékenység és a petíció aláírása.

A bojkott a politikai fogyasztás egyik formája. A politikai fogyasztás fogalma alatt pedig olyan cselekvéseket értek, melyek során az egyén bizonyos termékeket, szolgáltatásokat politikai, ideológiai elvek/indokok alapján vásárol meg (politikai vásárlás), vagy éppen ellenkezőleg, ezen termékek fogyasztásától tartózkodik (bojkott). Néhány évvel ezelőtt Magyarországon egy élelmiszerlánc ellen kezdeményeztek bojkottot¹². Az akciót kezdeményező szerint a kormány olyan törvényt hozott, ami torzítja a piacot, tehát a tiltakozást elsősorban a kormány ellen és nem a konkrét cég ellen szervezték. Magyarországon a politikai fogyasztásnak, mint a politikai tiltakozás eszközének nincs nagy hagyománya és nem tekinthető elterjedtnek a magyar társadalomban, míg az Egyesült Államokban vagy a skandináv országokban egy meglehetősen gyakran használt tiltakozási forma (Stolle, Hooghe és Micheletti 2005). Teorell és szerzőtársai (2007b) a politikai fogyasztást a nem-

¹²http://hvg.hu/itthon/20141121_Zarjuk_el_a_penzszivattyuit_CBAb [letöltés 2018. március 25.]

reprezentációs és kivonulás jellegű részvételi formák közé sorolják, hiszen a cselekvő direkt módon próbálja befolyásolni a hatalmat, illetve annak döntéseit, de a résztvevők motivációi és érvei nem válnak explicitté. A politikai fogyasztás egy kivonulás jellegű cselekvés, vagyis a cselekvő a piac önszabályozó mechanizmusára bízva, hogy a másik fél (a cég) működése megváltozzon.

Petíció aláírása, mint tiltakozási forma a tüntetésekkel azonos cellába került. A tiltakozók preferenciái világosan megfogalmazottak, a petíció szövegében általában részletesen közlik, mi ellen tiltakoznak és mik a tiltakozók követelései. Az aláírók anonimitásukat feladják, véleményüket talán még erőteljesebben vállalják, mint egy tüntetés esetén.

A negyedik vizsgált részvételi forma a szavazáson való részvétel, ami sok szempontból különbözik a többi háromtól. Egyrészt Teorell és szerzőtársai (2007b) tipológiája alapján a szavazást reprezentációs és kivonulás-jellegű politikai cselekvésként határozható meg. Az általam vizsgált részvételi formák közül ez az egyetlen, amelyik a hagyományos politikai intézményrendszeren keresztül érvényesíti hatását. Másrészt a szavazási részvételt részben más tényezőkkel magyarázhatjuk, mint a protest, extra-parlamentáris cselekvéseket (lásd pl. Bernhagen és Marsh 2007).

A négy részvételi forma közül leginkább a petíció aláírása és a tüntetésen való részvétel hasonlít egymáshoz. A politikai fogyasztás a tüntetéshez és a petíció aláírásához abban hasonlít, hogy mind-egyik nem-reprezentációs részvételi forma, de különböznek abban, hogy az első kettő tiltakozás-jellegű, míg a politikai fogyasztás kivonulás-jellegű. A szavazáson való részvétel pedig abban különbözik a másik három részvételi formától, hogy a vélemények kifejezésének módja a szavazás esetén reprezentációs, míg a másik három esetén nem-reprezentációs. Ugyanakkor a szavazás abban hasonlít a politikai fogyasztáshoz, hogy mindkettő kivonulás-jellegű részvételi forma.

Ezek a hasonlóságok és különbségek teremtik meg azt az elméleti rendszert, amiben a négy részvételi forma összehasonlítása értelmet nyer.

2. A politikai részvételt magyarázó mikro elméletek

A politikai részvétellel kapcsolatban az egyik legszembetűnőbb jelenség az emberek eltérő viselkedése. Vannak, akik részt vesznek tüntetésen/ tüntetéseken, szavazáson, népszavazáson, mások pedig nem. Hogyan magyarázható a politikai aktivitás? Miért vesznek részt az emberek politikai eseményeken, vagy miért maradnak távol azoktól? A kérdésfeltevés mögött az a feltételezés húzódik, hogy a magyarázat szimmetrikus a részvétel és a nem részvétel tekintetében. Vagyis ha

megmondható, milyen tényezők miatt vesznek részt az emberek egy tüntetésen, akkor az is igaz, hogy ha ezek a tényezők nem állnak fenn, akkor a politikai cselekvés sem megy végbe. Tegyük fel, hogy az emberek azért mennek el tüntetni, mert elégedetlenek. Tehát, ha nem áll fenn elégedetlenség, akkor nem mennek el tüntetni és ezzel a nem-részvételre is találtunk magyarázatot. Mivel ezek a magyarázatok arra vonatkoznak, hogy az egyén, hogyan, milyen körülmények között cselekszik, ezért a magyarázatokat általánosan megfogalmazó elméleteket mikro elméleteknek nevezem. Kiindulópontom szerint a tüntetésen való részvétel egy egyéni döntés eredményeként megvalósuló cselekvés. Úgy vélem a protest részvétel cselekvés és nem viselkedés, vagyis tudatos dologról van szó és nem önkéntelen mozdulatról vagy valamilyen kondicionált inger-válasz jelenségről. Ha valaki elmegy egy tüntetésre, akkor azt tudatosan, szándékosan teszi, nem pedig megtörténik vele. A "miért vesz valaki részt tüntetésen" kérdés, tehát úgy is feltehető, "miért dönt valaki úgy, hogy részt vesz egy tüntetésen?".

Mivel a kérdés meglehetősen általános, ezért a választ kereső elméleti és az empirikus kutatások is szerteágazóak. Választ kínálnak közgazdászok (pl. Mancur Olson), szociálpszichológusok (pl. Bert Klandermans), politikai szociológusok (pl. Sandy Verba), mozgalm kutatók (pl. Doug McAdam), társadalomelmélettel foglalkozó szerzők (pl. Karl-Dieter Opp), és nyilván egy sor más diszciplínához sorolható kutató is. A következőkben bemutatandó elgondolások, különböző fogalomkészlettel dolgozó elméletek, abban azonban megegyeznek, hogy a döntéshez, illetve a cselekvéshez az egyénnek bizonyos gátakat le kell küzdenie; az egyénnek képesnek kell lennie a részvételre (Verba), motiválnak kell lennie (Klandermans), vállalnia kell a részvétel költségeit és kockázatait (McAdam).

A következő részben azt mutatom be, hogy a tüntetésen való részvételről szóló mikro-elméletek „lefordíthatóak” egy viszonylag egyszerű és formalizálható sémára. Eszerint a részvételről szóló egyéni döntés (legalább részben) a cselekvésből származó hasznok és költségek egyenlegétől függ. Ha a hasznok magasabbak, mint a költségek, akkor a cselekvés megvalósul, ha pedig alatta maradnak, akkor nem. A döntések fentiek szerinti modellezése nem azt jelenti, hogy az emberek cselekedeteit valóban csak ilyen mérlegelések előznék meg. Ez tehát nem egy empirikusan tesztelendő állítás, inkább egy praktikus megfontolás, amelynek a következő pozitív hozadéka lehetnek. (1.) A legkülönbözőbb makro-elméletek (politikai lehetőségstruktúrák, framing stb.) erre a cselekvéseméleti alapra visszavezetve összehangolhatóak. Ezt erősíti meg Kriesi (2004) tanulmánya a lehetőségstruktúrákról és Opp (2009) lenyűgöző könyve, melyben ismerteti a mozgalmakról szóló

legfontosabb elméleteket és bemutatja, hogyan lehet átfogalmazni azokat a racionális döntésmélet fogalmi készletével. (2.) Az empirikus irodalomban található számtalan, a részvételt magyarázó tényezőt segíthet csoportosítani, osztályozni, például aszerint, hogy mely faktoroknak tulajdonítható oksági erő. (3) Végül pedig a javasolt séma, jobban összeegyeztethető az ún. mikro-makro magyarázati sémával (lásd pl. Coleman 1990, Esser 1993, Opp 2011), ami pedig valamilyen módon összhangba hozható a modern metafizika által tárgyalt ontológiáról, okságról szóló vitákkal (lásd pl. Sawyer 2001 és Ylikoski 2014).

A következőkben az egyéni cselekvésre vonatkozó elméleteket diszciplínánként tárgyalom, először a mozgalmokutatás, majd pedig a politikai szociológia elméleteit foglalom össze.

2.1. A mozgalmokutatás mikro elméletei

A kollektív cselekvésről szóló elméletek kiindulópontja *Mancur Olson: A kollektív cselekvés logikája* (1997[1965]) című könyve. Karl-Dieter Opp a kollektív cselekvésről szóló elmélet rekonstrukciójánál bemutatja, hogy az olsoni modell négyféle ösztönző rendszerrel dolgozik; (1) a közjószágra vonatkozó preferenciák, (2) az egyéni cselekvés/hozzájárulás hatásáról alkotott vélekedések (perceived personal influence), (3) a cselekvés költségei, (4) szelektív ösztönzők (lásd: Opp 2009: 3. fejezet, 45-90.o.). Tehát ezek azok a tényezők, amelyek a részvétel melletti döntést befolyásolják. A következőkben ezeket az elemeket veszem sorra, és mutatom meg, hogy az elméleti irodalom szerint, hogyan függnek össze a kollektív cselekvéssel. A fejezet fő célja, hogy az empirikus résznél használt tényezők elméleti relevanciáját kifejtsem, a kollektív cselekvéshez való kapcsolatukat, valamint a tényezők és a protest részvétel közötti kapcsolatot vizsgáló empirikus kutatások eredményeit bemutassam.

Mivel a kollektív cselekvés bizonyos értelmezések szerint olyan cselekvést jelent, amelynek célja valamilyen közjószág létrehozása vagy biztosítása (Olson 1965, Marwell és Oliver 1993), így az ebből a hagyományból táplálkozó elméletek szerint a tüntetésen való részvétel egyéni haszna a biztosított közjószágból származik (Muller és Opp 1986). Ehhez azonban hozzá kell tenni azt is, hogy a cselekvés melletti döntéshez önmagában a közjószág egyéni hasznossága nem elegendő, ahhoz szükség van arra is, hogy az egyén a saját részvételét hatékonynak tartsa. A Bert Klandermans által proponált pszichológiai elmélet (Value-Expectancy Theory) a kollektív cselekvés egyéni hasznát úgy határozza meg, mint a kollektív cselekvés során létrejövő közjószág észlelt hasznosságának

és a részvétel hatékonyságának szorzatát (Corcoran, Pettinicchio és Yount 2015). Klandermans az 1980-as évektől kezdve számos cikket, tanulmányt és könyvet közölt, melyekben a mozgalomban, a protest politikai cselekvésben való részvétel szociálpszichológiai elméletét építi fel. Amikor azonban megpróbáltam a különböző elméleti részletekből rekonstruálni a "teljes" magyarázati modellt, gyakran ellentmondásokat, illetve apróbb eltéréseket tapasztaltam az egyes munkák között. Ez így van az elmélet egyik alapfogalmával, a motivációkkal kapcsolatban is.

Kezdetben Klandermans (1984) a motiváltságot úgy határozta meg, mint ami a cselekvés egyéni hasznától és a cselekvés hatékonyságától függ¹³. Vagyis motivációról akkor beszélhetünk, ha a cselekvés lehetséges haszna az egyén számára pozitív, és ez a haszon elérhető a számára. Ha a cselekvés az egyén számára értéktelen, vagy a cselekvést értelmetlennek tartja, akkor a cselekvés nem fog megvalósulni. Tegyük fel, hogy egy tüntetés célja a közigazgatásban dolgozók bérének emelése. Valaki akkor vesz részt ezen a tüntetésen, ha úgy érzi, számára a béremelés valamilyen értékkel bír, és a saját részvétele hozzájárulhat ahhoz, hogy a béremelés célját elérjék. Ha bármelyik tényező nulla, vagyis nincs hasznossága az egyén számára a béremelésnek, vagy úgy véli, saját részvételének nincs értelme, akkor nem fog részt venni a tüntetésen. A részvételnek természetesen nem csak materiális (pl. pénz), hanem nem-materiális (pl. közösségi élmény) haszna is lehet az egyén számára (Klandermans 1984). A motivációt tehát úgy képzelhetjük el, mint az összes haszonra vonatkozó értékelések és a várakozások szorzatának összegét (Klandermans 1984:585.o.). Egy pár évvel későbbi cikkükben a szerzők (Klandermans és Oegema 1987) azonban már úgy definiálják a motivációt, mint ami az észlelt hasznokon kívül a részvétel költségeitől is függ¹⁴. Később pedig már azt írják, hogy közvetlenül a cselekvés mögött háromféle indok húzódhat: instrumentális tényezők, identitás valamint értékek és érzelmek (Klandermans 2004), de néha az érzelmeket külön is említik a motivációk vagy indokok között (Van Stekelenburg és Klandermans 2013). Véleményem szerint, bár erre konkrét utalást nem találtam Klandermansnál, a cselekvés különböző materiális és nem-materiális hasznai szerint csoportosítja a motivációkat. Az instrumentális motivációk ugyanis a társadalmi és politikai környezet megváltoztatásából származó eredményekre,

¹³Az elmélet szerint az értékek és a várakozások (expectations) multiplikálódnak. Ha az eredményhez kapcsolódó érték nagyon magas is, nem fogja az egyénet motiválni, amíg el nem hiszik, hogy erőfeszítéseik által képesek az eredményt előállítani. Általában megkülönböztetünk különböző eredményeket (materiális és nem-materiális). Mindenfajta eredményre külön érték-várakozás kalkuláció végezhető. **A motivációt úgy definiáljuk, mint ezeknek a különböző érték-várakozás szorzatoknak az összegét.** (Klandermans 1984:585, kiemelés sp)

¹⁴A részvétel motivációja a részvétel észlelt költségeinek és hasznainak függvénye.” (Klandermans és Oegema 1987:520.o.)

azok egyéni hasznára vonatkoznak. Az identitás abban az esetben jelenthet motivációt, ha a csoporthoz való tartozás megéléséhez, kifejezéséhez valamekkora értéket, hasznosságot kapcsolunk. Végül pedig az ideológia és értékek azért jelentenek motivációt, mert azok kifejezése, megélése szintén fontos lehet az egyén számára.¹⁵ Az instrumentális indokok tehát a materiális hasznokkal, a saját csoporthoz való tartozás megélése (identitás), és az értékek pedig a nem-materiális hasznokkal vannak kapcsolatban. Az eddigieket összefoglalva a kollektív cselekvés várható hasznossága a következőképpen formalizálható¹⁶:

$$E(R) = eff * U(PG) \quad (1)$$

A részvétel szempontjából a közjóság egy főre jutó mennyisége (PG) nem önmagában fontos, hanem azt, az egyén a jósághoz kapcsolt szubjektív hasznosságával együtt ($U(PG)$) kell vizsgálni. Emellett figyelembe kell venni azt is, hogy az egyén a közjóság megvalósulásához, mennyire tartja szükségesnek saját hozzájárulását (eff)¹⁷.

2.1.1. Elégedetlenség

A közjóság szubjektív fontossága szorosan összefügg az elégedetlenséggel (Opp 1988), ugyanis ha az egyén úgy érzi, valamely közjóságból a szükségesnél kevesebbet biztosítanak számára, akkor elégedetlen lesz¹⁸. Opp szerint tehát az elégedetlenség mértéke jól tükrözi a közjóság szubjektív fontosságát. Az elégedetlenség azonban nem lehet közvetlen kapcsolatban a cselekvéssel, hiszen Olson elméletének lényege szerint az egyén preferenciái, illetve egy közjóság szubjektív

¹⁵ Az instrumentalitás a mozgalmi részvétel azon vonására utal, ami szerint a részvétel a társadalmi és politikai környezet befolyásolására tett kísérlet; az identitás a csoporttal való azonosulás megjelenésére utal; az ideológia pedig a jelentés keresésére és a saját nézőpont kifejezésére utal. (Klandermans 2004:361.o.)

¹⁶ Muller és Opp (1986:472) alapján. Érdekes azonban megjegyezni, hogy míg Opp és kutatótársai a részvétel várt hasznosságát fejezik ki a hasznokkal és költségekkel, Klandermans a cselekvésre való hajlandóságot (willingness) vagy motiváltságot. Ezt a különbséget azonban Opp (2009) elhanyagolható különbségnek tekinti a két elmélet között.

¹⁷ Klandermans szerint az egyén saját cselekvésének hatékonyságáról alkotott elképzelései mellett vizsgálni szükséges, a mások részvételéről, a résztvevők várt mértékéről alkotott elképzeléseket is (1984). Azt várjuk ugyanis, hogy a részvétel hatékonyságába vetett hit nagyobb akkor, ha azt gondoljuk, a tüntetésen sokan vesznek majd részt. Ezeket a finomításokat most nem tárgyalom részletesen.

¹⁸ "Tegyük fel, hogy határozott preferenciánk egy közjóság, vagy másként fogalmazva, hogy nagy az elégedetlenségünk a biztosított közjóság mértékével." (Opp 2009:66.o.)

fontossága önmagában nem elegendő ahhoz, hogy a kollektív cselekvésben részt vegyen. Egy csoportban tapasztalható elégedetlenség leginkább csoportnyomás formájában, a cselekvő saját cselekvésének hatékonyságáról való vélekedésén keresztül hat a részvételre (Opp 2009:66.o.).

Az elégedetlenség és a saját cselekvés sikerességéről szóló vélekedések egyaránt fontos összetevői a protest cselekvésnek. Egy, a Klandermansétól és Oppétól eltérő terminológiát használó cselekvéstudomány szerint a cselekvések oksági magyarázatánál vágyakra, vélekedésekre és lehetőségekre kell mindig hivatkoznunk (Hedström, 2005). Hedström kiemeli, hogy e három tényezőnek az oksági magyarázatban együtt kell szerepelnie, nem pedig vagylagosan (Hedström 2005:38, 4.lj). Erre az érvelésre alapozva állítható az is, hogy az elégedetlenség és a belső hatékonyság közvetlenül állnak kapcsolatban a cselekvéssel, hiszen az elégedetlenség a vágyaknak, a hatékonyság pedig a vélekedéseknek feleltethető meg.

Az elégedetlenség témakörét az angol irodalomban többféle terminológiával írják le. A jelenség leírására gyakran és egyaránt használják a depriváció, az elégedetlenség (discontent, dissatisfaction) és a sérelem (grievances) fogalmakat. A mozgalmakról szóló elméleti munkák közül az elégedetlenség talán legpontosabb fogalmi elemzését Maurice Pinard adta (2011), amikor megkülönböztette a depriváció objektív állapotát (objective deprivation) és a szubjektíven észlelt sérelmeket (grievance). A depriváció a társadalmi struktúrában elfoglalt helyre és az előnytelen életkörülményekre, míg a sérelmek a jelenlegi vagy megelőlegezett feltételekkel, szituációkkal kapcsolatban megjelenő elégedetlenség érzésére utal (Pinard 2011:5.o.). Fontos megjegyezni, ahhoz, hogy a deprivált helyzet miatt elégedetlenség alakuljon ki, szükség van arra, hogy az egyén relatív életkörülményeit igazságtalannak tartsa. Ha valaki rossz körülmények között él, de a viszonyítási csoport életkörülményei nem jobbak az ő helyzeténél, akkor nagy valószínűséggel nem lesz elégedetlen. Ha azonban a viszonyítási csoport jobb körülmények között él (pl. többet keres), és ezt igazságtalannak éli meg, akkor kialakulhat benne az elégedetlenség érzése (Van Zomeren, Postmes és Spears 2008). Muller, Dietz és Finkel (1991) az elégedetlenség ezen fajtáját átpolitizált relatív deprivációnak hívja. Az elégedetlenség ugyanakkor az élet különböző aspektusaira irányulhat, a személyes életet érintő politikai döntésektől (pl. egy gyárbezárás) a környezet megvédéséig (pl. egy gyár megnyitása). Klandermans (2015) az elégedetlenségeket (grievance) azok forrása szerint három csoportba sorolja: (1) igazságtalan (illegitimate) egyenlőtlenségek. Ebbe a csoportba sorolja a relatív deprivációból és az azzal összefüggő társadalmi igazságtalanságból származó elégedetlenség érzéseket. (2) Hirtelen keletkező (suddenly imposed) elégedetlenség, vagyis amikor

egy konkrét intézkedés miatt keletkeznek sérelmek. Például, ha valakinek a lakása közelébe egy szeméttárolót telepítenek. (3) Megszegett elvekből eredő elégedetlenség. Az elégedetlenség harmadik csoportjába pedig azokat az elégedetlenség érzéseket sorolja, amelyek a hatalom valamilyen elvet, értéket megszegő intézkedéséből erednek. Olyan morális standardok megszegéséből ered az elégedetlenség érzése, ami az egyén számára különösen fontos és abszolútnak tekintett (van Zomeren 2013:382.o.).

Az elméleti irodalomban tehát többen érvelnek amellett, hogy az elégedetlenség nélkülözhetetlen a mozgalmi tevékenységben való részvételhez¹⁹ (Gurr 1970, Klandermans, Toorn és Stekelenburg 2008, Rucht és Neidhardt 2002, Pinard 2011, Quaranta 2015). Az elméleti megfontolásokat az empirikus kutatások megerősítették. Az egyik legkorábbi összehasonlító kutatás a "Five Nation" felmérés eredményei szerint a kormányzat teljesítményével való elégedetlenség erőteljesen növeli a protest potenciált (Farah et al 1979). Ezt az összefüggést más kutatások is megerősítették (Catterberg 2003, Finkel, Muller és Opp 1989, Harrebye and Ejrnæs 2015, Muller és Opp 1986).

2.1.2. Hatékonyság

A szociálpszichológiai és a mozgalomkutatási irodalomban többféle elképzelés is létezik arról, hogy az egyéni hatékonyság mire vonatkozik. Opp hatékonyság alatt az egyén részvételének fontosságáról való meggyőződését érti. Vagyis, ha az egyén úgy vélekedik, saját részvétele a közjószág biztosítása szempontjából elengedhetetlen. Ezzel szemben az European Social Survey (ESS) projekt kutatási anyagában a hatékonyságot úgy definiálják, mint egy olyan "érzés, amely szerint a politikai és a társadalmi változás lehetséges, és az állampolgárok maguk képesek a változás előidézésében szerepet játszani." (Campbell, Gurin és Miller, 1954, p.187)[idézi ESS8:1.o.]. A definíció tehát azt hangsúlyozza, hogy az egyén úgy véli képes részt venni a politikában. Az első esetben a hatékonyság inkább a részvétel fontosságára, míg a második esetben a részvételre való képességre vonatkozik. Elméleti szinten tehát, érdemes szétválasztani hatékonyságot a cselekvés kimenetére vonatkozó várakozásoktól (Bandura 1997, idézi Van Zomeren 2016). Véleményem szerint az Opp-féle elképzelés ugyanakkor egy szigorúbb kritériumot fogalmaz meg, ami tartalmazza a Campbell, Gurin és Miller által javasolt elemeket is. Nehezen elképzelhető, hogy valaki meg van arról győződve, hogy saját részvétele fontos vagy döntő lehet egy ügy szempontjából, de saját magát nem

¹⁹Bár ezekben az irodalmakban keverednek a depriváció és a sérelem tényezői.

tarja képesnek a részvételre.

A definícióból az is kiderül, a politikai hatékonyság két dimenzióját különböztetik meg: külső (external) és (internal) belső hatékonyságot. A belső hatékonyság a személyes kompetenciáról való meggyőződést jelenti ("Az egyén abbéli meggyőződése, hogy képes megérteni a politikai történeteket és képes a politikai cselekvésre." (ESS8:1.o.). A külső hatékonyságot pedig úgy határozzák meg, mint az egyén szubjektív értékelése a politikai rendszer fogékonyságáról (responsiveness) az állampolgárok különböző igényeire.

Az empirikus kutatások megerősítették a hatékonyság különböző dimenziói és a protest részvétel közötti kapcsolatot. A belső politikai hatékonyság pozitívan korrelál a politikai cselekvésekben való részvétellel, vagyis minél erősebb az egyén meggyőződése, hogy saját maga alkalmas és képes a részvételre, annál nagyobb a valószínűsége, hogy részt vesz politikai cselekvésben (Christensen 2016, Grasso és Giugni 2016, Verba et al., 1995; van Zomeren et al., 2008, Wolfsfeld 1986). A politikai rendszer fogékonysága pozitívan korrelál a petíció aláírással és a bojkottban való részvétellel (de Moor 2015, Grasso és Giugni 2016). Mások pedig nem különítették el a hatékonyság két dimenzióját (Marien, Hooghe és Quintelier, 2010). Összességében azonban a kutatási eredmények azt mutatják, hogy a protest tevékenységgel a belső hatékonyság jobban összefügg, mint a külső hatékonyság (van Zomeren 2016).

2.1.3. Költségek és szelektív ösztönzők

Az olsoni cselekvés-ösztönzők utolsó két típusába sorolom a cselekvés költségeit és a szelektív ösztönzőket. Költségnek tekinthető minden, ami a kollektív cselekvésben való részvevők számára áldozatot jelent. McAdam a következőképpen határozza meg a cselekvés költségeit "A 'költség' fogalma az idő, pénz és energia ráfordítást jelenti, ami ahhoz szükséges, hogy az egyén a politikai cselekvés bármilyen formájában részt vegyen." (McAdam 1986:67.o.). Egy tüntetésen való részvétel költségei közé tartozhatnak például az utazási költségek (buszjegy, benzin), az eltöltött idő, vagy a tüntetésen használt táblák elkészítésének költségei. Érdemes McAdam meghatározását kiegészíteni a cselekvés lehetőség költségeivel is. Vagyis például, ha valakinek választania kell, hogy elmegy tüntetni, vagy lenyírja a szomszéd kertjében a fűvet 3000 Ft-ért, akkor a tüntetésen való részvétel költsége megemelkedik a meg nem keresett munkadíjjal. A lehetőségköltségek empirikus operacionalizálása meglehetősen nehéz.

A tüntetés azonban nem mindig veszélytelen politikai cselekvés. Magyarországon az elmúlt 15 évben is előfordultak olyan esetek, amikor az ellentüntetők vagy a rendőrök fizikai erőszakot alkalmaztak a tüntetőkkel szemben²⁰. Tehát érdemes megkülönböztetni a cselekvés költségeit és a cselekvés kockázatait²¹. Egy petíciót aláírni alacsony költségekkel jár, hiszen az aláírás nem több egy-két percnél, más tényleges költséggel nem jár. Azonban elképzelhető olyan politikai rendszer, amelyben a kormánnyal nyíltan szembehelyezkedő állásponttal egyetérteni valós veszélyekkel járhat (pl. állásvesztés, megrendelések megszűnése, kormányzati támadások). Példaként említhető az a petíció, melyet Vaclav Klaus letartóztatása miatti tiltakozásul írtak alá magyarországi értelmiségiek 1977 elején (Charta '77). Akik vállalták a tiltakozást sokat kockáztattak, volt, aki az állását veszítette el az aláírás miatt²².

Az ösztönzők utolsó csoportját a szelektív ösztönzők rendszere alkotja. Ezek olyan jutalmazó-büntető rendszerek, melyek a részvételtől függően lépnek működésbe (pl. egy üzemi sztrájk esetén a sztrájktrókot a szakszervezet pénzbírsággal sújthatja). Társadalmi kapcsolatokon keresztül működő ösztönzők esetén, általában a jutalmazást a társak elismerése, a büntetést pedig azok megvetése, haragja jelenti. A különböző céllal megszervezett tüntetések esetén a szelektív ösztönzők rendszere eltérően működhet. Egy közösség támogathat vagy tilthat bizonyos tüntetéseken való részvételt. Egy olyan családban, ahol a gyerekek konzervatív, vallásos nevelést kapnak elképzelhető, hogy a melegek (LMBT) egyenjogúságát követelő felvonuláson való részvételt ellenezni fogják a családtagok, míg más kollektív cselekvésben való részvételt inkább támogatni²³.

$$M = eff * U(PG) - (Cost + p_2 * Risk) + p_3 * SI \quad (2)$$

²⁰ Ennek jogosságába, vagy morális megítélésére nem térek ki, jelen gondolatmenet szempontjából nem is lényeges.

²¹ "Analitikus szempontból a „kockázat” nagyon más, mint a költség. A kockázat egy bizonyos részvételi formához kapcsolódó megelőlegzett (anticipated) veszélyekre vonatkozik – legyen az jogi, társas, fizikai, pénzügyi stb. (McAdam 1986:67.o.)

²² Blais (2000, 4. fejezet) a szavazáson való részvétel költségei között említi a tájékozódásra, az információgyűjtésre fordított időt is, ez a mozgalmakutató irodalomban azonban nem merül fel.

²³ Riker és Ordershook (1968) a szavazási döntés kapcsán hasonló egyenletet írtak fel. Mivel ők nem a kollektív cselekvés elmélete felől közelítettek ezért másként fogalmazták meg a cselekvést befolyásoló tényezőket.

$$V = pB - C + D,$$

ahol V a részvételi valószínűséget leíró folytonos változó, pB a részvétel hasznossága súlyozva annak valószínűségével, C a részvétel költsége, D pedig az állampolgári kötelesség.

A kollektív cselekvés várható hasznosságát leíró első (1) egyenletet ki kell egészíteni tehát a részvétellel költségeivel és kockázataival (Risk). A kockázatokat súlyozva vannak az egyénnek, a kockázat bekövetkeztére vonatkozó becslésével (p_2). Végül pedig az eddigiekhez hozzáadódnak a szelektív ösztönző rendszer által a cselekvéshez kapcsolt pozitív jutalmak és negatív büntetések (SI). Természetesen ezek bekövetkeztének valószínűségéről is rendelkezik az egyén egy becsléssel, amivel súlyozható a tényező (p_2)²⁴.

Azért tartom különösen fontosnak az eddig bemutatott mikro elméletet, mert az általa kínált elemek működésére a népszerű makro elméletek könnyen lefordíthatóak. Opp 2009-es munkájában a mozgalmakutatás területén kidolgozott különféle elméleteket kívánja szintetizálni (11. fejezet). Így például a frame elemzés területén kidolgozott frame-elemek kiválóan illeszthetők az előbbi mikro modellhez, hiszen tekinthetünk úgy a mozgalmi frame diagnosztizáló elemére, mint ami a biztosítani kívánt közjószág hasznosságáról alkotott elképzeléseket módosítja. Ha egy mozgalom vezetői azt mondják, hogy a szélkerekek képesek lennének ellátni az országot villamos energiával, és ezért csökkennek majd a közterhek, akkor ezzel módosíthatják az egyének értékeléseit a közjószág hasznosságáról, az egyének jobban fognak vágyani a kerékre, mint korábban. Ha pedig a frame mozgósító eleme azt mondja, hogy "ezért Te is tehetsz", akkor ezzel módosíthatják az egyének saját cselekvéseik hatékonyságáról alkotott elképzeléseit. Egy másik „makro” elmélet, a politikai lehetőségstruktúrákról szóló elmélet szerint különbséget kell tenni nyílt és zárt politikai rendszerek között. A nyílt rendszerben a politikai hatalom inkább figyelembe veszi a protest követeléseket, míg a zárt rendszerek kevésbé. Ez azt jelenti, hogy a politikai rendszer nyíltsága meghatározza, hogy az egyének, hogyan értékelik a saját cselekvéseik külső és belső hatékonyságát.

²⁴ Úgy tűnhet, a bemutatásra kerülő cselekvés modell túlhangsúlyozza egy döntés kognitív elemeit. A mozgalmakutatásban az ún. kulturalista fordulat (Jasper 2011) óta a racionális döntésemélet ódivatúnak és porosnak tűnhet. Úgy véljük azonban az érzelmek jól illeszthetők az általam proponált elméleti keretbe. 1) Az érzelmek nem váltják ki a költségek és hasznok rendszerét inkább kiegészítik azt (Goodwin és Pfaff 2009), úgy tekintenek az érzelmekre, mint amik komoly szerepet játszanak a cselekvéseket magyarázó oksági mechanizmusokban. (283.o.). 2) Az érzelmek hatása a cselekvésre a kulturalista fordulat szerzői szerint is közvetett, például a hangulat jellegű érzelmek a cselekvés hatékonyságáról való szubjektív értékeléseket alakítják. (Jasper 2006:164) Ez a vélekedés egybevág Klandermans azon gondolatával, hogy az érzelmek fokozzák, vagy mérséklék a többi motiváció hatását a cselekvési szándékra/döntésre (Van Stekelenburg, Klandermans és van Dijk, 2011, Klandermans 2015)

2.1.4. Mobilizáció és többlepcsős részvétel

A mozgalm kutatásban többen mellett érvelnek, hogy érdemes a részvételre úgy tekinteni, mint egy mobilizációs folyamat eredményére. A mobilizáció folyamata szakaszokra bontható, a szakaszokon belül pedig különböző faktorok befolyásolják a részvétel lehetséges megvalósulását (Klandermans és Oegema 1987, Ward 2016, Beyerlein és Hipp 2006, Schussman és Soul 2005).

A mobilizáció dinamikusságát hangsúlyozó elképzelések, arra hívják fel a figyelmet, hogy a részvétel és a nem-részvétel közötti különbségtétel meglehetősen elnagyolt. Ward úgy véli, a mobilizáció egy olyan többlepcsős folyamat, melynek egyes szakaszaiban, különböző mechanizmusok hatására a részvételre inkább vagy kevésbé hajlamos csoportok jönnek létre (Ward 2016:2.o.).²⁵

A résztvevő és nem résztvevő dichotómia tehát nem eléggé pontos meghatározás, mert egy csoportba sorolja például azokat, akik nem is hallottak egy adott mozgalomról vagy egy tüntetésről azokkal, akik részt akartak venni a tüntetésen, de ebben valamilyen személyes élethelyzetük (pl. betegség) megakadályozta őket. Bár az igaz, hogy egyikük sem vett részt a tüntetésen, mégsem lehet a nem-résztvevőket homogén csoportnak tekinteni. A mobilizációs folyamatról szóló elméletek lényegében mellett érvelnek, hogy a nem-részvételnek többféle formája létezik, a mobilizációs folyamat megértésével pedig a nem-részvétel különböző fajtáinak magyarázatára is képesek leszünk. A többlepcsős mobilizáció egyik alapműve mindenképpen Klandermans 30 éve kidolgozott elméleti munkája (Klandermans és Oegema 1987). Ez a modell, vagy elméleti keret leírja a mozgalmak mobilizálásának folyamatát, annak lépéseit²⁶. A sikeres mozgósításhoz legelőször ki kell alakulnia a mobilizációs potenciálnak²⁷. Ez egy olyan tartaléka a mozgalomnak, amelyből meríthet a különböző akciók megszervezésekor. A második lépésben zajlik a toborzás, az emberek meggyőzése arról, hogy vegyenek részt az akcióban. A mobilizációs kampánynak el kell érnie az embereket. A mobilizáció harmadik szakaszában motiválttá is kell válniuk azoknak, akiket sikerült elérni a kam-

²⁵ Merton a fenti gondolathoz nagyon hasonlóan fogalmazott, amikor a csoporttagság - nem tagság dichotóm megkülönböztetése ellen érvelt. Merton a nem-csoporttagok tipológiája kapcsán két szempontot vett figyelembe: a taggá válásra való alkalmasságot és a csoporttaggá válásra irányuló szándékot. Az alkalmasság kritériumait a csoport határozza meg, míg a szándék egyértelműen annak az egyénnek a tulajdonsága, aki a csoportnak nem tagja. Mertonnak ez a tipológiája megmutatja, hogy a nem-csoporttagok semmiképpen nem kezelhetők homogén masszának, hiszen különböző „távolságra” vannak az adott csoporttól (<https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/szocialpszichologia/ch10.html>).

²⁶ Fontos megjegyezni, hogy Klandermans és Oegema a modellt konkrét akciókban, tüntetéseken való részvételre dolgozta ki és nem általában egy mozgalomhoz való csatlakozás folyamatára.

²⁷ „[A mobilizációs potenciál] tartalmazza azokat, akik pozitív attitűdökkel rendelkeznek egy bizonyos társadalmi mozgalom iránt. Ezek az attitűdök irányulhatnak a mozgalom eszközeire és/vagy céljaira egyaránt.” (519.o.)

pány során. A mobilizációs folyamat utolsó eleme, a - tulajdonképpen véletlen - akadályok leküzdése. A mozgalmat támogató, elkötelezett és motivált egyén életében is felmerülhetnek nem várt, személyes események, amelyek nem teszik lehetővé részvételét. Ilyen lehet, ha valaki belázasodik, behívja a főnöke dolgozni, vagy a család arra a hétvégére szervezi a születésnapok megünneplését. Ezek az akadályok persze nem mindenki számára ugyanolyan súlyúak, nem ugyanolyan komolyan jelentkeznek. Ha a részvételi motiváció nagyon erős, akkor az akadályok az esetek többségében leküzdhetőek. Az akadályok elhárításának költségei szubjektív értékelések eredményei, így elméletileg elképzelhető, hogy a munkanapot, a családi összjövetelt át lehet szervezni, vagy ki lehet venni egy szabadnapot. Ezek a megoldások azonban növelik a részvétel költségeit, és csak akkor fogja valaki az effajta akadályokat elhárítani, ha a részvétel hasznai még ezen addicionális költségek vállalása mellett is pozitív egyenleget eredményeznek.

Klandermans és Oegema többlépcsős mobilizációról szóló elméletét többen alkalmazták empirikus kutatásaikhoz. Schussman és Soule (2005) felhívták a figyelmet arra, hogy a regressziós modellekben, az egyik legfontosabb magyarázó faktor a rekrutáció. A részvételre az hat a legjobban, hogyha valakit hívtak, vagy megkértek, hogy vegyen részt egy tüntetésen. Így azt a kérdést tették fel, vajon mitől függ, hogy valakit rekrutálnak-e vagy sem? Tehát a mobilizációs folyamatot két lépcsőre bontották: a konkrét részvételre és a rekrutálásra. Beyerlein és Hipp (2006) pedig az előzőekkel ellentétben a motiváltság, a részvételi hajlandóság szakaszát különítették el a konkrét részvételtől. A továbbiakban az egyes mobilizációs lépéseket, szakaszokat külön-külön mutatom be.

2.1.4.1 Mobilizációs Potenciál

Klandermans és Oegema 1987-es első cikkének kétféle olvasata is lehetséges: az egyik értelmezés szerint az elmélet definiálja, milyen feltételeknek kell teljesülniük ahhoz, hogy az egyén részt vegyen egy tüntetésen. A másik olvasat szerint, pedig leírja, hogy a társadalmi mozgalmat működtető szervezetnek (Social Movement Organization) milyen feladatokat kell elvégeznie a mozgósítás érdekében. A kétféle megközelítés egy későbbi, 2004-es tanulmányban kerül részletesebben kifejtésre, ahol a protest részvétel, mint húzó és toló erők eredőjeként létrejövő cselekvés jelenik meg. A különböző erőket a közgazdaságtanból kölcsönzött kereslet-kínálat fogalompárral írja le Klandermans (2004:360-361). A toló erőket, a keresleti oldalt, a mobilizációs potenciál fogalmával azonosítható, a húzó erőket vagy kínálati oldalt pedig a szervezetek mozgósításával.

A mobilizációs potenciál fogalma a politikatudomány területén fogalmazódott meg először. A híres „Five Nation” kutatásból született kötetben Marsh és szerzőtársai így fogalmazznak: A tiltakozási potenciál „a nem konvencionális részvételi formákban való részvételre való egyéni érzékenységet (propensity) méri” (1979: 59.o.). Az elképzelés szerint tehát az embereknek van egy általános, a különböző konkrét ügyektől független részvételi érzékenysége (Kriesi et al. 1993.). Ha ez az érzékenység magas, akkor az illető könnyebben mobilizálható, vagy gyakrabban vesz részt tüntetésen, választja a tiltakozás ezen formáját. Klandermans és Oegema a fogalmat (eleinte) ennél jóval kevésbé általános értelemben használja. Azokat az embereket sorolják a mobilizációs potenciálhoz, akik egy adott mozgalom céljai és/vagy eszközeit támogatják, azzal egyetértenek (Klandermans és Oegema 1987). Klandermans mobilizációs potenciálról alkotott elképzelése azonban folyamatosan változott, a mozgalmat támogató pozitív attitűdök felől egy általánosabb irányba mozdult el. Az eredeti 1987-es definícióhoz képest a 2004-es meghatározás szerint a mobilizációs potenciál nem csupán a mozgalommal szimpatizálókat tartalmazza, hanem azokat is, akik egy kormányzati döntéssel, a hatalom bizonyos működési módjaival elégedetlenek. Az elégedetlenséget pedig azért sorolhatjuk a mobilizációs potenciálba, mert „a körülmények megváltoztatásának igénye mindig az elégedetlenséggel kezdődik” (Klandermans 2004:361.o.). De egy mozgalom tartalmát (mobilizációs potenciálját) jellemezhetjük a képviselt üggyel kapcsolódó identitásokkal is, így például az LMBT²⁸ mozgalmak esetén gondolhatjuk, hogy a leszbikus vagy meleg identitású emberek potenciális résztvevői egy tüntetésnek vagy felvonulásnak. A potenciális résztvevők harmadik jellemző típusa, amikor a csoport bizonyos értékek (pl. környezetvédelem, sajtószabadság), vagy ideológiai elkötelezettségek (pl. baloldali vagy konzervatív orientációk) mentén szerveződik. Például egy újság megszüntetése esetén a sajtószabadságot fontosnak tartók csoportjából fognak egy tüntetés szervezői résztvevőket toborozni, az akció potenciális résztvevőit a sajtószabadság értékével lehet jellemezni. Tulajdonképpen Klandermans 2004-es tanulmányában a keresleti oldalt a mobilizációs folyamat harmadik szintjén található motivációs lépésnél tárgyalt motivációkkal jellemzi. A 2013-ban megjelent tanulmányban Klandermans a keresleti oldal fogalmát tovább tágítja. Kifejti, hogy a potenciális résztvevők csoportja leírható demográfiai és politikai összetétel, kollektív identitás, elégedetlenség (grievances), érzelmek szerint, illetve a már meglévő, kialakult hálózatok struktúráival. Egy társadalomban ugyanis különböző okokból (kormányzati cselekvések, családi szocializáció stb.) a legkülönbözőbb érték-, érdek-, státusz-csoportok alakulnak ki. Ennek megfelelően egy

²⁸A leszbikus, meleg, biszexuális és transzneműek érdekeivel és igényeivel foglalkozó mozgalmak.

mozgalom lehetséges támogatói közé tartozhatnak bizonyos generációk, foglalkozási, gazdasági aktivitás szerinti csoportok (pl. fiatalok, egyetemisták, nyugdíjasok), politikai orientációjú csoportok (pl. konzervatív, liberális, baloldali értékeket vallók), identitás- és érték közösségek, vagy például kormányzati tevékenységek hatására kialakulhatnak elégedetlen, érzelmileg fűtött (dühös) csoportok. A mobilizációs potenciál fogalma Klandermansnál, ahogy azt már említettem, folyamatosan változik, bővül. A mobilizációs potenciál leírásához kínált szempontok és tulajdonságok egy része egy konkrét mozgalom mozgósítási tartalékának jellemzésére alkalmasak, mások pedig inkább egy általános tüntetési potenciál leírására. A nők, a homoszexuálisok, a fiatalok csak valamilyen konkrét mozgalom esetén tekinthetők lehetséges mozgósítási bázisnak.²⁹ Az elégedetlenség, a düh és felháborodás olyan jellemzők, melyek a protest részvételt általában határozzák meg, ezeket a tulajdonságok az általános tüntetési potenciál jellemzésére használhatóak.

2.1.4.2 Rekrutáció és meggyőzés

A mobilizációs folyamat második lépcsőjén a lehetséges támogatókhoz, a mobilizációs potenciál tagjaihoz kell valahogy üzenetet eljuttatni és meggyőzni őket, vegyenek részt az akcióban, tüntetésen. Klandermans és Oegema az elérés négyféle módját ismerteti: (1) tömegmédia, (2) célzott levelek, (3) szervezeteken keresztül zajló, blokk mobilizáció, valamint (4) a személyes kapcsolatokon keresztüli elérés. A mobilizáció azon formáját, amikor a mozgósítás nem csak egy adott csoportot ér el, hanem az üzenet széles körben képes elterjedni, nyílt mobilizációnak hívjuk (Walgrave, Klandermans 2010, Verhulst, Walgrave 2009). Ennek megfelelően a médiában megjelenő híradások és kampányok nyílt mobilizációnak számítanak. Érdekes, hogy Klandermans és Oegema a tömegmédia kapcsán annak alacsony hatékonyságát hangsúlyozza, valamint azt emeli ki, hogy a magas részvételi költségű (pl. illegális, veszélyes) protest tevékenységek esetén a tömegmédiának kifejezetten alacsony a rekrutációra gyakorolt hatása. A frissebb kutatások azonban kifejezetten fontosnak tartják a tömegmédia hatását. Susánszky, Kopper és Tóth (2016) a kormánytámogató (pro-government) „Békemenet” mozgalom kapcsán azt találták, hogy a kormányval inkább szim-

²⁹Klandermans egy cikkében (1993) a nőmozgalom mobilizációs potenciáljának a női populációt tekinti, ezért használom példaként én is a nőmozgalmat, az ifjúsági, vagy hallgatói mozgalmakat. Ugyanakkor leegyszerűsítő, ahogy Klandermans a saját fogalmát használja. A nőmozgalom mobilizációs potenciálja nyilvánvalóan nem szükségszerűen csak nőkből áll. Nem látom annak semmilyen elméleti akadályát, hogy a feminista törekvéseket férfiak is támogassák. Ugyanígy a Budapest Pride felvonuláson sem kizárólag az LMBT közösség tagjai vesznek részt, hanem a velük szolidaritást vállalók, vagy a mozgalom által hangsúlyozott értékeket elfogadják is.

patizáló televízió csatornák politikai műsorait nézők, több mint hatszor nagyobb eséllyel kapcsolódtak a Békemenethez, mint a politikai műsorokat egyáltalán nem nézők.

A társadalmi kapcsolatok vizsgálatának legalább olyan nagy terep jutott az elmúlt két évtizedben, mint a média szerepének. A kapcsolatoknak érdemes megkülönböztetni két fajtáját: a szervezeti és a személyes kapcsolatokat. Az 1980-as évek végén még viszonylag kevés empirikus eredmény állt rendelkezésre, de ma már számos kutatás megmutatta, hogy a szervezeti kapcsolatok, a civil szervezeti tagság, növeli a mozgalomban, tüntetésen való részvétel valószínűségét (Nepstad, Smith 1999; Passy, Giugni 2001; Corrigan-Brown 2012; Stockemer 2014). Ez azokban az esetekben triviálisnak tűnik, amikor a civil szervezet és a tüntetés vagy mozgalom céljai azonosak, például, ha egy környezetvédő mozgalom a tagokat környezetvédő civil szervezetekből rekrutálja (Diani, Lodi 1988). Vannak azonban olyan esetek is, amikor nincs a két szervezet között ilyen tematikus átfedés. A civil szervezetek ugyanis önmagukban megteremtik a mozgósítás lehetőségét azzal, hogy különböző társadalmi háttérű emberek kerülhetnek kapcsolatba egymással. Ohlemacher (1996) az ilyen heterogén szervezeteket "relé" szervezeteknek nevezi, amelyek lehetőséget nyújtanak arra, hogy akár a szervezet, akár más szervezetek különböző célok elérésére mozgósíthatassák a tagságot (Teorell 2003). Tulajdonképpen ez nem más, mint amit korábban *blokk rekrutációnak* neveztek (Obershall 1973, Useem 1980). A blokkok olyan csoportokat jelentenek, amelyeket a mozgósítás céljától függetlenül már korábban megszerveztek (McVeigh, Smith 1999:697.o.). Egy másik típusú magyarázat szerint a különböző vallási és civil szervezetekben való részvétellel olyan készségeket és tudásokat sajátítanak el az emberek, amelyek elősegítik a politikai részvételt, és így a tüntetésen való részvételt is (Verba és mtsai 1995, Quintelier 2008). A Békemenettel kapcsolatos vizsgálat (Susánszky, Kopper, Tóth 2016) a médiafogyasztás mellett foglalkozott a civil szervezeti szférába való beágyazottsággal is. Az eredmények azt mutatták, hogy a Békemeneten való részvétel esélyét a vallási, és a hagyományőrző, sovinszta civil szervezeti tagság, a kormánykritikus tüntetésen való részvétel esélyét pedig a segítő és emberi-jogi szervezeti tagság növelte nagymértékben. Ebből arra lehet következtetni, hogy a két tüntetés, mozgalom társadalmi beágyazottsága gyökeresen különböző.³⁰

A társadalmi kapcsolatok másik fajtáját a személyes (nem intézményi) kapcsolatok jelentik. Koráb-

³⁰ A cikkben amellelt érveltünk, hogy a kormánypárti tüntetésen résztvevőket nem tekinthetjük "fizetett zsoldosoknak", hiszen ugyanazok a faktorok (civil szervezeti tagság, médiafogyasztás, politikai diskurzusban való részvétel stb.) magyarázták a részvételt kormánypárti és a kormány kritikus tüntetéseken egyaránt.

ban is foglalkoztak a toborzás, rekrutálás jelenségével, ami elengedhetetlen a mozgalmak sikeréhez (pl. Snow, Zurcher, Ekland-Olson 1980). A személyes kapcsolatok szerepe a mozgósításban kiemelkedő, hiszen az emberek ritkán vesznek részt tüntetéseken anélkül, hogy arra megkérnék őket (Klandermans 1997, Verba, Schlozman, Brady 1995, Walgrave és Wouters 2014).

A tapasztalatok szerint, ha valakinek az ismerősei, barátai között van olyan személy, aki részt vesz, részt venne egy tüntetésen, akkor az illető maga is nagyobb valószínűséggel vesz részt, mint akinek nincsen ilyen ismerőse/ismerősei. A már idézett Schussman és Soule (2005) kutatás eredményei szerint a fiatalokat, a magasabb iskolai végzettségűeket és a politika iránt érdeklődőket nagyobb eséllyel hívták tüntetni. Mások pedig azt találták, hogy a rekrutációs kapcsolatok között nincsen különbség a kapcsolat erőssége tekintetében (Lim 2008), tehát részvételre való kérések érkeznek ismerősi, baráti és rokoni kapcsolatokon keresztül egyaránt. A témában közölt egyik legérdekesebb kutatásban azt vizsgálták, hogy kiket rekrutálnak azok, akiket szintén rekrutáltak (Walgrave és Wouters 2014). A kutatók kétféle mechanizmust állapítottak meg: (1) A rekrutáció szempontjából az erős kapcsolatokon keresztül érkező kérések kevésbé ösztönöznek rekrutációra, mint a gyenge kötésekön érkező kérések. (2) Érvényesül egy tükröződési mechanizmus, ami szerint az egyén az őt részvételre megkérő emberhez hasonló embert próbál meg rekrutálni.

A kutatások arra keresik a választ, hogy a személyes kapcsolatok miként fejtik ki hatásukat? A társadalmi hálózatkutatás fejlődésével megfogalmaztak különböző, a kapcsolatokon keresztül érvényesülő társadalmi mechanizmusokat. Ezek a mechanizmusok segítenek felnyitni a kapcsolatháló működésének fekete dobozát. Kitts (2000) háromféle mechanizmust különböztet meg: (1) információáramlás, (2) identitás alakítás, (3) csere. Korábban, elsősorban a toborzás, rekrutálás során az információ áramlást emelték ki. Eszerint a kapcsolatok olyan csatornákat jelentenek, melyeken keresztül információ áramlik. A második mechanizmus szerint az informális társas kapcsolatok elősegítik a csoportidentitás és a másokkal, más csoportokkal való szolidaritás kialakulását. A szolidaritás és a csoportidentitás pedig elősegíti az egyéni érdekek háttérbe szorítását, és ezzel növelik a kollektív cselekvésben való részvétel valószínűségét (Kitts 2000:244.o.). A harmadik mechanizmus felelős a szelektív ösztönzők működéséért. A csoportnyomás gyakorlása, mások jutalmazása és büntetése a kapcsolatokon keresztül megy végbe.

Összefoglalva: Az eddig tárgyalt szakirodalmi hivatkozások arra a kérdésre próbálnak meg választ adni, hogy *miért vesz valaki részt protest akciókban?* A javasolt séma szerint érdemes a cselekvést befolyásoló tényezőket a cselekvés eredményéről, költségeiről, kockázatairól szóló szubjek-

tív értékelésekként felfogni. A klandermansi többlépcsős mobilizáció elmélete annyiban lép túl a klasszikus mikroökonómiai és pszichológiai modelleken, hogy megpróbálja a részvételt egy folyamat végeredményeként ábrázolni. Nem csupán a cselekvést közvetlenül megelőző faktorokat, ösztönzőket keresi, hanem megkísérli beemelni a társadalmi közeget is a magyarázatba. Analitikusan felépít egy olyan folyamatot, mely során egy passzív emberből aktív résztvevő válik. Ennek a folyamatnak a részei a mobilizációs potenciálba kerülés, a rekrutálódás, a motivációk megszerzése és végül a cselekvés kontingens akadályainak elhárítása. A cselekvésről kialakított modell szerint a részvételt közvetlenül mindig a motivációk előzik meg. Az összes többi tárgyalt vagy csak érintett tényező, mint például a média hír-keretezései (open mobilization), a csoportnyomás, a társas kapcsolatok, az identitás, az értékek és ideológiák, mind a motivációkra vannak hatással. Egy kérdést egyelőre biztosan megválaszolatlanul hagy a klandermansi teória: Mit kezdjünk a szocio-ökonómia és demográfiai változókkal, mint például az iskolai végzettség, a munkaerő-piaci státusz, a településtípus, az életkor vagy a nem? Ezek a tényezők milyen szerepet játszanak a politikai részvételben? Hogyan lehet értelmezni az esetleges összefüggéseket a társadalmi tulajdonságok és a politikai cselekvés között? Mit jelent egy regressziós modellben a fenti szocio-ökonómia és demográfiai változók szignifikáns hatása a részvételre?

Az eddig elmondottakból és a fenti kérdésekből arra lehet következtetni, hogy az egyéni tulajdonságokat leíró változók között van egy implicit különbségtétel. Nevezetesen megkülönböztethető a társadalmi pozíciókat jelölő társadalmi változók (szocio-ökonómiai, valamint demográfiai tulajdonságok) a pszichológiai jellemzőket leíró változóktól. A pszichológiai jellemzők közé sorolom az elégedetlenséget, a motiváltságot, a vallott értékeket, érzelmeket és attitűdöket. Ezek olyan személyes tulajdonságok, melyekhez való hozzáférése mindenkinek egyéni. Az esetek nagy részében a másik ember nemét, életkorát - adott esetben az okmányok vizsgálatával iskolai végzettségét és lakóhelyét – be tudjuk azonosítani. A pszichológiai tényezőkhöz, a mentális állapotainkhoz a hozzáférésünk egyoldalú, korlátozott. Mindenki csak a saját elméjének tartalmához fér hozzá, esélyünk sincs ugyanazt az elégedetlenséget érezni, mint a másik ember. A megkülönböztetés (szociológiai és pszichológiai tulajdonságok) legfontosabb értelme akkor válik világossá, ha cselekvés magyarázatában betöltött szerepüket kezdjük vizsgálni. A következő részek tanulságait megelőlegezve elmondható, hogy a pszichológiai tényezők a cselekvéssel közvetlen, vagy közvetlenebb kapcsolatban állnak, mint a szociológiai tulajdonságok.

Képzeld el, hogy látjuk Lászlót tüntetni a Kossuth téren. Ha a „László tüntet, mert...” kezdetű

mondatot úgy fejezzük be, hogy mert elégedetlen, dühös, nem fél, akkor úgy érezzük megmagyaráztuk a cselekvését. Ha viszont úgy fejezzük be, hogy mert budapesti, egyetemi végzettségű, férfi akkor úgy érezzük, a magyarázatból valami még hiányzik.

Nem véletlen, hogy ezekkel a kérdésekkel Klandermans nem foglalkozik, hiszen eredeti programindító cikkeiben éppen a szociológia strukturalista irányzatától (de legalábbis az erős strukturális hatásokat tételező szociológiáktól) akart elválni, és amellet egy alternatív modellt kidolgozni. A következő részben ezekre a kérdésekre keresem a választ.

2.2. A politikai szociológia mikro elméletei

2.2.1. Civic Voluntarism Model

Az Egyesült Államokban az 1970-es években alakult ki egy politikai cselekvésekkel foglalkozó iskola vagy irányzat, amit a politikatudomány klasszikus, a részvételt magyarázó modelljének lehet tekinteni. Olyan tudósok neve köthető a kidolgozásához, mint Sidney Verba, Kay Schlozman, Henry Brady vagy Norman Nie. A szerzők saját elképzeléseikre Civic Voluntarism Model-ként (CVM) vagy standard szocio-ökonómiai modellként szoktak hivatkozni.

A politikai részvétel kapcsán a kérdést fordítva teszik fel, mint ahogy azt Klandermans tette: *Miért nem vesznek részt az emberek a politikában?* Véleményük szerint, ha valaki nem vesz részt politikai cselekvésekben, annak háromféle magyarázata lehet: "mert nem tudnak, mert nem akarnak, mert senki sem kérte őket erre" (Brady, Verba és Schlozman 1995:271.o.). A cselekvéshez tehát három tényező valamilyen arányú jelenlétére van szükség; erőforrásokra, motivációkra, amik az akadályokat megszüntetik, és a rekrutálásra.

Erőforrásnak számít a pénz, a szabadidő és a civil részvételhez szükséges készségek (pl. az angol nyelv magas fokú ismerete, a szervezeti részvétel tapasztalatai) (Verba, Schlozman, Brady 1995). A motivációkhoz sorolják a politikai érdeklődést, az egyes közügyek megjelenését az egyén preferencia rendszerében, a részvétellel járó pozitív visszajelzéseket, elismeréseket³¹. A rekrutálás pedig azt jelenti, hogy valaki megkéri az illetőt vegyen részt valamilyen politikai akcióban (Verba, Schlozman és Brady 2000: 246).

Magyarázataikban elsősorban az erőforrásokkal való ellátottság szerepel, mint cselekvést mozgató

³¹ A CVM irányzathoz tartozók a motivációnak tekintenek lényegében mindenféle pszichológiai tényezőt. Nyilvánvalóan nem ugyanazzal a motiváció fogalommal dolgoznak, mint a pszichológus Klandermans és kollégái.

faktor (Leighely 1995). Gallego (2007) pedig így foglalja össze az elmélet működését: „A magyarázatok általános logikája erőforrás és költség alapú: A szocio-ökonómiai és demográfiai tulajdonságok az erőforrások megszerzésére hatnak, ami pedig csökkenti a politikai részvétel költségeit.” (Gallego 2007:11-12). Az ötlet egyszerű és intuitíve igaz feltételezéseken nyugszik: a cselekvéshez erőforrásra van szükség. Bármilyen cselekvésről legyen is szó, annak van tágan értelmezett költsége, amit a cselekvőnek rá kell fordítania a cselekvésre, ha pedig nem áll a rendelkezésére megfelelő mennyiségű erőforrás, akkor a cselekvést nem tudja végrehajtani. Ha valaki nem rendelkezik megfelelő mennyiségű szabadidővel, pénzzel vagy más politikai erőforrással (pl. készségekkel, vagy kapcsolatokkal) akkor az a cselekvés elvégzését meggátolja.³² A Civic Voluntarism Model-t elméleti keretét használták nem csak az amerikai, hanem a nagy-britanniai politikai részvétel vizsgálata során is (Parry, Moyser és Day 1992). Parry és szerzőtársai (1992) szintén a politikai erőforrások köré építik fel elméleti modelljüket, de kiegészítik azt az érdekek és problémák észlelésének és megfogalmazásának készségével. Erőforrásnak tekintik a vagyont és a pénzt, az iskolai végzettséget, valamint a szervezeti tagságot. Az iskolai végzettséget többek között azért tartják fontosnak, mert fejleszti a saját vélemény megfogalmazásának készségét. (64.o.)

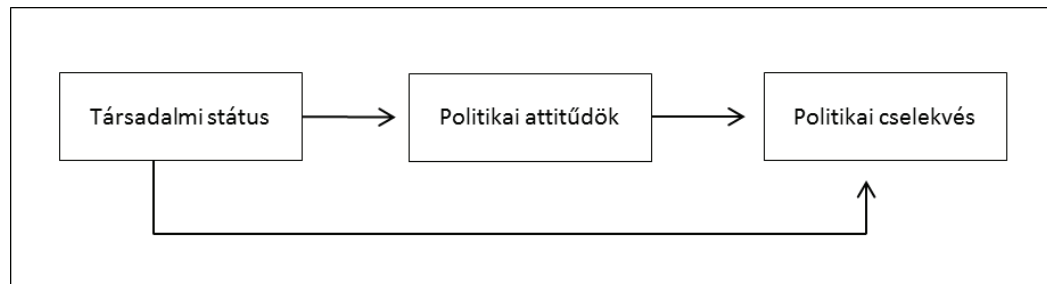
Az erőforrásokra alapozva megkülönböztethetők különböző politikai részvételi formák: időigényes, pénzigényes cselekvések és a szavazás, amihez csak minimális erőforrásra van szükség.³³ A fentiekén túl a tipológiát kiegészítik a politikai témákról való beszélgetéssel és az általános politikai cselekvéssel, ami mindenfajta részvételi formát tartalmaz (Verba, Schlozman, Brady 1995: 544-546). Az elméletet az empirikus vizsgálatok eredményei bizonyos értelemben megerősítették: a pénz-igényes politikai cselekvést leginkább az anyagi helyzet magyarázza. A szavazáson való részvételt, mivel szinte semmilyen erőforrás nem szükséges hozzá, leginkább a politika iránti elköteleződés (pl. politika iránti érdeklődés) határozza meg. Az időigényes részvételi formák (pl. nem formális közösségekben való aktivitás) esetén a modell azonban nem működik, mivel a szabadidő magyarázóereje minimális (Verba, Schlozman és Brady 2000). A cselekvések erőforrásokkal való magyarázata különös jelentőséget kap, amely a kutatássorozat talán leghangsúlyosabb témája, a részvételi egyenlőtlenségek kapcsán. Az egyik alapfelismerésük ugyanis, hogy a társadalmi

³² "Az erőforrás hiánya akadályt gördít a mindenfajta cselekvés elé, ami igényli ezt az erőforrást – bármi is legyen a célja ennek a cselekvésnek." (Verba, Schlozman, Brady 2000:253)

³³ "Háromféle részvételi formát különböztethetünk meg: idő igényes (kampány munka, informális közösségekben való aktivitás); olyan tevékenységek, amelyekhez pénzre van szükség (jelölteknek, pártknak felajánlott pénzek); és a szavazás (aminek nincsen anyagi vonzata és csak kevés időt vesz igénybe). (Verba, Schlozman és Brady 2000: 254.o.)

struktúrában felül elhelyezkedők inkább aktívak, mint azok, akik valamilyen szempontból deprivált helyzetben vannak. Ebből következően arra keresnek választ, hogy miért vannak effajta egyenlőtlenségek a politikai részvételben. A kérdés megválaszolásához a fent bemutatott, a cselekvések erőforrásokon nyugvó magyarázatát használják. Az olyan erőforrások, mint a pénz, a szabadidő, vagy a nyelvtudás egyenlőtlenül oszlanak el a társadalomban, ami pedig egyenlőtlenségeket hoz létre a részvételben is. A konklúzió szerint az erőforrások társadalmi egyenlőtlensége létrehozza a politikai részvétel egyenlőtlenségeit is (Burns, Schlozman, Verba 2001:6.o.). Érdekes és fontos kérdés, hogy a standard modellen belül a politikai attitűdök hol helyezkednek el, mi a viszonyuk a szocio-ökonomiai státushoz. Egyrészt, ahogy az imént említettük, a legfontosabbnak a szocio-ökonomiai tényezőket tartják, úgy vélik, hogy elsősorban a társadalmi struktúrában elfoglalt hely határozza meg a politikai részvételt (Brady, Verba és Schlozman 1995:272)³⁴. Másrészt ezek a tényezők az attitűdökön *keresztül* fejtik ki hatásukat³⁵. Az elképzeléseket pedig a következő útmodell sémája szerint tesztelték:

1. ábra. Társadalmi státus hatásmechanizmusa a politikai részvételre (ábra forrása: Verba et.al. 1995)

Az attitűdök megelőzik és közvetlen kapcsolatban vannak a politikai cselekvéssel, a társadalmi státus pedig hatással van az attitűdökre. Ugyanakkor a társadalmi státusnak önálló hatása is van a politikai cselekvésre. Minél magasabb valakinek a társadalmi státusa, annál nagyobb a valószí-

³⁴ „Az osztály és státus hierarchia a modern ipari társadalmak alapvető jellemzői, ami gyakran meghatározza a politikai viszonyokat.” (Brady, Verba és Schlozman 1995:272)

³⁵ „A részvétel eredőiről szóló megközelítésünk a társadalmi rétegződés és a részvétel kapcsolatából ered. [...] Eszerint a modell szerint, [a részvétel általános szocio-ökonomiai modellje], az egyén társadalmi státusa – az állása, végzettsége, jövedelme – nagymértékben meghatározza, milyen mértékben vesz részt a politikában. Teszi mindezt „állampolgári attitűdök” közbeeső hatásainak egész során keresztül: olyan attitűdök ezek, mint a hatékonyság érzete, a politikába való pszichológiai bevonódás, és a részvétel kötelességének érzése.” (Verba, Nie 1987:13.o.)

nűsége, hogy a politikát és a politizálást fontos dolognak tartja, ami viszont a politikai cselekvés irányába fogja lökni az egyént.

2.2.2. Kritikai megjegyzések a CVM-hez

A CVM modellel kapcsolatban megfogalmazott kritikám lényegében két pontot érint, az erőforrással való ellátottság és a részvétel kapcsolatát, az erőforrás fogalmát.

A szakirodalomban megfogalmazott legfőbb kritikák az erőforrások és a politikai részvétel közötti kapcsolat kifejtetlenségére irányulnak, utalva olyan kérdésekre, mint például: Miért vesznek részt a politikában nagyobb valószínűséggel az iskolarendszerben több időt eltöltő emberek? A CVM elmélete szerint a politikai részvételhez erőforrásokra van szükség. Az iskolai végzettség pedig a különböző erőforrásokkal való rendelkezés jó indikátora, sőt önmagában is erőforrást jelent. Tehát, aki iskolázott, annak több erőforrása van, amit a politikában való részvételre tud fordítani. Ugyanakkor nem világos, hogy ezek az erőforrás típusú tényezők, hogyan kapcsolódnak össze a politikai részvétellel³⁶.

A kérdés az, hogyan működnek azok a mechanizmusok, melyek kapcsolatot teremtenek az erőforrások és a politikai cselekvés között? Brady, Schlozman és Verba (1995) szerint az oktatásban eltöltött idővel erősödnek a motivációk (politikai érdeklődés) és a részvételhez szükséges civil, állampolgári készségek.³⁷ A szerzők, a fenti megállapítások ellenére a modellezési eljárásban csak az iskolai végzettséget szerepeltetik, mint magyarázó változót. Ha az iskolai végzettség a politikai attitűdöket és pszichológiai tényezőket foglalja magában, akkor miért nem eliminálják az elemzésből, és helyette miért nem használják direkt csak az attitűdöket?

Egyrészt azzal érvelnek³⁸, hogy a motivációkkal illetve a pszichológiai tényezőkkel kapcsolatban felmerülnek mérési nehézségek. Nem tudjuk, hogy a politikai érdeklődést vagy a cselekvések hatékonyságáról alkotott vélekedéseket pontosan hogyan, milyen eszközökkel mérjük, illetve, hogy a

³⁶ „Ugyanakkor nehéz belátni, miért szükséges, hogy ez igaz legyen, hiszen, ha valaki gazdag és rengeteg szabideje van, ez még mindig nem elegendő indok, hogy pénzét és szabadidejét a politikai aktivitásra legyen szükségszerű áldozza, ahelyett, hogy szabadságra menne, sportolna vagy televíziót nézne [...] Hiányzik annak a megértése, hogy az egyének miért érzik szükségesnek a részvételüket, milyen ösztönzők miatt válnak politikailag involválttá.” (Whiteley és Seyd 2002:40)

³⁷ "Az iskolai végzettség [...] fokozza a politikai érdeklődést és az állampolgári készségeket" (Brady, Verba és Schlozman 1995:271).

³⁸ A most következő érvelés Verba, Schlozman, Brady (2000) cikken alapul.

mérési eredményeket hogyan értelmezzük³⁹. Az erőforrásokkal kapcsolatban azonban nem merülnek fel ilyen értelmezési kérdések és mérési problémák sem. Másrészt az olyan mentális tényezők, mint a politika iránti érdeklődés vagy a saját cselekvés hatékonyságáról való vélekedés (efficacy) nem választhatóak el magától a cselekvéstől, és túlságosan egyértelmű szerepük van a magyarázatban. Ha valaki részt vesz valamilyen politikai cselekvésben, akkor nyilvánvalóan érdeklődik a politika iránt, vagy hatékornak tartja saját politikai cselekvését. Ha nem lehet elválasztani a cselekvést az azt kísérő mentális állapotoktól, akkor az oksági viszonyt sem lehet egyértelműen megállapítani. Elképzelhető ugyanis, hogy a részvétel okozza az érdeklődést, vagy a hatékonyságról alkotott elképzeléseket. Így a CVM kutatási program támogatói levonják a következtetést: Mivel a pszichológiai tényezőkkel kapcsolatban vannak mérési problémáink és oksági szerepüket sem tudjuk egyértelműen bizonyítani, ezért a kutatóknak az erőforrásokra kell koncentrálni a magyarázatoknál.

Meglátásom szerint nem egyértelmű, hogy a társadalmi tulajdonságok vagy a pszichológiai tényezők mérésével kapcsolatban merül-e föl több nehézség. Gondoljunk csak a jövedelem méréséről szóló könyvtárnyi irodalomra. A méréssel kapcsolatos problémákat bármilyen szociológiailag releváns tényező kapcsán fel lehet emlegetni.

Verba, Schlozman és Brady szerint más empirikus tapasztalatok is felhozhatóak érvként a végzettség és a részvétel közötti közvetlen kapcsolat mellett. Útmodelleket használva kimutatták, hogy általában a társadalmi státusnak önálló magyarázó szerepe is van. Az iskolázottság kapcsán elmondható, hogy a magas iskolai végzettség önmagában is hat a részvételre, nem csak a politikai érdeklődésen keresztül. A magyarázat sémája így azt állítja, hogy azok vesznek részt politikai cselekvésekben, akik rendelkeznek az ehhez szükséges erőforrásokkal, akik magasabb társadalmi státusra tettek szert. Ha valakinek nincs megfelelő mennyiségű erőforrása egy cselekvés elvégzéséhez, akkor az illető *nem is fogja tudni* elvégezni azt a cselekvést.

Az eddigiekből a következő fő kérdés következik: Miért gondolja úgy a CVM elméletét elfogadó kutató, hogy az iskolai végzettség *okozza* a politikai részvételt?

A gyors válasz az, hogy nem gondolja, és a kérdés ezzel megoldott. A CVM megfogalmazói

³⁹Nem tudjuk, ha valakit egy kérdőívben megkérdezzük, hogy mennyire érdekli a politika, akkor arra mi alapján válaszol? Mit jelent, ha valaki azt válaszolja egy ilyen kérdésre, hogy nagyon érdekli a politika? Azt jelenti, hogy éppen van egy olyan esemény a világban, ami foglalkoztatja, vagy esetleg úgy véli fontos, hogy a közügyek iránt érdeklődjön? Biztos, hogy akik ugyanazt válaszolják (pl. nagyon érdeklődnek a politika iránt) azok ugyanolyan típusú attitűddel rendelkeznek, ugyanolyan mentális állapotokkal, motivációkkal rendelkeznek?

nem beszélnek oksági kapcsolatáról, hiszen azt állítják, az iskolai végzettség nem közvetlenül van kapcsolatban a politikai részvétellel, hanem olyan tényezőkön keresztül hat, mint a politikai érdeklődés, vagy a politizáláshoz szükséges nyelvi készségek. Ezeket azonban nem lehet jól mérni, ezért az iskolai végzettséget ezek proxy változójának tekintik. Másrészt az iskolai végzettségnek mégis tételeznek önálló hatást. Na mármost, ha a végzettség "csupán" proxy akkor nincsen önálló hatása, ha pedig van önálló hatása, akkor véleményem szerint meg kell mondani, hogy milyen típusú ez a kapcsolat. A közvetlen hatást nehezen tudom másként értelmezni, mint oksági viszonyként. Ez pedig azt a furcsa feltételezést indukálja, hogy az iskolai végzettség okozza a politikai részvételt. Tényleg el tudjuk képzelni, hogy egy ember végzettsége bármilyen cselekvést *okoz*? Maga a végzettség nem „okoz”, legfeljebb valamilyen mechanizmuson keresztül hat, vagy csupán proxy változóként szerepel a magyarázó modellben.

Egy megoldást látok a CVM szerzői számára: Azt kell képviselniük, hogy az iskolai végzettség más tényezőknek is proxy változója, például a politikai hatékonyságnak. Bár valóban azt tapasztaljuk, hogy az iskolai végzettségnek 'marad' hatása a politikai részvételre akkor is, ha a modellben szerepeltetjük, a politikai érdeklődést, a nyelvi készségeket stb., de ez csak azért lehetséges, mert nem voltunk képesek minden olyan tényezőt megtalálni, aminek az iskolai végzettség proxyja. Az iskolai végzettségnek, tehát önálló oksági hatása nincsen, az összefüggés, amit látunk az elméletből, vagy az aktuális empirikus modellből származó hiba.

Ahhoz képest, hogy a kutatók milyen régen azonosították az iskolai végzettség és a politikai részvétel közötti erős összefüggést, egy viszonylag frissnek számító cikkben próbálják meg először tisztázni a lehetséges versengő magyarázatokat (Hillygus 2005)⁴⁰. Mikael Persson (2015) egy review cikkben összefoglalja az iskolai végzettség és a politikai részvétel közötti összefüggésről szóló álláspontokat⁴¹. Háromféle magyarázatot azonosít és különít el: (1) abszolút modell, (2) felnőttkor előtti szocializáció modellje, (3) relatív oktatás modellje. Az első szerint az oktatás egy (közvetlen) oksági mechanizmuson keresztül növeli a politikáról való tudást, a civil magatartás készségeit. Az oktatásban eltöltött idővel folyamatosan fejlődnek az egyének kognitív készségei, amelyek elősegítik a politikai részvételt. Mások ehhez hozzáteszik, hogy az oktatás nem csak a

⁴⁰ „Az irodalomból hiányzik ugyanakkor, annak a kérdésnek az elméleti és empirikus elemzése, hogy miért olyan erős magyarázó változó az iskolai végzettség. Keveset tudunk arról, hogy az iskolai/oktatási folyamatok hogyan fejti ki hatásukat a demokratikus viselkedés olyan sokféle aspektusára.” (25.o.)

⁴¹ Szinte ugyanazokat a magyarázatokat azonosítja, mint korábban Hillygus (2005). Ő ezeket a magyarázatokra úgy tekint, mint olyan mechanizmusokra, amelyek összekapcsolják az iskolai végzettséget a politikai részvétellel.

kognitív képességeket fejleszti, hanem bizonyos vélekedések kialakulását, megerősödését is elősegíti. Ezek a vélekedések pedig a részvétel képességéről (internal efficacy) és annak értelmességéről, eredményességéről (external efficacy) szólnak. A második magyarázat szerint a továbbtanulás és a politikai részvétel mögött ugyanazok a pszichológiai tényezők (intelligencia, személyiség típusok) és szocializációs folyamatok (társadalmi, családi háttér) állnak. A családi háttér (pl. magas iskolázottságú, jómódú szülők) a szocializáció mechanizmusán keresztül egyszerre befolyásolja a továbbtanulást és a politikai aktivitást. Vagyis a családi háttér a továbbtanulás és a politikai részvétel közös okaként azonosítható. A harmadik modell szerint pedig az oktatás hatása közvetetten érvényesül a társadalmi státuson keresztül. Az érvelés szerint a magasabb szintű iskolákban más típusú személyes kapcsolatokat alakítanak ki az egyének, és ennek a kapcsolathálónak részvételt növelő szerepe van. Például ezeken a kapcsolatokon keresztül könnyebben érik el a szervezők az egyéneket, könnyebben válnak a mobilizáció célpontjává. A három modell közül bármelyiket fogadjuk is el, az mindenképpen igaz, hogy nem a végzettség ténye *okozza* a részvételt, annak hatása valamilyen mechanizmuson keresztül valósul meg. Ez a generáló mechanizmus meglehetősen komplex. Az eltérő iskolai végzettségű emberek nem csak az elsajátított tudás mennyiségében különböznek, hanem értékrendben, életstílusban vagy tapasztalatokban. Teljesen más típusú hétköznapi tapasztalatokkal rendelkezik egy alacsony iskolai végzettségű segédmunkás és egy magas iskolai végzettségű irodai dolgozó.

És itt elérkeztünk a kritikai megjegyzések második pontjához, az erőforrás fogalmának homályosságához. Az erőforrás alatt olyan dolgot, tényezőt kell érteni, ami szükséges ahhoz, hogy az adott cselekvést elvégezzük. Edwards és McCarthy szerint "Az emberek ideje, erőfeszítései és pénze a legszélesebb körben elismert fajtái az erőforrásoknak." (2004:116.o.). Azaz mindegyik felsorolt tényezőre jellemző, hogy azokat *felhasználják* a cselekvés elvégzéséhez, *rááldozzák* a cselekvés elvégzésére. Gallego (2010) a szavazáshoz használt erőforrások kapcsán remek példákkal áll elő. Lássunk ezek közül kettőt: ahhoz, hogy az ember eljusson a szavazófülkéhez áldoznia kell idejéből és erőfeszítéseket kell tegyen (pl. gyalogolnia kell, fel kell öltöznie reggel). A másik típusú erőforrások az ún. kognitív költségek kiegyenlítéséhez szükségesek. Ilyen kognitív költségekkel jár általában a szavazás során meghozott döntés, azaz, hogy melyik párt mellé tegyünk az ikszet. Mégis milyen jellegűek azok a kognitív erőforrások, amiket egy döntés meghozatalához használunk? Tényleg igaz, hogy a döntés során, *felhasználjuk* vagy *ráfordítjuk* az agyunkat? Az elképzelés szerint, akinek sok kognitív erőforrása van, vagyis okos, olvasott, tájékozott stb. annak van mit

felhasználnia azért, hogy a szavazást, vagyis a döntést elvégezze. Ez úgy hangzik, mintha agyunk "futási idejét" szánnánk rá a döntés meghozatalára. Az erőforrás fogalmának használata ellen nincs semmi kifogásom, amíg azt az időre és pénzre értjük, más tényezők idesorolása azonban inkább zavaró számomra. Ami miatt a CVM-et mégis érdekes és fontos elméleti elképzelésnek tartom az az, hogy a klasszikus szociológiai változókat és a társadalmi struktúrában elfoglalt pozíciót megpróbálják elhelyezni magyarázó modelljükben. A mozgalmakutatásban azonban kidolgoztak egy másfajta elméletet is, aminek explicit célja a szociológiai, vagy társadalmi pozíciót leíró változók és a protest cselekvés közötti kapcsolat megteremtése. A következőkben röviden az *élethelyzetből adódó elérhetőség* (Biographical Availability) elméletet mutatom be.

2.3. Élethelyzetből adódó elérhetőség

Az élethelyzetből adódó elérhetőség elméletét elsőként Doug McAdam fogalmazta meg a nyolcvanas években. Szerinte, a pszichológiai tényezők csak korlátozottan magyarázzák a protest tevékenységben való részvételt. Példának Klandermans és Oegema (1987) vizsgálati eredményét idézi, mely szerint egy holland városban egy tüntetésre a lakosok 74 százaléka hajlandó lett volna elmenni, de csak 4 százalékuk vett részt a tüntetésen. McAdam ebből arra következtet, hogy a pszichológiai tényezők mellett a rekrutációs vagy mobilizációs kapcsolatok is számítanak. A mobilizálás azonban nem ugyanolyan eséllyel megy végbe a különböző társadalmi csoportoknál. Vannak olyan élethelyzetek, amik a rekrutálást könnyebbé teszik, az egyének nagyobb valószínűséggel elérhetőek. Ez nem elsősorban azt jelenti, hogy a tüntetést szervezői könnyebben találják meg és hívják őket az eseményre. Inkább a részvételhez kapcsolódó költségek és kockázatok szubjektív értékelésével van összefüggésben. Idézzük fel, a költségekről és kockázatokról írottakat (2.1.3 fejezet)! A részvétel költségeit a cselekvés elvégzésére szánt idő, pénz és erőfeszítés jelenti. A protestálás veszélye pedig nem más, mint a jövőben várható (anticipált) kockázatokból eredő költségek egyéni értékelése (Wiltfang és McAdam 1991). A kockázatok közé sorolhatjuk többek között bebörtönzést, a rendőrök rajtaütését, vagy akár az állami elnyomást, fenyegetést és az informális kapcsolatokon keresztül érkező szankciókat is (pl. barátok, kollégák rosszalló megjegyzései) (Opp 2009:113.o.).

Ezzel az élethelyzetből fakadó elérhetőség elmélete megteremti a kapcsolatot az élethelyzetet leíró, szociológiai változók (pl.: családi állapot, gyermekek száma, munkaerő-piaci státusz, életkor,

nem) és a politikai cselekvés között. Például, egy kisgyermeket nevelő személy a tüntetésre szánt szabadidőt magasabb költségként értékeli, mint az, aki nem nevel gyereket. Ellenben a fiatalok, főleg az egyetemista fiatalok, több szabadidővel rendelkeznek, így annak hasznossága alacsonyabb a számukra, vagyis könnyebben szánják rá a tüntetésen való részvételre.

Az empirikus eredmények azonban meglehetősen vegyesek. Egyes kutatások eredményei pont az elmélettel ellentétes összefüggéseket mutatnak. A rugalmas munkaidőben dolgozók és a fiatalok kisebb eséllyel vettek részt protest akcióban (Nepstad és Smith 1999), vagy egy másik kutatás szerint pont a nem elérhetőség növeli a részvétel esélyét (Corrigall-Brown, Snow, Smith és Quist 2009). A családi állapot működésével kapcsolatban is ellentmondásosak a tapasztalatok. Egy, az 1980-as években végzett amerikai kutatás szerint a családi állapot (házasságban élés) és a gyerekek száma nem hozható összefüggésbe a feminista akciókban való részvétellel (Dauphinais, Barkan és Cohn 1992). Valamivel frissebb görögországi adatokon végzett elemzés szerint a házasságnak pozitív, a gyerekek számának pedig negatív hatása van a demonstráción való részvételre (Rüdig és Karyotis 2014).

Más kutatások viszont részben megerősítették, vagy lényegesen cizellálták az élethelyzetből adódó elérhetőség elméletet. Xiao és McCright (2014) a környezetvédelemmel kapcsolatos tevékenységekben, akciókban való részvételt vizsgálták az Egyesült Államokban. Úgy találták, hogy a háztartáshoz kapcsolódó tényezők jobban befolyásolják az elérhetőséget és ezen keresztül a részvétel esélyét, mint a munkahelyhez kapcsolódó tényezők (munkával töltött idő, munkaerő-piaci státus). Továbbá azoknál a nőknél, akik párkapcsolatban élnek (házasok vagy élettársuk van) és azoknál, akik 6 évnél fiatalabb gyereket nevelnek, a részvétel esélye szignifikánsan alacsonyabb. Magyarázatuk szerint, ezekben az esetekben a háztartás fenntartása, illetve a kisgyermeknek ellátása lényegesen lecsökkentheti a kollektív cselekvésre fordítható időt, illetve felértékelődik számukra a szabadidő.

Az elméletet talán leghatékonyabban védő és megerősítő, két régebben publikált cikk szerzői Klattermans többlépcsős mobilizációs elméletéből indulnak ki (Schussman és Soule 2005, Beyerlein és Hipp 2006). Az elérhetőséggel kapcsolatos tényezők ugyanis másként viselkednek a mobilizáció különböző szakaszaiban. Schussman és Soule (2005) a mobilizációs folyamatot a rekrutálás és tényleges részvétel szakaszaire bontják. Beyerlein és Hipp pedig a tényleges részvétel előtt bevezetik a részvételi hajlandóság lépcsőjét. Az eredmények szerint az egyetemi hallgatókat nagyobb eséllyel próbálják meg mozgósítani, mint másokat, és azok körében, akiket megpróbáltak mozgósí-

tani a gyerekek száma csökkentette a részvétel esélyét. Beyerlein és Hipp (2006) pedig azt találták, hogy a házasság és a gyerekek nevelése csökkenti a részvételre való hajlandóságot, de csak a nők körében. A férfiak részvételi hajlandóságát ezek az élethelyzetek nem befolyásolják.

Összefoglalva elmondható, hogy az élethelyzetből fakadó elérhetőség elmélete számos ponton kiegészítésre szorul. A különböző élethelyzetek a tágabb körülményektől függően másként és másként állnak kapcsolatban a politikai részvétellel. Ráadásul, mivel a protest részvételt egy soklépcsős mobilizációs folyamat eredményezi, az élethelyzetek különböző módokon befolyásolhatják az egyes szakaszokat. Ugyanakkor egyetértek Beyerlein és Bergstrand az elmélet továbbfejlesztéséről szóló megállapításával: "A jövőbeli kutatások gyümölcsöző iránya lenne olyan direkt mérőeszközöket fejleszteni és tesztelni, amik tartalmazzák a szabadidő, a rendelkezésre álló jövedelem, az éhezés, a munkahely elvesztése és a barátok a társadalmi aktivizmust helytelenítő reakciói tényezőket." (Beyerlein és Bergstrand 2013, 2.o.) A bemutatott mikro-elméletek mind arra vállalkoznak, hogy a politikai cselekvéseket egyéni szinten, egyéni tulajdonságokkal magyarázzák. A Klandermans által kínált elméleti keretben a motivációk, az élethelyzetből adódó elérhetőség elméletében a költségek, a Civic Voluntarism Model-ben pedig az erőforrások kapcsolják össze az egyéni tulajdonságokat a politikai részvétellel. A klandermansi elméletből lényegében hiányoznak a társadalmi, szociológiai tényezők, mint az iskolai végzettség vagy a munkaerő-piaci státus. A CVM és McAdam által kezdeményezett elméletek viszont pont ezeket a faktorokat használja, így számunkra úgy tűnik, a három elmélet azaz, a klandermansi mobilizációs folyamat, a Verba, Scholzman és Brady-féle CVM és McAdam élethelyzetből adódó elérhetőség elmélete kiegészíthetik egymást. Azonban, figyelembe véve a CVM-hez fűzött kritikai megjegyzéseimet, úgy véljük érthető, miért tartom az elérhetőségről szóló elméletet jobban kidolgozottnak. McAdam igyekszik a költség és kockázat alapfogalmait definiálni és példákkal körülírni, majd pedig leír egy olyan mechanizmust, ami összekapcsolja a szociológiai tényezőket, társadalmi pozíciókat a protest részvétellel.

Ezen a ponton igyekszem nagyon óvatosan megválasztani azt a fogalmat, ami a lehető legjobban kifejezi szándékaim, egészen pontosan nem fejezi ki a nem-szándékaimat. Nem szeretnék ugyanis olyan fogalmat használni a társadalmi pozíció leírására, ami egy olyan tág és szerteágazó irodalom felé terelheti az értelmezéseket, amit egyáltalán nem látok át és nem tudok kezelni. Tehát a szocio-demográfiai változók által leírt tulajdonságokat nem hívom struktúrának, státusnak, vagy miliőnek, hiszen nem kívánok a hatalom, vagy a hierarchia jelenségeivel foglalkozni.

A szocio-demográfiai változókra leginkább úgy tekintek, mint a társadalmi tér egy-egy dimenzi-

ójára. Értelmezésem közel áll a Blau-tér koncepcióhoz. „A Blau-tér egy k-dimenziós rendszer, amit a szociodemográfiai változók által megragadható dimenziók hoznak létre [...]” (McPherson 2004:264.o.) Például az iskolai végzettség kijelöl a társadalmi térben egy pozíciót, amihez szocializációs közegek, tapasztalatok, értékek, attitűdök kapcsolódnak. Ez megint csak közel áll a Blau-tér feltételezett működéséhez: „Ez a többdimenziós Blau-tér egyfelől szervezi az egyének közötti interakciókat, és strukturálja az egyének számára hozzáférhető lehetőségeket.” (ibid. 267.o.) „A Blau változók a társadalmi tér egy térképét hozzák létre. Ebben a társadalmi térben mennek végbe a társadalmi folyamatok.” (ibid 269.o.). A továbbiakban a társadalmi tér és társadalmi csoportok fogalmakat használok a szocio-demográfiai változók által leírt tulajdonságokra.

3. A politikai egyenlőtlenség

3.1. A politikai részvétel egyenlőtlenségének meghatározása

A demokráciáról, a demokratikus politikai berendezkedésről szóló filozófiai munkákban a politikai egyenlőség a demokrácia egyik alapvető előfeltétele⁴² (pl. Bühlmann és Kriesi 2013, Dahl 2006, Tilly 2007, Young 2000). A demokrácia ideájához hozzá tartozik ugyanis, hogy egy közösség ügyeiről szóló döntésekben ne csupán egy kisebb csoport, vagy akár egyetlen személy igényei, értékei, érdekei tükröződjének, azaz politikai döntések ne kizárólag az elit csoportok igényeinek feleljenek meg, hanem a társadalom többi részének akarata is érvényesüljön. Ahogy hamarosan látni fogjuk, a politikai egyenlőség fogalmához hozzá tartozik minden, ami hozzájárulhat ezen idea megvalósulásához. Ami a témát különösen izgalmassá teszi, hogy a mai demokráciák nem tudták megvalósítani ezt az ideát, hiszen "bizonyos embereknek és csoportoknak lényegesen több lehetőségük van a demokratikus folyamatokat a saját érdekeiknek megfelelően használni, míg más csoportok kiszorulnak vagy marginalizálódnak." (Young:17. o.). A szavazáson való részvételnek illetve a távolmaradásnak fontos következményei vannak a választás kimenetele, és az azt követő politikai döntések szempontjából (Lijphart 1997:4. o.).

Arról azonban megoszlanak a vélemények, hogy amikor egy politikai rendszertől a politikai egyenlőséget megköveteljük, akkor pontosan minek az egyenlőségét is várjuk el? A politikai egyenlőtlenség talán legkézenfekvőbb formája, amikor a részvételhez való jog korlátozott. A terminológiai

⁴²„a demokrácia alapvető előfeltétele” (Dahl 2006:ix)

tisztaság érdekében Gallego (2007) megkülönbözteti egymástól a "politikai egyenlőtlenség" (political inequality) és a "politikai részvétel egyenlőtlensége" (inequality in political participation) fogalmakat. A politikai egyenlőség a politikai részvétel formális, jogi feltételeit foglalja magába. Akkor beszélhetünk politikai egyenlőtlenségről, ha nem érvényesül a jogegyenlőség, vagyis vannak olyan társadalmi csoportok, akik jogfosztottságuk miatt kiszorulnak a politikából (pl. nem választhatóak és nem rendelkeznek választójoggal). A továbbiakban a politikai egyenlőtlenség jogi aspektusaival nem foglalkozom, kizárólag a politikai részvétel egyenlőtlenségeire koncentrálok.

A politikai részvétel egyenlőtlenségének fogalmi tisztázásához érdemes a politikatudomány egyik alap modelljére utalni, mely szerint egy társadalom politikai rendszere inputokra és outputokra épülve működik (Easton 1965). A politikai cselekvések a politikai rendszer számára fontos információt hordoznak a képviselt közösség igényeiről, vagyis a politikai rendszer számára inputot jelentenek (lásd pl. Verba 2006:507). A hatalom működése, annak döntései pedig a politikai rendszer outputjainak számítanak. A politikai rendszer input-output funkcióinak megkülönböztetésére felfűzve Dubrow (2014) egy átfogó és alapos összefoglaló fejezetet közöl a politikai egyenlőtlenség fogalom-történetéről és értelmezéseiről. A politikai részvétel egyenlőtlenségének meghatározásait rendszerezve Dubrow megkülönbözteti a tiltakozás és a hatalom a tiltakozásra adott válaszában egyenlőtlenségeit. Egyenlőtlenségek alakulhatnak ki, ha bizonyos társadalmi csoportok nem fejezik ki elégedetlenségüket és nem közvetítik igényeiket, preferenciáikat a hatalom felé⁴³. Például, ha az alacsony iskolai végzettségűek alulreprezentáltak a tiltakozók között, akkor ennek a társadalmi csoportnak az igényei kisebb mértékben jelennek meg a politikában. Ha a döntéseket az artikulálódó értékek, igények mentén hozzák meg, akkor a politikai részvételben jelentkező társadalmi különbségek politikai egyenlőtlenségekhez vezetnek. A politikai cselekvésekben való részvétel egyenlőtlensége (bizonyos csoportok alul - ill. felülreprezentáltsága) a politikai döntések egyenlőtlenségéhez vezetnek.

Dubrow tipológiájában továbbá megkülönbözteti az egyének közvetlen, vagy közvetett tiltakozását (lásd ehhez az előző fejezet politikai cselekvés definícióját). Közvetlen tiltakozásnak tekinthető, amikor valaki valamilyen aláírásgyűjtésben vesz részt, ebben az esetben nincs olyan közbülső szereplő, aki az igényeket, érveket stb. közvetíti a hatalom felé. Közvetítő szereplő lehet a kormányzati

⁴³ "Az állampolgárok a részvételükön keresztül kommunikálják preferenciáikat és szükségleteiket a politikusok és közhivatalnokok felé, és nyomást gyakorolnak rájuk. Azok akik inaktívak azt kockáztatják, hogy az intézkedések megalkotásánál figyelmen kívül hagyják őket." (Burns, Schlozman, Verba 2001:6.o.)" (Burns, Schlozman, Verba 2001:6.o.)

hatalom tagja, például választott képviselő, ombudsman, vagy lehet nem-kormányzati szereplő például egy civil szervezet vagy társadalmi mozgalom.

A politikai rendszer inputjának egyenlőtlensége akkor áll fenn, ha bizonyos társadalmi csoportok tagjai nem, vagy csak kis mértékben artikulálják érdekeiket, elégedetlenségeiket közvetlen, vagy közvetett módon. Tegyük fel azonban, hogy egy társadalomban minden társadalmi csoport egyformán aktívan vesz részt a politikában, tehát bizonyos értelemben megvalósul a politikai egyenlőség. Egyáltalán nem következik ebből, hogy a hatalom minden csoport "hangját" egyformán fontosnak ítéli⁴⁴. A politikai egyenlőtlenség másik típusa szerint a politikai rendszer outputjában, a hatalom "válaszában" jelentkezik egyenlőtlenség. Akkor beszélhetünk egyenlőségről, ha a hatalom működésében, döntéseiben mindenfajta érdek, igény megjelenik. Ha azonban csak bizonyos csoport(ok) értékei és preferenciái tükröződnek a politikai hatalom intézkedéseiben (policy), vagy szimbolikus cselekedeteiben⁴⁵, akkor a politikai egyenlőség nem áll fenn. Dubrow összefoglalójában nem tér ki arra a koncepcióra, amely szerint a politikai egyenlőtlenség a politikai erőforrások egyenlőtlen eloszlását jelenti. Ugyanis, a politikai erőforrás fogalmát annyira homályosnak tartja, hogy annak operacionalizálhatóságát és empirikus vizsgálhatóságát lehetetlennek ítéli, ezért ezt a koncepciót elveti.⁴⁶

A politikai egyenlőség fogalmának tehát eddig összesen négyféle értelmezése került bemutatásra: (1) jogegyenlőség, (2) politikai erőforrások egyenlő eloszlása, (3) a politikai részvétel jogának egyenlő érvényesítése, használata, (4) a politikai döntések eredményének egyenlősége.

⁴⁴ Véleményem szerint a politikai egyenlőtlenség ezen értelmezése jól megragadható és leírható a kollektív cselekvés termelési függvényének alakjával. A kollektív cselekvésről szóló irodalom egyik alapmunkájának számító *The Critical Mass in Collective Action*-ben Marwell és Oliver a kollektív cselekvés különböző termelési függvényeit írják le. A termelési függvény megadja, hogy a résztvevők számától (ill. hozzájárulásaiktól) függően, hogyan alakul a közjószág mennyisége (vagy annak biztosításának valószínűsége). Képzeld el, hogy egy utcában nagy kátyúk keletkeztek az aszfalton, ezért a lakók betelefonálnak az önkormányzathoz, hogy javítsák ki. Tegyük fel továbbá, hogyha az utca szegény negyedben van, akkor a hatalom vonakodik kijavítani, míg ha gazdag negyedben, akkor igyekszik megfelelni az igényeknek. Marwell és Oliver alapján a két szituációban a kollektív cselekvés termelési függvénye eltérő lesz. A szegény negyedben az egymást követő telefonálók nyomásgyakorlása csökkenő mértékű, tehát a függvény csökkenő ütemben növekszik. Ezzel szemben a gazdag kerületben a termelési függvény alakja növekvő ütemben növekvő lesz. (lásd. Marwell és Oliver 1993:58-63.o.)

⁴⁵ Verba (2006) szintén használja a politikai egyenlőtlenség fenti két fajtáját: a politizálás folyamatához (process) és eredményéhez (output) kapcsolódóakat.

⁴⁶ Bár magam is azt gondolom, hogy a politikai erőforrás fogalma a részvétel magyarázatára nem alkalmazható, mégis úgy vélem Dubrow érvelése itt elnagyolt volt. A fogalommal kapcsolatban talán nem definiálatlansága a legnagyobb baj, hiszen az irodalomban található rá példa (ld. Brady et al. 1995 *Beyond SES*). Az erőforrás elmélet kritikájáról bővebben lásd később.

A politikai egyenlőtlenséggel foglalkozó másik fontos szerző Teorell, a fogalom elemzéséhez más kiindulópontot választott, Dubrowwal ellentétben nem Easton input-output sémáját követi. Teorell (2006) kísérletet tesz arra, hogy az empirikus politikai szociológia és az elméleti politikatudomány kutatási programjainak egyfajta meta-elemzését adja.

Szerinte a politikai egyenlőség vagy egyenlőtlenség a reszponzív demokrácia-elméletek felől⁴⁷ kétféleképpen értelmezhető: kimenetre (outcome-oriented) és folyamatra (procedural) fókuszáló jelenségekként. Mindkét Teorell által bevezetett egyenlőtlenség fogalom a politikai részvételhez kapcsolódik és a Dubrow-féle csoportosításban az egyenlőtlenségek harmadik típusa, a politikai részvétel jogának egyenlő érvényesítése értelmezés alá tartozik.

A kimenetre fókuszáló értelmezés az érdekek, igények és preferenciák artikulációjának egyenlőségére vonatkozik. A fenti értelmezése a politikai részvétel, vagy cselekvés korábbi meghatározására épül. Eszerint a politikai cselekvés nem más, mint a politikai döntések befolyásolásának eszköze. A politikai egyenlőtlenség pedig ennek az eszköznek a társadalom különböző csoportjai közötti egyenlőtlen eloszlását jelenti. Gallego kitűnően összefoglalta ezt a gondolatot: "A politikai részvétel jogának hatékony használata a társadalmi rétegződéseknek megfelelően rétegzett. Ilyen társadalmi rétegek például a nem, végzettség és a jövedelem. A politikai részvételnél tapasztalt szisztematikus egyenlőtlenségeknek aggasztó következményei lehetnek a demokráciára." (2007:11.o.).

A folyamatra fókuszáló egyenlőtlenség koncepciója szerint viszont a részvétel folyamatának kell fairnek lennie. A részvétel folyamata pedig akkor lesz igazságos, vagy fair, ha a cselekvés létrejöttét a cselekvő szándékai és nem pedig cselekvésének körülményei határozzák meg.⁴⁸ Akkor beszélhetünk, tehát fair részvételi folyamatról, ha a cselekvést meghatározó tényezők (igények, szükségletek, elégedetlenségek) ugyanúgy működnek minden társadalmi csoportban. Teorell számára a különbségtétel azért fontos, mert elképzelhető, hogy egy politikai berendezkedést egyszerre jellemzi a kimenetre fókuszáló egyenlőtlenség és a folyamat fókuszú értelmezés szerinti egyenlőség. Példaként gondolhatunk egy olyan esetre, amikor bizonyos csoportok nem, vagy kisebb

⁴⁷ A reszponzív (érzékeny/fogékony) demokrácia modellje, szerint "a rendszerrel szemben támasztott legfontosabb normatív elvárás, annak reszponzivitása (fogékonysága) az állampolgárok igényeire és preferenciáira." (Teorell 2006:789.o.) Ez pedig nem más, mint az a demokrácia elmélet, amit a fejezet elején, a politikai egyenlőtlenség kutatás kiindulópontjaként mutattam be.

⁴⁸ "Az emberek akár részt vesznek akár nem, döntésüknek ambícióiktól kellene függhön [...] és nem a természeti és társadalmi adottságaiktól" (Kymlicka 1990: 75 idézi Teorell et al. 2008: 386.o.).

arányban vesznek részt a politikában, mint más csoportok, de a nem-résztétel az ambíciók vagy ösztönzők (incentives) hiányából és nem a résztétel lehetőségeinek hiányából következik. Ebben az esetben a társadalomra jellemző a kimenetre vonatkozó egyenlőtlenség, de a folyamatra vonatkozó nem.

A Dahl-tól sokat idézett feltételezésből kiindulva, a demokráciával szemben támasztott egyik legfontosabb követelmény a politikai egyenlőség eszménye, ezt elfogadva pedig arra a következtetésre kell jutni, hogy a politikai egyenlőtlenség értelemszerűen a demokrácia sérülését, torzítottságát jelzi. Ha a politikai cselekvés, mint eszköz egyenlőtlenül oszlik el a társadalom tagjai között, akkor sérül a politikai berendezkedés demokratikussága, vagy másként a demokrácia minősége (Teorell 2006, Bühlmann et al. 2012).

Hogyan kapcsolható össze a kimenetre és a folyamatra fókuszáló egyenlőtlenség értelmezés? Ehhez felhasználhatóak a népszerű közgazdász Anthony Atkinson a jövedelmi egyenlőtlenségekről szóló elképzelései. Atkinson megkülönbözteti a lehetőségek és a kimenetek egyenlőségét. Az első akkor valósul meg, ha a jövedelemszerzési versenyben a feltételek mindenki számára azonosak. A második pedig akkor valósul meg, hogyha mindenki ugyanolyan jól tudott élni a lehetőségekkel. Atkinson vitatkozik azzal az állásponttal, hogy „ha egyszer az élet versenyében történő részvételhez a mindenki számára érvényes játékszabályokat megállapították, a kimenetekkel többet már nem kell törődni.” (Atkinson 2017:22.o.) Három érvet sorol fel, ami cáfolja ezt a nézetet. Egyrészt nem tekinthetünk el attól, hogy vannak, akik elbuknak és „nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat, akik számára a kimenet valamilyen súlyos nehézség” (23.o.). Tehát a társadalomnak foglalkoznia kell a jövedelmi szegényekkel és gondoskodnia kell róluk. Másrészt a kimenetek felfoghatóak úgy, mint a verseny nyereményei. Eszerint viszont nem lényegtelen, hogy ki milyen díjakért küzdhet. Harmadrészt pedig a mostani kimenetek meghatározzák a jövőbeli lehetőségeket: „a kimenetek terén ma fennálló egyenlőtlenségek kedvezményezettjei holnap tisztességtelen előnyhöz juttathatják a saját gyermekeiket.” (23.o.)

Bár Atkinson a jövedelmi egyenlőtlenséggel foglalkozik, meglátásai közül az utolsó átemelhető a politikai résztétel egyenlőtlenségeinek területére. Eszerint a jelenlegi kimenetre fókuszáló egyenlőtlenségek meghatározzák a következő generáció vagy a következő 'lépés'-ben a politikai résztétel lehetőségeit. Ez a gondolat azért különösen érdekes, mert így összekapcsolhatóak a kimenetre fókuszáló és a folyamatra fókuszáló egyenlőtlenség koncepciók. Ha egy társadalmi csoportban alacsony a részvételi szint, vagyis kevesen vesznek részt politikában, az meghatározhatja a következő

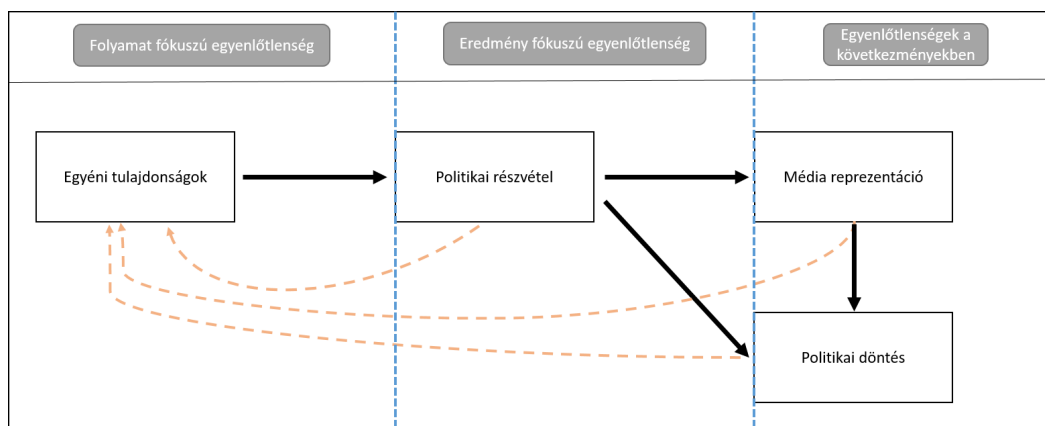
„generáció” részvételi hajlandóságát.

A 2. ábrán összefoglaltam, hogyan kapcsolódnak a különböző egyenlőtlenség koncepciók, értelmezések egymáshoz. Az ábrán a politikai részvétel folyamatát ábrázoltam, a cselekvés mögött húzódó faktoroktól (pl. motivációk) a cselekvésen át a politikai döntések következményeiig. Az ábrán a nyilak valamilyen mechanizmust, befolyásolást jelentenek. Az első lépésben bizonyos tényezők (pl.: elégedetlenség, informáltság, részvétel költségei és kockázatai) működése következtében létrejön a politikai cselekvés (pl. szavazás, tüntetés). A politikai részvétel - definíció szerint - a politikai, társadalmi környezet befolyásolására irányul. Így a részvétel következménye a politikai döntések befolyásolása, illetve a társadalmi légkör megváltozása. Mindezeket a következményeket a tüntetésekről beszámoló híradások alakítják. A szaggatott nyilak ugyanakkor arra hívják fel a figyelmet, hogy a döntéseknek, társadalmi légkörnek valamint a média működésének is van hatása a cselekvéseket megelőző személyes állapotokra, vélekedésekre (pl. az elégedetlenségre).

Egyenlőtlenség a folyamat bármelyik részén kialakulhat. A folyamat fókuszú egyenlőtlenség értelmezés szerint, egyenlőtlenségről beszélhetünk abban az esetben, ha két társadalmi csoportban a részvételt befolyásoló tényezők (pl.: motivációk) hatásai a részvételre egymástól szignifikánsan eltérnek. A kimenet fókuszú egyenlőtlenség értelmezés szerint az egyenlőtlenséget a résztvevők társadalmi csoportok közötti egyenlőtlen eloszlása jelenti. Továbbá az egyenlőtlenségek megjelenhetnek a médiareprezentációban és a politikai döntésekben is. Lehetséges, hogy a média szelektív működése miatt nem minden társadalmi ügyről egyformán számol be. Bizonyos ügyek inkább bekerülnek a hírekbe, mások különböző szerkesztői döntések miatt sokkal nehezebben.

A dolgozatomban kizárólag a folyamat első két szakaszára, és az itt megjelenő egyenlőtlenségekre fókuszálok.

2. ábra. A politikai részvétel folyamatához kapcsolódó egyenlőtlenség koncepciók

Az eddigiekben elsősorban a politikai egyenlőtlenség fogalmának különböző értelmezéseiről volt szó. Azonban ki kell térni arra is, hogy a politikai egyenlőség eszménye miért lehet fontos a modern társadalmak számára. A fentiekben ezt a kérdést részben már érintettem, lássuk most az eddigi legfontosabb érveket összefoglalva. A jelenkori európai társadalmak olyan plurális társadalmak, amelyeket különböző értékeket valló, különböző igényekkel és vágyakkal rendelkező emberek alkotnak. A kormányzattal vagy a hatalommal szemben az az elvárás, hogy olyan döntéseket hozzon, amelyek ezek közül az igények közül a lehető legtöbbnek megfelelnek. Ehhez azonban szükség van arra, hogy a különböző csoportok a saját értékrendjüknek megfelelően próbálják a politikai döntéseket befolyásolni. Ha bizonyos csoportok méretükhöz képest alulreprezentáltak a politikai részvételben, akkor a döntések valószínűleg csak kevesek igényeit elégítik ki. Ez a gondolatmenet, tehát azon az eszmén alapul, hogy a vágyak, igények és értékrendszerek között nem lehet minőségi különbséget tenni.

Kérdés, hogy milyen érvek hozhatóak fel még a részvétel egyenlőtlensége mellett? Egyrészt⁴⁹ a politikai részvételnek van egy érzelmi hozadéka a résztvevők számára. Nevezetesen, a politikai cselekvésekben résztvevők kifejezik a politikai közösséghez való tartozásukat és megerősítik nemzeti vagy más csoportidentitásukat. A politikai egyenlőtlenség mértéke egy társadalomban ilyen értelemben, a politikai közösség inkluzív/exkluzív jellegéről is mond valamit. Minél nagyobbak az egyenlőtlenségek annál exkluzívabb a társadalom, annál inkább igaz, hogy a társadalmi csoportok közül csak néhány identitása alakul ki, erősödik meg a politikai cselekvéseken keresztül.

⁴⁹A következő gondolatmenet Schlozman, Verba és Brady (2012) munkáján alapul (96-111.old.)

Továbbá a politikai részvételnek komoly hatása van/lehet a résztvevő egyén kooperációs készségeire, politika iránti érdeklődésére és más politikai attitűdökre (lásd pl. Quintelier és van Deth 2014). Ezek az egyéni tulajdonságok pedig a demokrácia működése szempontjából pozitív individuális készségek.

A politikai egyenlőség mellett felhozott harmadik érv szerint a részvételnek van egy legitimációs funkciója is, vagyis az állampolgárok saját politikai részvételükön keresztül legitimálják a rendszert. Ha vannak olyan csoportok, akik nem vesznek részt és nem alkotnak véleményt a politikai döntésekről, akkor ezekben a csoportokban a döntések elfogadottsága és legitimitása is várhatóan gyengébb (Schlozman et al. 2012:101.o.). Ezek alapján elmondható, hogy egy olyan országban ahol a politikai egyenlőtlenségek alacsonyak, a döntéshozók jobban ismerik a társadalomban kialakult igényeket, és így jobban figyelembe tudják azokat venni. Továbbá a társadalom inkluzívnak mondható, vagyis a társadalmat magasabb fokú integráltság jellemzi; erős a politikai közösséghez tartozás érzése, erős politikai identitás alakult ki. Végül pedig a rendszer legitimitása, elfogadottsága is magas fokú.

3.2. A politikai részvétel egyenlőtlenségeiről szóló elméletek néhány hiányosságáról

A politikai részvétel egyenlőtlenségével foglalkozó kutatások két problémát kifejtetlenül hagynak. Az egyik a különböző társadalmi csoportok igényeinek, érdekeinek reprezentációját érinti, a másik pedig ezeknek az igényeknek, érdekeknek a döntésekben való megjelenését.

Tegyük fel, hogy egy szegények lakta telep lerombolása ellen a telepen élők tüntetést szerveznek. A résztvevők száma mindössze száz fő. A tüntetők egy marginális csoport tagjai, így a politikai döntéshozókra a tüntetésnek szinte semmilyen hatása nincs. Ha azonban az országos média részletesen beszámol a konfliktusról és a tüntetők által megfogalmazott követelésekről, akkor a tudósítás miatt a politikusok hajlandóak a döntésüket megváltoztatni. Attól tartanak ugyanis, hogy az érintetteken kívül más szavazókat is elveszthetnek. A média működése miatt, tehát akár a kis létszámú tüntetéseknek is lehet nagy politikai hatása. Ez annyiban érinti az egyenlőtlenség kérdését, amennyiben a különböző társadalmi csoportok igényeinek és érdekeinek a megfogalmazása és a döntéshozók felé való kommunikálása során megvalósuló egyenlőséget, a média eltorzítja. Persze fordítva is igaz,

ha egyenlőtlenséget tapasztalunk a részvételben, nem jelenti azt, hogy a média ne lenne képes ezt kiegyenlíteni. Az előző példánál maradva tegyük fel, hogy a szegények által lakott telep lerombolása mellett is komoly érvek hozhatók fel. Az egyenlőtlenségről szóló elemzések nem térnek ki arra, hogy az ütköző, egymást kizáró érdekeket, hogyan képes a hatalom kezelni. Hogyan dönti el egy politikus, hogy a két érdek (pl.: bezárás vs. nem bezárás) közül melyiket képviselje. Ha az érdekek egymást kizárják, akkor mindkettőt nem lehet egyszerre képviselni, ami nyilvánvalóan a döntések szintjén egyenlőtlenséghez vezet. A helyben élő szegények igénye nem valósul meg, ha a város mégis lerombolja a telepet és a telep lerombolása mellett érvelők igényei nem valósulnak meg, ha a telep megmarad. A részvételben megvalósuló egyenlőség (a populációs részarányuknak megfelelő számú ember tüntet a bezárás ellen és mellett is), - ha a megjelenített érdekek egymást kizárják - a döntés során szükségszerűen egyenlőtlenséghez vezet. A plurális demokráciáknak ez minden bizonnyal egy komoly, de nem feloldhatatlan dilemmája. Csak egyetlen intézményi megoldást említve a hatalommal szemben magukat megvédeni nem képes csoportok védelmére vezették be az Ombudsman rendszerét. Az oktatási Ombudsman például igyekszik a gyerekek hatalommal szembeni védelmét ellátni és ezzel a politikai részvételben jelentkező egyenlőtlenséget korrigálni. A politikai részvétel egyenlőtlenségéről szóló elméleti irodalom gyenge pontja, tehát a részvétel és a reprezentáció közötti kapcsolat tisztázatlansága. Ahogy a példából is látszik, az értékek, igények és vágyak a politikai reprezentációja nem feltétlenül van arányban az ezeket az igényeket követelők társadalmi arányával. A média működése bizonyos szempontokat felnagyíthat, másokat pedig figyelmen kívül hagyhat.

Egy további nehézség az elmélettel kapcsolatban, hogy a reprezentáció kapcsán szinte kivétel nélkül társadalmi csoportok igényeinek, érdekeinek reprezentációjáról van szó, de a társadalmi csoport fogalma tisztázatlan marad. Például, ha a diákok tiltakoznak az egyetemi tandíj bevezetése ellen, akkor a társadalmi csoport az egyetemista diákság. Vagy, ha az apák tiltakoznak a bíróságok, az anyáknak kedvező gyerekelhelyezési gyakorlata ellen, akkor a vizsgált társadalmi csoport az apák csoportja. Ezekről a csoportokról talán könnyebben belátható, hogy rendelkeznek hasonló vagy azonos igényekkel. Az empirikus elemzésekben azonban ennél sokkal „lazább” csoportokat vizsgálnak a kutatók, mint az életkori csoportok (fiatalok és idősek), vagy a nemi csoportok (nők és férfiak). Nem világos, miért gondoljuk, hogy vannak olyan igények, amelyek általánosak a 18-25 évesek, vagy a nők körében? A nők egy része az abortusz legalizálása ellen, egy másik része pedig mellette foglal állást, minden bizonnyal attól függően, milyen értékrendet vallanak.

Véleményem szerint az olyan nagy survey kutatások alapján végzett elemzések értelmezésénél, mint amilyet Verba és kutatótársai végeztek (és amilyen elemzést én is be fogok mutatni) első-sorban nem a reprezentációra kell koncentrálni, hanem a társadalom, a politikai közösség inkluzív/exkluzív jellegére.

Valószínűleg igaz az, ha a nők, vagy a fiatalok alacsonyabb arányban vesznek részt a politikában, akkor az általuk felvetett igények sem jelennek meg a politikában. Mivel azonban a média, vagy bizonyos politikai intézmények (pártok, Ombudsman stb.) ezt kompenzálhatják, előfordulhat, hogy a részvételben jelentkeznek ugyan egyenlőtlenségek, de a reprezentáció mégsem sérül. Az azonban vitathatatlan, hogy a politikai részvétel a politikai közösséghez tartozás egyik kifejeződése, a politikai integráció elengedhetetlen része. A politikai részvétel definíciója szerint a részvétel a politikai, társadalmi környezet befolyásolásának eszköze. Ha egy társadalomban nagy nemi vagy életkor szerinti egyenlőtlenségeket tapasztalunk, akkor a nők, vagy a fiatalok kevésbé használják ezt az eszközt, és csak kevésbé alakítják a társadalmi környezetüket. Ahogy utaltam már rá, a politikai részvétel sok esetben előhív és megerősít a demokratikus működéshez elengedhetetlen attitűdöket, értékeket. Mindezeket a szempontokat összegezve, elmondható, hogy a politikai részvételben jelentkező egyenlőtlenségek a politikai dezintegráció szimptomái és exkluzív politikai közösséget mutat. Ezzel szemben, a mérsékelt politikai egyenlőtlenség magasabb fokú politikai integrációt és inkluzívabb politikai közösséget jelez.

Felmerülhet a kérdés miért fontos kérdés egyáltalán a részvételi egyenlőtlenség kérdése olyan részvételi formáknál, mint a tüntetés?⁵⁰

Előfordulhat ugyanis, hogy az emberek elégedettek a kormánnyal és az általa hozott intézkedésekkel, és mivel az elégedetlenség a tiltakozás fontos magyarázó tényezője, az elégedettek nem vesznek részt tüntetésen. Ha viszont a kormánnyal elégedettek valamilyen társadalmi karaktert mutatnak (pl.: felülreprezentáltak az iskolázatlan falusiak a kormánnyal elégedettek körében) akkor a politikai tiltakozásban is mutatkozni fog ez az egyenlőtlenség. Az elégedettek nem tüntetnek és mivel az elégedettség a társadalmon belül egyenlőtlenül oszlik el a különböző csoportok között, ez az egyenlőtlenség a tiltakozási részvételben is jelentkezni fog. Miért jelent akkor az egyenlőtlenség problémát a demokrácia szempontjából?

A válasz nem egyszerű, több tényezőtől áll össze. Először is az elégedetlenség nagyon fontos tényező, de nem az egyetlen faktor, ami a részvétel irányába löki az embert. Nem szabad megfele-

⁵⁰ A dolgozat kéziratának egy korábbi vitájánál merültek fel ezek a kérdések.

kezni a szelektív ösztönzők rendszeréről, a hatékonyságérzetről és a húzó tényezőkről sem, mint a társadalmi mozgalmak, civil szervezetek rekrutálásának, mobilizálásának tényezőiről.

Tegyük fel mégis egy pillanatra, hogy az elégedetlenség nélkül nem jön létre részvétel, és aki elégedett nem megy el tüntetni. Ebben az esetben is fontos megvizsgálni, hogy mire vonatkozik az elégedettség. Tüntetések nem csak kormányok ellen szerveznek, hanem önkormányzatok, bíróságok, vállalatok, nemzetközi szervezetek (pl.: Európai Unió, G8 csoport) ellen is, vagy a társadalom befolyásolása érdekében (pl.: Pride, környezetvédelem ügyében, ittas vezetés ellen).

Vizsgáljuk meg a kormánnyal való elégedettség kérdését is! Lehet, hogy valaki szimpatizál a hatalmon lévő kormánnyal és alapvetően elégedett a működésével. De elképzelhető-e, hogy valaki minden intézkedést helyénvalónak tart? Ha valaki mindennel egyetért, és sosem kritizálja a kormányt, akkor valószínűleg nincs véleménye. Élvezi a hatalomhoz és a többséghez való tartozást, de lemond saját autonómiájáról⁵¹.

Végül tegyük fel, hogy kizárólag a kormánnyal való elégedettség formálja a tiltakozásokat, és tegyük fel azt is, hogy az elégedettek között valamely társadalmi csoportok felülreprezentáltak. Tehát tegyük zárójelbe mindent, amit eddig mondtam a részvételt meghatározó faktorokról és az elégedettség szerteágazó jelentéséről. A tüntetésen való részvételben jelentős egyenlőtlenségeket tapasztalunk, mert az elégedetlenek csoportja is egyenlőtlen összetételű. Ez véleményem szerint csak úgy lehetséges, ha a kormány más csoportokkal szemben határozza meg politikáját, különben nem jelentkezne elégedetlenség. A mi korábbi példánknál maradva azt jelenti, hogy a magas iskolai végzettségűek és a városiak igényeit figyelmen kívül hagyja a hatalom. A demokratikus kormányzásnak és hatalomnak azonban pont arra kellene törekednie, hogy a kisebbséget, a depriváltakat és a kiszolgáltatottakat is képviselje. Ha így vagy úgy, de egy társadalmon belül egyenlőtlenséget tapasztalunk a politikai részvételben, akkor az mindenképpen a politikai közösség dezintegrációjára, és a politikai közösség másokat kizáró, exkluzív jellegére utal.

A következő fejezetekben a politikai részvétel egyenlőtlenségeiről lesz szó, elfogadva Teorell kimenetre és folyamatra vonatkozó megkülönböztetését. A politikai egyenlőség és a politikai részvétel egyenlősége fogalmakat kizárólag erre a két értelmezésre használom. Ennek megfelelően a disszertáció két empirikus fejezetet (8.2 és 8.3 fejezetek) tartalmaz, melyekben külön tárgyalom a kimenetre és a folyamatra fókuszáló egyenlőtlenségeket. Az egyenlőtlenség kimenetre fókuszáló

⁵¹Egy korábbi cikkben Kopper Ákossal kifejtettük, hogyan használható Oakeshott 'mass man' fogalma az ilyen szélsőségesen elkötelezettek protest részvételének értelmezésénél. (Susánszky, Kopper és Tóth 2016)

értelmezésénél a résztvevők társadalmi csoportok közötti eloszlását elemzem majd, amihez elsősorban az EGINI mutatót fogom majd használni. A folyamatra fókuszáló értelmezésnél pedig a mikro elméleteknél bemutatott egyéni tulajdonságok és a részvétel kapcsolatát vizsgálom. Az elemzéshez többszintű logisztikus regressziós modelleket használok.

3.3. Politikai részvétel egyenlőtlenségeinek dimenziói

Az empirikus munkákban azoknak a vizsgálatoknak a száma, ahol a társadalmi és demográfiai háttérváltozókat (nem, iskolai végzettség, lakhely, munkaerő-piaci státusz stb.) valamilyen politikai cselekvés magyarázó változóiként használják fel, gyakorlatilag beláthatatlan.

A következőkben tehát elsősorban azokra a kutatásokra koncentrálok, melyek a politikai egyenlőtlenség, a részvételi torzítás témakörében születtek.

A leggyakrabban elemzett dimenziók, természetesen a szociológiában a leginkább relevánsnak tekintett háttérváltozók: az iskolai végzettség, nem, lakóhely, életkor.

A társadalmi tényezők kapcsán megállapítható, hogy a magas iskolai végzettségűek nagyobb arányban vesznek részt protest politikai cselekvésekben, mint az alacsony iskolai végzettségűek (Gallego 2007, Marien et al 2010, Teorell et al. 2007, Bovens and Wille 2010, Rosenstone és Hansen 1993, Verba et al. 1995). A tüntetők normalizálódásáról szóló mozgalomkutatási elemzések is megerősítették, hogy az iskolai végzettség összefügg a részvétellel (van Aelst and Walgrave 2001, Norris, Walgrave, van Aelst 2005). A fenti belga kutatók által vizsgált többféle ügy köré szerveződött tüntetések mindegyikére jellemző volt, hogy a magasabb iskolai végzettségűek nagyobb arányban voltak jelen az egyes tüntetéseken. A magyarországi protest survey kutatások, nagyban építve a belga-holland vizsgálatok módszertanára, ezeket az eredményeket megerősítették (Szabó és Mikecz 2015). Gallego (2010) a választáson való részvétel esetén tapasztalható egyenlőtlenségeket vizsgálta. Eredményei szerint az európai országok között viszonylag nagyok az eltérések: Csehországban és Németországban különösen nagyok az oktatás mentén kialakult egyenlőtlenségek, míg más országokban (pl. Görögország) a különbségek kisebbek.

Az utóbbi évek politikai szociológiai kutatásai úgy találták, hogy a nem-intézményesült politikai cselekvések esetén a társadalmi különbségek csökkentek, de a csökkenés nem az iskolai végzettség, hanem inkább a nemi és az életkori különbségek mentén mutatkozott (Stolle és Hooghe 2011).

Mások, az egyenlőtlenségek asszociációkon nyugvó magyarázata helyett inkább az eloszlási egyenlőtlenségeket vizsgálták (Dubrow 2010, Rosenstone és Hansen 1993, Teorell et al 2007b). Rosenstone és Hansen (1993) az Egyesült Államokban az oktatási dimenzión kívül egyenlőtlenségeket tapasztaltak a jövedelmi helyzet szerint és rassz csoportonként is. Megállapításaik szerint, a politikai egyenlőtlenségek az 1980-as évek végéig folyamatosan csökkentek a hátrányos helyzetben élő fekete, és a jobb életkörülmények között élő fehér populáció között. Ez egyértelműen a polgárjogi mozgalmak sikerének köszönhető. Dubrow (2010) a politikai erőforrásokkal (politikai érdeklődés, hírfogyasztás stb.) való ellátottság mentén vizsgálta a részvételi esélyek alakulását, és azt találta, hogy (1) akik több erőforrással rendelkeznek, nagyobb arányban vesznek részt a politikában, (2) a magasabb egyenlőtlenség alacsonyabb részvételi aktivitással jár együtt. Azokban az országokban, ahol magasabb az egyenlőtlenség, alacsonyabb a résztvevők aránya. Teorell és munkatársai (2007b) a demográfiai és társadalmi csoportok (nem, életkor, településtípus, iskolai végzettség) közötti egyenlőtlenségekre koncentráltak, de az országok összehasonlítása mellett kiemelték az egyes részvételi formák esetén jelentkező egyenlőtlenségeket is. A politikai cselekvések öt formáját vizsgálták: szavazás, politikussal való kapcsolatfelvétel, politikai párthoz kötődő tevékenység, politikai fogyasztás (pl. bojkott) és demonstráció. Eredményeik szerint az életkor, a lakóhely, és az iskolai végzettség mentén a demonstrációnál, a nemi különbségeket figyelembe véve pedig a párt aktivizmusnál tapasztalható a legnagyobb egyenlőtlenség. Más kutatási eredmények azt mutatták, hogy a politikai tiltakozásban résztvevők között alulreprezentáltak a fiatalok, az alacsony iskolai végzettségűek és a legsó jövedelmi kvintilishez tartozók (Kostelka 2014).

Az iskolai végzettség mellett tehát érdemes részletesebben kitérni a lakóhely, a nem és az életkor mentén kialakuló egyenlőtlenségek vizsgálatára is.

A település mérete és urbanizáltsága többféleképpen is összefügghet a politikai részvétellel. Egyrészt a városi környezetben működő civil és mozgalmi szervezetek könnyebben érik el és mobilizálják a városban élőket (Teorell és mtsai 2007a). Másrészt, minden bizonnyal a tüntetés helyszíne és annak lakóhelytől való távolsága komolyan befolyásolja a tüntetési szándékot (Quarantelli and Dynes 1970, idézi: Santoro és Broidy 2014), hiszen a nagy távolság lényegesen megnöveli a részvétel költségét. Mivel a városi környezetben többen élnek és több tüntetést szerveznek, az itt élőknek több lehetőségük van részt venni tüntetéseken (Fatke, Freitag 2013). Szabó Máté (1997) magyarországi sajtóelemzése szerint a politikai tiltakozások leginkább Budapestre és néhány nagyvárosra koncentrálódnak, ami megerősíteni látszik a fenti megállapításokat. A tüntetések nagyvárosi kon-

centrációjában komoly szerepe van annak, hogy az állami intézmények (minisztériumok, parlament stb.) a legtöbbször a fővárosokban találhatók. A tüntetések, tiltakozások célpontját pedig leggyakrabban a politikai hatalomhoz kapcsolható intézmények jelentik (lásd pl. közép-európai adatokat Szabó M. 1996a, 1996b).

Ugyanakkor az empirikus kutatások mégsem mutatnak ilyen egyértelmű összefüggést. A városi vagy falusi lakóhely és a politikai részvétel kapcsolata nem egyértelmű. Nie, Powell és Prewitt (1969) több országra kiterjedő összehasonlító vizsgálata szerint a lakhely (városias, vagy falusias) jellege nem befolyásolja a politikai részvételt. Richardson (1973) Japánban végzett kutatásai szerint a falusias környezetben a szavazási hajlandóság és a szavazással kapcsolatos pozitív attitűdök a falusi környezetben lényegesen magasabbak, mint a városokban. Angelusz és Tardos (2003) a szavazási magatartás kapcsán hasonló eredményekre jutott. Magyarországi adatokat elemezve a település mérete és a szavazási hajlandóság között egy U alakú összefüggésre figyeltek fel. Vagyis a nagy városokban és az apró falvakban magas a részvételi hajlandóság, de a közepes (5000 fő körüli) városokban alacsony.

A frissebb kutatási eredmények nem mutatnak szignifikáns összefüggést általában az extra-parlamentáris részvétel és a lakóhely között (Coffé és Bolzendahl 2010, de Rooji 2012). Azonban, ha a tüntetésen való részvételt, külön és nem a többi extra-parlamentáris részvételi formával összevonva vizsgáljuk, akkor kiderül, a városi lakóhely növeli a részvétel esélyét (Susánszky és Tóth 2018).

Mindezek az eredmények arra engednek következtetni, hogy a településtípus és a részvétel kapcsolata (van-e kapcsolat vagy nincs) és az összefüggés iránya függ a vizsgált részvételi formától. A későbbiekben mind a kimenetre, mind pedig a folyamatra fókuszáló egyenlőtlenségek elemzésénél kitérek a lakóhely dimenziójára.

A nemi különbségek egyre növekvő érdeklődésre tartanak számot a 20. században (Inglehart és Norris 2003), ezért a politikai részvétellel kapcsolatos empirikus kutatások is intenzíven foglalkoznak a politikai részvételben tapasztalható nemi különbségekkel. Megállapítható, hogy a nők általában kevésbé politizálnak, mint a férfiak (Schlozman, Burns és Verba 1994, Parry és mtsai 1992). Azonban az egyes részvételi formákat külön vizsgálva lényeges eltéréseket tapasztaltak a nemek közötti különbségekben ("gender gap"). A férfiak ugyanis nagyobb arányban csatlakoznak politikai szervezetekhez, veszik fel a kapcsolatot egy politikussal (Schlozman, Burns és Verba 1994, Coffé és Bolzendahl 2010, Gallego 2007). A nők viszont nagyobb arányban vesznek részt petíció aláírásban, bojkottban és pénzadományozásban (Coffé és Bolzendahl 2010). A szavazás

tekintetében vagy nem találtak különbségeket a nők és férfiak között (Burns, Schlozman és Verba 2001), vagy a különbségek elenyészőek voltak (Gallego 2007, Coffé és Bolzendahl 2010).

A vizsgálat középpontjában álló demonstrációval kapcsolatban az eredmények szintén nem egyértelműek. Egyes vizsgálatok szerint a férfiak nagyobb arányban vesznek részt tüntetésen (Coffé és Bolzendahl 2010, Espinal és Zhao 2015, Azpuru 2017, Susánszky és Tóth 2018), mások szerint viszont nincsenek nemi különbségek (Burns, Schlozman és Verba 2001).

Arra a kérdésre, hogy miért léteznek egyáltalán nemi különbségek a politikai részvétel különböző formáiban Quaranta és Dotti Sani (2018) három lehetséges magyarázatot említ. Az első magyarázat szerint a férfiak és a nők politikai szocializációja eltérő, ezért a politikai részvételre vonatkozóan eltérő nemi szerepek alakulnak ki. A férfiak nemi szerepkészlete tartalmazza a politizálást, a politikával való foglalkozást a nőké viszont nem. A CVM iskola képviselői szerint az effajta magyarázatokat ki kell egészíteni a politikai erőforrásokkal kapcsolatos nemi különbségekkel. Verba, Burns és Schlozman (1997) úgy találták a nők kevésbé érdeklődnek a politika iránt, kevésbé tartják magukat hatékonynak, kevesebbet tudnak az országos politikáról, mint a férfiak (különböző kontroll változók használata mellett is). Ezeket az eredményeket későbbi kutatások is megerősítették (pl.: Espinal és Zhao 2015, Azpuru 2017). Tehát a CVM képviselői szerint a nők azért politizálnak kevesebbet, mert kevesebb erőforrással rendelkeznek.

A harmadik magyarázat szerint a nők alacsonyabb részvétele - legalább részben - a családi szerepek és az életpálya változásából ered. Ez a magyarázat közel áll ahhoz az elképzeléshez, amit az élethelyzetből adódó elérhetőség elméleténél bemutatam. Az ott tárgyalt kutatások szerint például azok a nők, akik kisgyereket neveltek kisebb eséllyel vettek részt protest cselekvésekben (Beyerlein és Hipp 2006, Schussman és Soule 2005, Xiao és McCright 2014). Ezek alapján a kutatások alapján tehát úgy tűnik, hogy a családi élethez, a gyermekneveléshez kapcsolódó körülmények elsősorban a nőket érintik. Quaranta és Dotti Sani (2018) vizsgálatukban az emberi életpályát több szakaszra osztották a szülőkkel való együttéléstől a saját gyerekek "kirepüléséig". A több országra kiterjedő összehasonlító elemzésükből kiderül, hogy a nők politikai részvételét jobban érinti az életciklus változása, a családi élet formáinak változásai. A nők esetén a házasság, a családalapítás elsősorban a pártpolitikai aktivitást és a politika iránti érdeklődést befolyásolja. A férfiak és a nők közötti különbségek a nevelt gyerek(ek) 14 éves koráig folyamatosan nőnek, majd ezután csökkenni kezdenek. Ezzel szemben a szavazásnál és a demonstráción való részvétel esetén a férfiak és a nők ugyanúgy "reagálnak" az élethelyzetek változására, tehát a nemi különbségek nem változnak.

A családi élet változásairól szóló kutatások részben tartalmazzák a részvételben tapasztalható életkori eltéréseket. A fenti kutatásokban azért vizsgálják az életpályákat, mert az ember, mint biológiai lény az életkor előrehaladtával változik, amihez társadalmi szokások kapcsolódnak. Az életkor változásával együtt változik a családi életciklus, aminek sorrendjét biológiai tényezők (pl.: termékenység) és társadalmi szokások egyaránt befolyásolják. Valószínűleg a társadalmi szokások szerint a fiatal párok összeköltözése, esetleg házassága illik, hogy megelőzze gyermekvállalásukat. A gyermekvállalást illetve annak idejét persze befolyásolják olyan biológiai tényezők is, mint a termékenység. Az elképzelhető, hogy a társadalmi szokásokat nem tartják be, tehát előfordulhat, hogy a gyermekvállalás megelőzi a házasságkötést, vagy a partnerrel való együttélést. Az azonban elképzelhetetlen, hogy a gyermek saját család alapítása, „kirepülése” megelőzze a szóban forgó gyermek megszületését. Tehát az életciklus sorrendje és az életkor szorosan összefüggenek.

Ahogy az életciklus, úgy az életkor és a politikai részvétel közötti kapcsolat is függ a részvételi formától. A szavazáson való részvétel esélye az életkor előrehaladtával nő, a demonstráción való részvételé azonban csökken (Gallego 2007, Melo és Stockemer 2014). A petíció aláírásának és a politikai pártokkal való együttműködés esélye, pedig inkább fordított U alakú összefüggést mutat az életkorral (Gallego 2007, Melo és Stockemer 2014). A fiatalok politikai passzivitásának egyik magyarázata lehet, hogy az életpálya elején az emberek más típusú problémákra koncentrálnak (pl.: társkeresés, tanulás, gyermekek nevelése, szakmai karrier felépítése) és csak kevés tapasztalattal rendelkeznek a politikai részvétel terén (Jankowski és Strate 1995:91; idézi Melo és Stockemer 2014:38). Magyarországi kutatások szerint ez a magyarázat kiegészíthető a politikai szocializáció közegeinek (iskola, család, civil szervezetek) a politikai passzivitást, kivonulást erősítő működésével (Szabó és Kern 2011).

Ezek a magyarázatok azonban nem adnak választ arra, hogy a fiatalok miért választják inkább a nem-intézményesült részvételi formákat, a szavazással szemben. Ha igaz az, hogy a fiatalok passzívak, akkor minden részvételi forma esetén pozitív korrelációkat kellene tapasztalnunk a részvétel és a kor között. Egyfajta magyarázat lehet erre a fiatalok körében tapasztalt alacsony intézményi bizalom (Szabó és Kern 2011), ami miatt az intézményesült részvételi formáktól elfordulnak, és inkább a nem-intézményesült részvételi formákat preferálják.

Az összehasonlító politikatudományi vizsgálatok gyakori tapasztalata, hogy a különböző politikai viselkedési formák, attitűdök stb. Európán belül területi régióként nagy eltéréseket mutatnak. Például, a politikai egyenlőtlenségek az északi, skandináv országokban a legalacsonyabbak és a

posztkommunista közép-kelet európai államokban a legmagasabbak (Dubrow 2010:104.o.). Dubrowhoz hasonlóan több kutatás is megerősítette, hogy a posztkommunista országokban nagyobbak a politikai részvétel egyenlőtlenségei, mint a nyugat európai országokban (Smith 2009, Kostelka 2014). Ugyanakkor Bernhagen és Marsh (2007) azt hangsúlyozták, hogy a két régióban, ugyanazon társadalmi dimenziók mentén alakultak ki egyenlőtlenségek, így a két régió között ebben a tekintetben nincsenek különbségek. A kelet-európai és nyugat-európai régiók összehasonlításáról szóló irodalmakban a régiók közötti különbségeket deduktív módon közelítik meg. Feltételezésük szerint, a különböző régiókhoz tartozó országok közös történelmük miatt hasonlóan viselkednek, ezért érdemes ezeket a közös hagyományokon alapuló régiókat bizonyos tulajdonságok mentén összehasonlítani (pl. politikában résztvevők aránya, parlamentbe vetett bizalom szintje).

A politikai részvétel egyenlőtlenségeire vonatkozó kutatási eredmények összefoglalása és értékelése nem könnyű feladat, mert a kutatók nem csak a politikai részvételt operacionalizálták eltérően, de az egyenlőtlenséget sem azonos metodológiával mérték. Röviden összegezve tehát úgy tűnik, hogy a legfontosabb szocio-demográfiai tényezők közül az iskolai végzettség, a lakóhely, a nem és az életkor és a politikai részvétel kapcsolata egy gyakran kutatott kérdéskör. Ezen dimenziók mentén komoly egyenlőtlenségek alakultak ki, de az egyenlőtlenségek mértéke a részvétel formája szerint változó. Továbbá a posztszocialista, közép-kelet európai országok és a nyugati fejlett demokráciák között nem csak a részvételi szintben, de a részvételi egyenlőtlenségek tekintetében is jelentős eltéréseket írtak le.

4. Célkitűzések és hipotézisek

Dolgozatom empirikus részében a politikai részvételben illetve annak bizonyos formáiban (demonstráció, petíció aláírása, bojkott és szavazás) megnyilvánuló demográfiai, társadalmi, földrajzi egyenlőtlenségek kérdéseivel foglalkozom.

Az empirikus kutatási rész a politikai egyenlőtlenség elméleteiről szóló fejezetben leírtaknak megfelelően két egységből áll. Az elsőben a kimenet fókuszú egyenlőtlenség koncepció alapján a politikai részvétel, mint a politikai és társadalmi közeget befolyásoló eszköz *eloszlásával* foglalkozom. Az erre vonatkozó hipotézisekben azt vizsgálom, hogy a politikai cselekvésekben résztvevők, hogyan oszlanak el bizonyos társadalmi csoportok között. Mivel a dolgozat egyik középpontjában

a kimenetre fókuszáló egyenlőtlenségek mérésének problémája áll, a hipotézisek megfogalmazásánál fontos szempont a korábbi kutatások eredményeinek tesztelése.

A második egység az egyenlőtlenség folyamat fókuszú értelmezéséhez kapcsolódik, és a részvételt magyarázó modellekben tapasztalható egyenlőtlenségekre koncentrál. Ebben a részben a demonstráción való részvételt meghatározó tényezők társadalmi csoportonkénti eltérő *működés-módját* vizsgálom. Az értelmezés szerint a politikai részvételben egyenlőtlenségek mutatkoznak azokban a csoportokban, ahol a politikai részvételt magyarázó faktorok nem, vagy más csoportokénál lényegesen kisebb mértékben befolyásolják a részvételt. A részvételben akkor jelentkezik egyenlőtlenség, ha két csoportot összehasonlítva az tapasztalható, hogy az egyik (pl. falusiak csoportja) körében az elégedetlenség nem vagy csak kevésbé függ össze a részvétellel, míg a másik csoport (pl. városiak) esetén az összefüggés erős.

A 3. ábrán összefoglaltam a dolgozat kutatási kérdéseit, célkitűzéseit és a vizsgált hipotéziseket. Az ábráról könnyen leolvasható, hogy a vizsgálatok két területre vonatkoznak: a kimenet és a folyamat fókuszú egyenlőtlenségekre.

4.1. A kimenet fókuszú egyenlőtlenségre vonatkozó célkitűzések és hipotézisek

A kimenet fókuszú egyenlőtlenségekkel kapcsolatban három fő célkitűzést fogalmaztam meg:

- I. Új mérési módszerek alkalmazása a politikai részvétel egyenlőtlenségeinek vizsgálatában.
- II. A demonstrációkon való részvétel társadalmi egyenlőtlenségeinek feltérképezése és bemutatása Európában.
- III. Politikai egyenlőtlenséggel összefüggő társadalmi mutatók vizsgálata.

A fenti célkitűzésekhez kapcsolódó hipotéziseim pedig a következők:

A politikai részvétel egyenlőtlenségének dimenzióiról szóló alfejezetben (3.3 fejezet), részletesen ismertettem, hogy a szocio-demográfiai tényezők mentén milyen eltérések várhatóak a politikai részvételben. Az első kérdés tehát arra vonatkozik, hogy mely demográfiai és társadalmi tényezők mentén alakulnak ki a legnagyobb egyenlőtlenségek, a tüntetésen való részvételben? Teorell és

munkatársai (2007b) a tüntetések kapcsán megállapították, hogy a demonstráción való részvételben a legnagyobb egyenlőtlenségek az életkor mentén alakulnak ki. Ezért én is azt várom, hogy

H1: A demonstráción való részvétel esetén a legnagyobb egyenlőtlenségeket az életkor mentén tapasztalható.

Az irodalomban eddig nem vizsgált kérdés, hogy az egyes társadalmi dimenziók mentén kialakult egyenlőtlenségek mennyiben függnek össze egymással? Mivel a társadalmi jelenségek esetén gyakran tapasztalhatóak egymást erősítő mechanizmusok⁵², továbbá Rosenstone és Hansen a politikai egyenlőtlenségekkel kapcsolatban egymást erősítő folyamatokat feltételeznek (lásd H4-es hipotézist), azt várom, hogy a különböző társadalmi dimenziókban mért egyenlőtlenségek összefüggnek egymással.

H2: A demonstráció esetén az egyes társadalmi dimenziókban kialakult egyenlőtlenségek szignifikánsan korrelálnak egymással.

További érdekes, és eddig nem vizsgált kérdés, hogy a különböző részvételi formák közül, melyiknél alakultak ki a legnagyobb társadalmi egyenlőtlenségek. Mivel a vizsgált részvételi módok közül a tüntetés jár a legtöbb kockázattal és költséggel azért azt várom, hogy:

H3: A négy vizsgált részvételi forma (demonstráció, petíció aláírása, bojkott és szavazás) közül a legnagyobb társadalmi egyenlőtlenségeket a demonstráción való részvételnél adódnak.

Rosenstone és Hansen kutatásuk összefoglalásánál kiemelik, hogy "függetlenül attól, hogy az állampolgár milyen részvételi formában vesz részt, az osztály egyenlőtlenség mintái nem változnak. Az egyenlőtlenségek nem szóródnak szét, hanem kumulálódnak." (238.o.) Tehát én is megfogalmazom a részvételi formák egyenlőtlenségére vonatkozó kérdést: Összefüggnek-e egymással a különböző részvételi formák egyenlőtlenségei? Rosenstone és Hansen alapján azt várom, hogy:

H4. Azokban az országokban, ahol valamely részvételi forma esetén magasabbak az egyenlőtlenségek, a többi részvételi forma esetén is magasabb egyenlőtlenségek állnak fenn.

Harmadik célkitűzésem a részvételi egyenlőtlenségek és más társadalmi, makrotényezők közötti

⁵²pl.: Máté-effektus Mertonnál (Merton, R. (1968): The Matthew Effect in Science. Science, 159, 56-63

összefüggések elemzésére vonatkozik.

Többen foglalkoztak a gazdasági, jövedelmi egyenlőtlenségek és a részvétel kapcsolatával (jó összefoglalóját adja a kérdésnek Cicatiello, Ercolano és Gaeta 2015). Azt a kérdést azonban kevesen vizsgálták, hogyan függnek össze a politikai részvétel egyenlőtlenségei a gazdasági, jövedelmi egyenlőtlenségekkel (Amat és Beramendi 2016)?

H5: Minél alacsonyabbak egy országon belül a jövedelmi egyenlőtlenségek, annál alacsonyabbak a politikai részvétel egyenlőtlenségei.

A tüntetésekkel kapcsolatban elmondható, hogy a városi lakóhely megnöveli a részvétel esélyét. Egy városban könnyebb hozzáférni a politikai cselekvésekhez, hiszen kevesebb költséggel jár például egy tüntetésre elmenni. Ezért feltételezhető, hogy makro, társadalmi szinten is tapasztalható összefüggés egy ország urbanizáltsága és a részvétel egyenlőtlenségei között.

H6: Minél nagyobb egy országban a városban élők aránya (urbanizáltság), annál alacsonyabbak a politikai részvétel egyenlőtlenségei.

Rosenstone és Hansen könyvének egyik hangsúlyos megállapítása, hogy ha a részvételi egyenlőtlenségek magasak, akkor a résztvevők aránya alacsony. Dubrow hasonló összefüggéseket közölt a gazdasági depriváció mentén mért részvételi egyenlőtlenség kapcsán.

H7: A politikai részvételi arányának növekedésével csökken a részvétel társadalmi egyenlőtlenségének mértéke.

4.2. A folyamat fókuszú egyenlőtlenségre vonatkozó célkitűzések és hipotézisek

Negyedik fő célkitűzésem a folyamat fókuszú politikai egyenlőtlenségek vizsgálata a tüntetésen való részvétel esetén.

Teorell (2007b) a politikai egyenlőség folyamat-fókuszú értelmezése kapcsán úgy vélekedik, hogy a fair részvétel feltétele akkor teljesül, ha az egyéni motivációk és egyéb pszichológiai tényezők a különböző társadalmi csoportokban ugyanúgy működnek, ugyanolyan összefüggést mutatnak a tüntetésen való részvétellel. Én azonban nem csupán a társadalmi csoportok közötti különbségeket,

hanem az egyes európai országok közötti különbségeket is vizsgálni fogom. A mikro-elméletekről szóló részben bemutattam, hogy az elméleti irodalomban kiemelt szerepet szánnak az elégedetlenségnek, a politikai hatékonyságnak, és a politika iránti érdeklődésnek. Ahogy a részvétel magyarázatának mikro elméleteiről szóló fejezet végén bemutattam, a szociológiai és a pszichológiai tényezők egymástól megkülönböztethetők. A pszichológiai tényezők olyan egyéni tulajdonságok, melyekhez a hozzáférés szigorúan személyes. Gondolatainkhoz, érzelmeinkhez, vágyainkhoz kizárólag saját magunk férünk hozzá közvetlenül. Nem elképzelhető, hogy valaki pontosan ugyanazt érezze, amikor boldog vagyok, mint én.

A vizsgált tényezők értelmezése a következő. Elégedetlenség alatt a kormányral való elégedetlenséget értem. Az elméleti részben bemutatott koncepciók szerint a politikai hatékonyságon belül megkülönböztetik a belső és külső hatékonyságot. A belső hatékonyság alatt a politikában való részvétel személyes kompetenciáját értem. A külső hatékonyságot pedig úgy határozzák meg, mint az egyén szubjektív értékelését a politikai rendszer fogékonyságáról (responsiveness) az állampolgárok különböző igényeivel kapcsolatban.

Ezek alapján a következő hipotéziseket fogalmazom meg:

H8.1: A politikai hatékonyság szerepe a tüntetésen való részvétel magyarázatában országonként eltérő.

H8.2: A kormányral való elégedetlenség szerepe a tüntetésen való részvétel magyarázatában országonként eltérő.

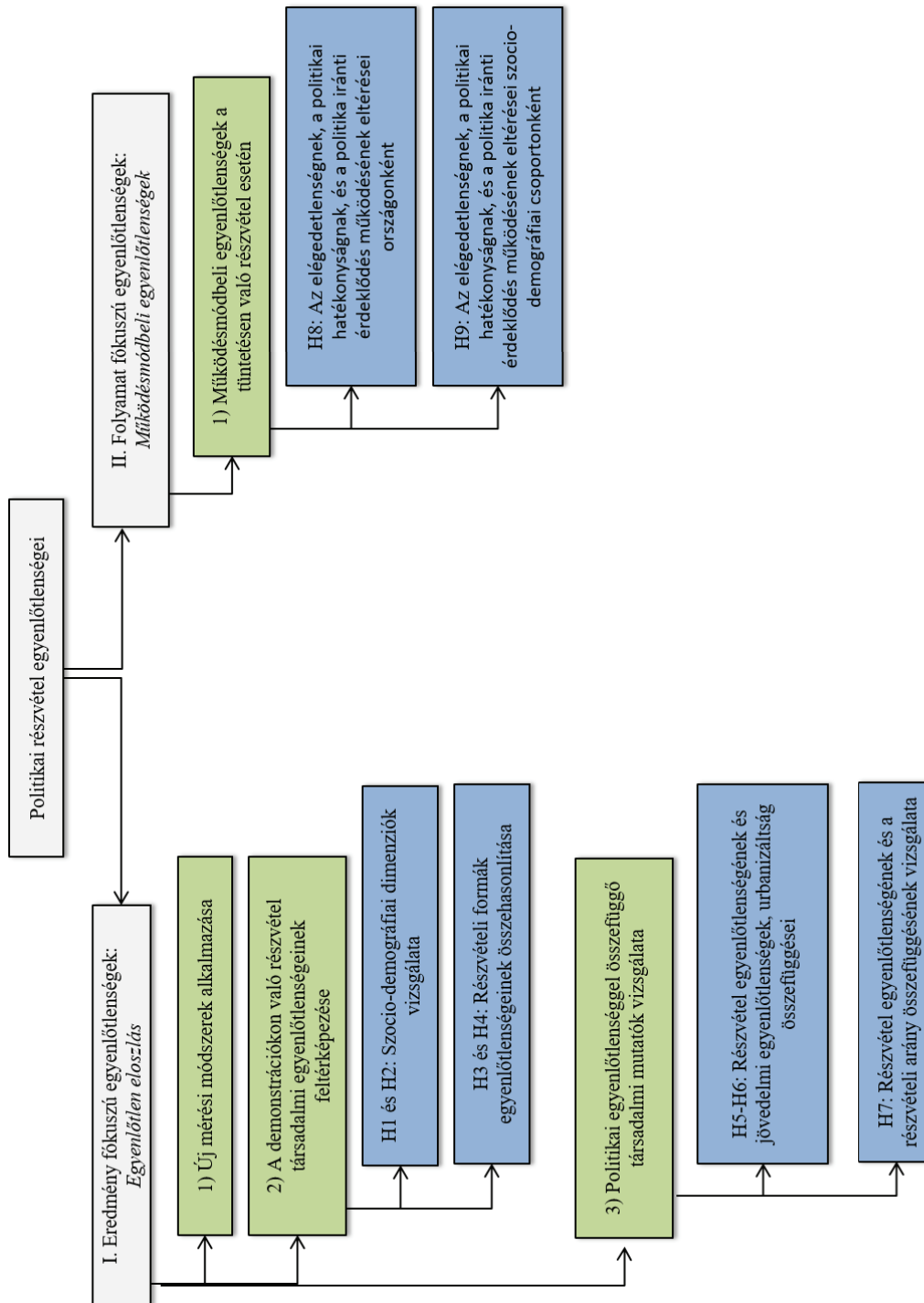
H8.3: A politikai érdeklődés szerepe a tüntetésen való részvétel magyarázatában országonként eltérő, valamint

H9.1: A politikai hatékonyság szerepe a tüntetésen való részvétel magyarázatában társadalmi csoportonként eltérő.

H9.2: A kormányral való elégedetlenség szerepe a tüntetésen való részvétel magyarázatában társadalmi csoportonként eltérő.

H9.3: A politikai érdeklődés szerepe a tüntetésen való részvétel magyarázatában társadalmi csoportonként eltérő.

3. ábra. Hipotézisek

5. Módszertan

5.1. Adatbázisok

5.1.1. European Social Survey (ESS) 5.-7. hullámának összevont adatai

Az egyenlőtlen eloszlások (kimenet fókuszú egyenlőtlenségek) vizsgálatához a szabadon hozzáférhető European Social Survey (ESS) adatbázisát használtam. Az ESS kutatási projekt explicit célja, hogy az akadémiai, tudományos kutatások számára biztosítson, jó minőségű adatokat⁵³. A kutatássorozat első adatfelvétele 2002-ben zajlott, a hullámok két évente követik egymást. Az egyes országokban az adatfelvétel naptári éve különbözhet, ezért én a hullámokra és nem az adatfelvételek időpontjára fogok hivatkozni. Az ESS minden adatfelvétele tartalmaz egy mag kérdésblokkot, ami az alap politikai részvételre, médiafogyasztásra, ideológiai orientációkra, elégedettségre stb. vonatkozik. Valamint minden hullámnak van egy központi témája, amely változó kérdésblokkok formájában került lekérdezésre. Ilyen téma volt például 2012-ben a demokráciához való viszony vagy 2014-ben a migráció és az egészségi egyenlőtlenségek.

Az egyenlőtlen eloszlások vizsgálatához a kutatássorozat utolsó három hullámát összevonva használok (2. táblázat), így 19 ország került be az adatbázisba. Mivel van további három ország (Bulgária, Ciprus, Szlovákia), ami nem vett részt a 2014-es vizsgálatban, de a korábbi (2012-es és 2010-es) felvételekben igen, ezért úgy döntöttem, hogy e három ország esetén kiegészítem a mintát a 2008-as adatokkal. Összesen tehát 22 ország adatait elemeztem.

⁵³http://www.europeansocialsurvey.org/docs/about/ESS_prospectus.pdf

2. táblázat. Az ESS felmérésekben résztvevő országok mintanagysága a vizsgált évekre összesítve

Ország	Rövidítés	N	2008	2010	2012	2014
Belgium	BE	5342				
Bulgária	BG	6924				
Svájc	CH	4531				
Ciprus	CY	3406				
Csehország	CZ	6521				
Németország	DE	9034				
Dánia	DK	4728				
Észtország	EE	6224				
Spanyolország	ES	5699				
Finnország	FI	6162				
Franciaország	FR	5613				
Nagy-Britannia	GB	6972				
Magyarország	HU	5273				
Írország	IE	7594				
Litvánia	LT	6036				
Hollandia	NL	5593				
Norvégia	NO	4608				
Lengyelország	PL	5264				
Portugália	PT	5566				
Svédország	SE	5135				
Szlovénia	SI	3882				
Szlovákia	SK	5497				
Összesen		125604				

Azért döntöttem több hullám összevont elemzése mellett, mert így megfelelően nagyok a minták ahhoz, hogy részletesebb bontásban is vizsgálhassam az egyébként sok országban ritkának számító tüntetési részvételt. Három hullám összevonásával az olyan kategóriákban is található megfelelő számú tüntető, mint például a vidéki fiatalok, vagy az alacsonyan iskolázott idősök csoportja. Több hullám egyszerre való elemzésének előnye még, hogy kiküszöbölhetőek az esetleges időbeli kilengések. Ha egy országban az egyik évben éppen nagyon turbulens a politikai élet, és sok tüntetést szerveznek, sokan vesznek részt ilyen tiltakozásokon, akkor a részvételi érték kiug-

rik. Éppen ezért érdemes több hullámot összevontan elemezni, mert akkor ezek a kiugrások jobban kisimulnak.

5.1.2. European Social Survey (ESS) 7. hullámának adatai

A folyamat fókuszú egyenlőtlenségek vizsgálatához az European Social Survey elérhető újabb 7. hullámának adatait használtam (3. táblázat). Mivel a dolgozatban az európai országokra koncentrálok ezért az országok közül kihagytam Izraelt.

Az ESS projektből származó adatokat a különböző változók, indexek létrehozásánál súlyoztam. Az egyes országokra jellemző tulajdonságok (eloszlások, paraméterek stb.) becslésénél a dizájn súlyt használtam (dweight). A dizájn súlyok a mintavételi hibát korrigálják, vagyis azt a problémát próbálják kezelni, hogy a válaszadók nem ugyanolyan eséllyel kerülnek a mintába. „A súlyozás használatával korrigálni lehet ezt és olyan becslést kapunk, amit a mintavételi torzítás nem befolyásol.” (ESS útmutató⁵⁴, 1.) A teljes, 22 országból álló mintára viszont, az összeurópai tulajdonságok számításánál a dizájn súly mellett, az ország populációs súlyát (pweight) is bekapcsoltam. A populációs súlyok használatát az indokolja, hogy a teljes, minden országot felölelő mintában eltérő méretű országokból vett eltérő méretű minták kerültek. A súlyozás nélkül a nagyobb országokból (pl.: Németország vagy Spanyolország) származó válaszok nagyobb szerepet kapnának. „A populációs súlyozás biztosítja, hogy minden egyes ország, népesség arányának megfelelően jelenjen meg a teljes mintában.” (ESS útmutató 2.old) A populációs súlyok tehát egy országon belül azonosak, az országok között viszont eltérőek.

5.1.3. European Social Survey (ESS) 1-7. hullámának adatai

A 8.3.5.3-as fejezetben az országok társadalmi csoportonkénti összehasonlításához az ESS kutatás sorozat 1-7. hullámaint használtam. Azokat az országokat választottam ki, melyek legalább 6 hullámban szerepeltek⁵⁵. A változók képzése és a súlyozás azonos az előző fejezetben bemutatottakkal.

⁵⁴http://www.europeansocialsurvey.org/docs/methodology/ESS_weighting_data_1.pdf

⁵⁵Ezek az országok: Belgium, Svájc, Csehország, Németország, Dánia, Észtország, Finnország, Franciaország, Nagy-Britannia, Magyarország, Írország, Hollandia, Norvégia Spanyolország, Lengyelország, Portugália, Svédország, Szlovénia.

3. táblázat. Az ESS 7. hullámában résztvevő országok mintanagysága

Ország	Rövidítés	Minta mérete (N)
Ausztria	AT	1756
Belgium	BE	1686
Svájc	CH	1475
Csehország	CZ	2051
Németország	DE	2925
Dánia	DK	1435
Észtország	EE	1998
Spanyolország	ES	1880
Finnország	FI	2022
Franciaország	FR	1855
Nagy-Britannia	GB	2206
Magyarország	HU	1663
Írország	IE	2333
Litvánia	LT	2143
Hollandia	NL	1863
Norvégia	NO	1365
Lengyelország	PL	1569
Portugália	PT	1227
Svédország	SE	1735
Szlovénia	SI	1188
Összesen		36396

5.2. Változók és mérőeszközök kialakítása

5.2.1. Politikai részvétel mérése az ESS kutatási sorozatban

Az ESS projektben a nem-választási (non-electoral) cselekvésekre vonatkozó kérdésblokk tartalmazza a tüntetésen való részvétel, petíció aláírása, termékek bojkottja változókat. A kérdést a következőképpen tették fel: "There are different ways of trying to improve things in [country] or help

prevent things from going wrong. During the last 12 months, have you done any of the following?

- Have you taken part in a lawful public demonstration?
- Have you signed a petition?
- Have you boycotted certain products?"

A kérdés magyar fordítása pedig a következő: "Különböző módokon lehet megakadályozni a problémák kialakulását és javítani a dolgokon, Magyarországon. Az elmúlt 12 hónap során előfordult, hogy Ön a következő dolgok valamelyikét tette? Tehát előfordult, hogy...

- részt vett törvényes, nyilvános felvonuláson?
- tiltakozó levelet, nyilatkozatot írt alá?
- szándékosan nem vásárolt, bojkottált bizonyos termékeket?"

A magyar fordítás némileg meglepő, nem szerepel benne a tüntetés vagy a demonstráció szó (a 2006-os 3. hullámig a kérdést így tették fel: "Részt vett törvényes, nyilvános tüntetésen (demonstráción)?"), ami véleményem szerint jobban érthetővé tenné a kérdést. Ugyanakkor a kérdés felvetése egyértelművé teszi, hogy politikai demonstrációra és nem a húsvéti körmenetre vonatkozik a kérdés.

Az ESS kutatássorozatokban nagy hangsúlyt fektetnek a kérdések hiteles és pontos fordítására. Ennek ellenére a magyar kérdőívekbe bekerült egy nem igazán jó fordítása az angol eredeti tüntetési részvételre vonatkozó kérdésnek. Az európai nyelvekhez való hozzáférésem meglehetősen korlátozott, így nem tudom leellenőrizni, hogy a többi résztvevő országban vajon megfelelően pontosak-e a fordítások, ezért a magyar eseten kívül kénytelen vagyok a helyi koordinátorok döntéseit elfogadni. Kutatóként nem tehetek mást, mint az ESS standardizált fordítási és hitelesítési protokolljára hagyatkozom.

A magyar adatokon azonban lehetőség van megvizsgálni, a hogy a kérdés kétféle megfogalmazása mennyiben ad eltérő eredményeket a résztvevők számának és összetételének becslésénél.

A 4. táblázatban bemutatom, Magyarországon hogyan változott a tüntetésen, demonstráción résztvevők aránya. Az ESS projekt első három hullámában a feltett kérdésben „tüntetés, demonstráció”

szerepelt, a negyedik hullámtól pedig nyilvános felvonulás. Az egyes években mért részvételi arányok meglehetősen nagy ingadozást mutatnak, de egyetlen évben sem vettek részt kevesebben, mint 1,5% és többen, mint 5%. A résztvevők aránya és az ingadozás mértéke, úgy tűnik, nem függ a kérdés megfogalmazásától. A 4. táblázatban feltüntettem az ESS felméréseken kívül a Peripato kutatócsoport 2014-es személyes survey vizsgálatának eredményét is.

4. táblázat. A résztvevők aránya a különböző kérdésfeltevésnél

Kutatási projekt	Kérdés megfogalmazása	Résztvevők aránya	Adatfelvétel ideje
ESS 1. hullám	tüntetés, demonstráció	3,7%	2002 október
ESS 2. hullám	tüntetés, demonstráció	1,6%	2005 április
ESS 3. hullám	tüntetés, demonstráció	3,8%	2006 november
ESS 4. hullám	nyilvános felvonulás	1,8%	2009 február
ESS 5. hullám	nyilvános felvonulás	2,7%	2010 október
ESS 6. hullám	nyilvános felvonulás	3,6%	2012 október
ESS 7. hullám	nyilvános felvonulás	3,4%	2015 április
Peripato	tüntetés, demonstráció	4,4%	2014 május

Időben egymáshoz legközelebb a 2014 májusában készült Peripato, és a 2015 áprilisában végzett ESS kutatás áll. A Peripato által végzett felmérésben a 'tüntetés, demonstráció' kifejezéseket használtuk, az ESS kutatásban pedig 'nyilvános felvonulás' szerepelt a kérdésben.

A következőkben összehasonlítom, vajon a résztvevők (akik a részvételre vonatkozó kérdésre igenel feleltek) társadalmi összetétele eltér-e egymástól (5. táblázat). Ha a kétféle kérdéssel mért résztvevők csoportjai egymástól szignifikánsan eltérnek, akkor a két kérdés valóban kétféle tev-

kenységet mér, ha azonban a két csoport összetétele nagyjából azonos, akkor elfogadhatjuk, hogy a válaszadók értik a kérdés kontextusát, és 'nyilvános felvonulás' alatt valamilyen demonstrációt értenek.⁵⁶

5. táblázat. ESS 7. hullám és Peripato 2014-es adatfelvétel. Minták összetételének összehasonlítása

Minta	ESS 7. hullám (2015)	Peripato (2014)	Z teszt
Férfiak aránya	42,52% (722)	46,63% (466)	p-value=0,04324
Életkor	49,87 (18,38)	47,729 (17,10)	t=3,0598
Felsőfokúak aránya	16,20 (275)	17,68 (177)	p-value=0,3384
N	1698	1000	

A két minta összetétele némileg eltér egymástól, a Peripato felmérés mintájában szignifikánsan több férfi került be, az átlagéletkor alacsonyabb. Viszont a magas iskolai végzettségűek arányában nincs eltérés a két mintában.

⁵⁶A most következő összehasonlításnak a végkicsengése, hogy a tüntetésen, demonstráción való részvétel mérésénél nagyon nagy hibát nem követünk el, ha 'nyilvános felvonulás'-ként kérdezzük rá a tiltakozás ezen formájára. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy ne tartanám fontosnak, hogy a lehető legprecízebben tegyük fel a kérdést és mindegy volna, hogyan referálunk a kérdésben erre a cselekvésre. Véleményem szerint tehát a kérdés szövegezésének eredeti 2002-es verziója szerencsésebb volna, mint a jelenlegi. Tanulságos volna azonban a két kérdést egy reprezentatív mintán lekérdezni és a különbségeket kiértékelni.

6. táblázat. ESS 7. hullám és Peripato 2014-es adatfelvétel. Tüntetésen résztvevők összetételének összehasonlítása

Tüntetők	ESS 7. hullám (2015)	Peripato (2014)		Z teszt/t teszt
Férfiak aránya	53,4% (31)	52,3% (22)	n.s	p-value=0,9793
Életkor	44,76 (13,24)	49,88 (17,02)	n.s	t=-1,077
Felsőfokúak aránya	33,9% (20)	34,9%(15)	n.s	1
N tüntetők	58	43		
N minta	1693	1000		

A tüntetők csoportjának összetétele azonban nem mutat szignifikáns eltéréseket, sem a nemi vagy iskolázottsági összetételben, sem pedig az életkor tekintetében (6. táblázat). Mivel a kétféle kérdésfeltevés esetén a résztvevők arányára vonatkozó becslések hasonlóak, a résztvevők aránya közel azonos. Továbbá a résztvevők nemi, életkori és iskolázottsági összetétele nagyon hasonló, és az eltérések nem szignifikánsak, ezért úgy véljük, a magyar részvételi adatokat lehet a részvételi egyenlőtlenségek összehasonlításánál használni.

A tüntetésen való részvétel egyetlen kérdéssel való mérésével kapcsolatban további kritikák fogalmazhatóak meg (Saunders 2014). Nagyon sokféle tüntetés létezik ugyanis, többféle céllal és tematikával. Vannak, akik az oktatás reformjáért tüntetnek, vannak, akik a marihuána legalizálása ellen, és vannak, akik Horthy, vagy Szálasi emlékére szerveznek tüntetést. Valószínűleg ezeknek a különböző tematikájú eseményeknek a közönsége eltérő társadalmi háttérű emberekből áll. Ez alapján tehát fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a részvételt mérő kérdések általánosságban a politikai aktivitást, a különböző részvételi formákban való részvételt tartalmazzák, ami mögött nagyon vegyes tematikájú, méretű és célú eseményen való részvétel állhat.

A szavazáson való részvétellel kapcsolatban az alábbi kérdést tették fel: "Manapság különböző okokból sokan nem mennek el szavazni. Ön szavazott a legutóbbi [2014. áprilisi] országgyűlési választásokon?"⁵⁷

Minden részvételi változóból dummy változót hoztam létre, ahol a részt vett választ 1-gyel, a nem

⁵⁷Természetesen a kapcsos zárójelben lévő részt mindig az adott ország választásaihoz igazították.

vett részt pedig 0-val kódoltam.

A dummy változók mellett az extra-parlamentáris részvételi formákból (tüntetésen való részvétel, petíció aláírása és bojkott) létrehoztam egy folytonos faktor változót is (7. táblázat). Az egyes változókat először országoként standardizáltam, ezután létrehoztam az extra-parlamentáris részvételi aktivitást mérő faktort. A változót arra használom majd, hogy minden egyes országra kiszámoljam az extra-parlamentáris részvételben jelentkező egyenlőtlenségmutatót, az általánosított entrópia indexet (GEI, lásd 8.1.3 fejezet). A faktorokat országoként hoztam létre, hiszen ha a faktort nem országoként külön, hanem a vizsgált országokra együttesen állítom elő, akkor a mutatóba beleviselem az országra jellemző aktivitási szintet is.

Célom azonban az is, hogy a teljes európai mintához, a teljes európai egyenlőtlenségekhez tudjam viszonyítani az egyes országok értékeit. Ezért létrehoztam egy általános európai részvételi érzékenységi, részvételi hajlandósági faktort is.

7. táblázat. Extra-parlamentáris részvétel faktor

	Korreláció a faktorrall	Kommunalitás
Tüntetés	0,40	0,16
Petíció aláírása	0,72	0,52
Bojkott	0,43	0,19

A kommunalítások alapján elmondható, hogy a faktor csak gyengén írja le az extra-parlamentáris részvételt. A benne szereplő változók közül a tüntetés és a bojkott csak kis súllyal illeszkedik hozzá, vagyis ezek a változók kevésbé képezik az index részét. Az index a legnagyobb mértékben a petíció aláírását tartalmazza.

5.2.2. Demográfiai jellemzők az ESS kutatási sorozatban

A demográfiai jellemzők alatt az iskolai végzettséget, életkort, lakóhelyet és a nemet tárgyalom (8. táblázat). Az iskolai végzettséget az „eisced” változó alapján alakítottam ki. Az ESS project kutatói a különböző országok eltérő oktatási struktúráját harmonizálták, így az „eisced” változó hét kategóriát tartalmaz. Ebből egy három kategóriás iskolai végzettség változót alakítottam ki:

alsófokú, középfokú és felsőfokú végzettségűek.

Az életkorból, követve a szokásos életkori bontásokat a korcsoportok kétféle (három illetve két kategóriás) bontását alakítottam ki. Végül pedig a lakóhely esetén az öt kategóriás domicil változót két kategóriás lakhely változónak kódoltam, ahol a kategóriák a faluban és a városban élőket különböztetik meg.

8. táblázat. Szocio-demográfiai változók kódolása

Változó	Kódolás
Iskolai végzettség - 3 kategória	<ol style="list-style-type: none"> 1. Alapfokú iskolai végzettség: "less than lower secondary", "lower secondary" 2. Középfokú iskolai végzettség: "lower tier upper secondary", "upper tier upper secondary" 3. Felsőfokú iskolai végzettség: "advanced vocational", "sub-degree", "lower tertiary education, BA level", "higher tertiary education, >= MA level"
Iskolai végzettség - 2 kategória	<ol style="list-style-type: none"> 1. Alacsony iskolai végzettség: "less than lower secondary", "lower secondary" 2. Magas iskolai végzettség: "lower tier upper secondary", "upper tier upper secondary", "advanced vocational", "sub-degree", "lower tertiary education, BA level", "higher tertiary education, >= MA level"
Életkor - 3 kategória	<ol style="list-style-type: none"> 1. 18-34 évesek 2. 35-54 évesek 3. 55 évesek és idősebbek
Életkor - 2 kategória	<ol style="list-style-type: none"> 1. 18-54 évesek 2. 55 évesek és idősebbek
Lakóhely	<ol style="list-style-type: none"> 1. rurális: "Country village", "Farm or home in countryside" 2. városi: "A big city", "Suburbs or outskirts of big city", "Town or small city"
Nem	<ol style="list-style-type: none"> 1. Nő 2. Férfi

A fenti demográfiai változókból - a nemet kihagyva⁵⁸ - egy összevont társadalmi pozíció mutatót állítottam elő, amely 12 kategóriából áll. Az iskolai végzettség két, az életkor három, a lakóhely pedig két kategóriával szerepel a változóban. Így egy 2x3x2-es háromdimenziós kereszttábla cellái kerültek az egyes társadalmi térben elfoglalt pozíciót leíró változó egyes kategóriáiba (9. táblázat).

9. táblázat. Társadalmi pozíció változó megoszlása

Csoport	N	Százalék(%)	Valid százalék (%)
magas végzettség - rurális - idős	3802	3,026	3,142
alacsony végzettség - rurális - fiatal	6528	5,195	5,395
magas végzettség – város - fiatal	7445	5,925	6,153
alacsony végzettség – város - fiatal	11854	9,434	9,797
alacsony végzettség – rural - idős	15863	12,625	13,110
magas végzettség – város - idős	9467	7,534	7,824
alacsony végzettség – város - idős	21828	17,372	18,040
magas végzettség – rural - közép	5202	4,140	4,299
alacsony végzettség – rural - közép	10271	8,174	8,488
magas végzettség – város - közép	11532	9,178	9,530
alacsony végzettség – város - közép	14586	11,608	12,054
magas végzettség – rural - fiatal	2623	2,088	2,168
NA	4651	3,701	
Összesen	125652	100,000	100,000

5.2.3. Mobilizációs potenciál

A részvételi szintek összehasonlításánál standardizált mutatókat is előállítottam (lásd 6. fejezet), amikhez pedig egy a mobilizációs potenciált leíró változót használok. A változó 12 kategóriás, ami egy három dimenziós kereszttáblából áll elő. Az egyes dimenziók pedig: kormányral való elégedetlenség, politikai érdeklődés és iskolai végzettség (részletekhez lásd: 10. Táblázat).

⁵⁸ A nemet azért nem szerepeltetem a társadalmi pozíciót leíró változóban, mert, ahogy majd a későbbi elemzéseknél látjuk, a nemi egyenlőtlenségek általában kicsik, a regressziós modellekben a nem változónak nincsen szignifikáns hatása a demonstráción való részvételre.

10. táblázat. Mobilizációs potenciál változó kódolása

Változó	Kódolás
Iskolai végzettség - 3 kategória	<ol style="list-style-type: none"> 1. Alapfokú iskolai végzettség: "less than lower secondary", "lower secondary" 2. Középfokú iskolai végzettség: "lower tier upper secondary", "upper tier upper secondary" 3. Felsőfokú iskolai végzettség: "advanced vocational", "sub-degree", "lower tertiary education, BA level", "higher tertiary education, >= MA level"
kormányvaló elégedetlenség (stfgov)	<ol style="list-style-type: none"> 1. 0 - elégedett: stfgov>4 2. 1 - elégedetlen: stfgov<5
Politikai érdeklődés (polintr)	<ol style="list-style-type: none"> 1. 0 - egyáltalán nem érdekli, alig érdekli 2. 1 - nagyon érdekli, eléggé érdekli

5.2.4. Makro, társadalmi jellemzők

A társadalmi makro környezet leírására a jövedelmi egyenlőtlenségek mértékét és az urbanizáltság fokát használtam (11. táblázat). A jövedelmi egyenlőtlenségek operacionalizálásához a Világbank 2012-es adatait, a jövedelmi Gini indexet használtam.⁵⁹ Az urbanizáltság mértékét, a városi környezetben élők arányát a World Urbanization Prospects által közölt, 2011-es adatok alapján határoztam meg⁶⁰.

⁵⁹https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_income_equality

⁶⁰https://en.wikipedia.org/wiki/Urbanization_by_country

11. táblázat. Makro, társadalmi változók leírása

Makro, kontextuális változók	Számítás	Adatok forrása
Urbanizáltság	Városban élők aránya	World Urbanization Prospects
Jövedelmi Gini index		Világbank

5.2.5. Egyéni szintű magyarázó változók - ESS 7. hullámának adataiban

A folyamat fókuszú egyenlőtlenségek vizsgálatához az elméleti részben bemutatott tényezőket használtam fel. Az elemzéshez használt modellekben magyarázó változóként szerepeltettem a kormánnyal, egészségüggyel, oktatással, az ország gazdasági helyzetével és a demokráciával való elégedetlenséget, a bal-jobb orientációt, a politika iránti érdeklődést, valamint a külső és belső politikai hatékonyságot (12. táblázat).

Az elégedetlenségek különböző típusait mérő 11 fokú skálákat valamint a bal-jobb ideológiai skálákat országonként külön centráltam. A változók átlaga 0, szórása pedig 0.5. Így valamelyest kezelni tudtam az elégedetlenség és a bal-jobb ideológiai meggyőződések országonként eltérő jelentését. Nem ugyanazt jelenti ugyanis Lengyelországban jobboldalinak lenni, mint Spanyolországban. Először nem is kizárólag a történelmi hagyományokra gondolok, hanem arra, hogy Lengyelországban a skála átlaga jóval magasabb, mint Spanyolországban. Eszerint egy 6-os vagy 7-es érték a 11 fokú bal-jobb skálán Lengyelországban körülbelül átlagosnak mondható, míg ugyanez az érték Spanyolországban inkább szélsőséges beállítódásnak számítana. A skálák standardizálása mellett további érv, hogy így kezelni tudjam a különböző országok átlagai közötti eltérések hatását az ideológiai orientációk és a tüntetésen való részvétel közötti összefüggés becslésére. Például tegyük fel, hogy Spanyolországban a bal-jobb orientáció átlaga jóval alacsonyabb, mint a többi európai országban, tehát az átlag markánsan baloldalinak mondható. Ebben az esetben, a modellben benne marad a spanyol társadalom baloldalisága, mint makro tulajdonság, ami pedig növelni fogja a baloldali beállítódás hatását a részvételre. Tehát ha nem standardizáljuk a skálákat, akkor a becslésben benne maradnak az országok átlagok eltéréseiből fakadó hatások is.

Hasonló megfontolások miatt a külső és belső politikai hatékonyság főkomponenseket külön-külön

országoként hoztam létre. Az egyes országokban a főkomponensek eltérő faktorsúlyokkal jönnek létre, biztosítva így, hogy a főkomponensek tükrözzék a kulturális, nyelvi különbségeket. A külső politikai hatékonyságot három kérdéssel mérték az ESS kutatói:

1. Véleménye szerint Magyarországon a politikai rendszer mennyire teszi lehetővé, hogy az Önhöz hasonló emberek beleszóljanak abba, hogy a kormány mit csinál? [How much would you say the political system in Hungary allows people like you to have a say in what the government does?]
2. Ön szerint Magyarországon a politikai rendszer milyen mértékben teszi lehetővé, hogy az Önhöz hasonló emberek befolyásolják a politikát? [And how much would you say that the political system in Hungary allows people like you to have an influence on politics?]
3. Ön szerint mennyire törődnek a politikusok azzal, hogy az Önhöz hasonló emberek mit gondolnak? [How much would you say that politicians care what people like you think?]

A belső politikai hatékonyságot pedig a következő három kérdéssel mérték:

1. Érzése szerint mennyire képes Ön arra, hogy aktív szerepet vállaljon egy politikai kérdésekkel foglalkozó csoportosulásban? [How able do you think you are to take an active role in a group involved with political issues?]
2. Mennyire bízik abban, hogy a saját képességei lehetővé teszik, hogy részt vegyen a politikában? [how confident are you in your own ability to participate in politics?]
3. Személyesen mennyire érzi úgy, hogy könnyű dolog részt venni a politikában? [how easy do you personally find it to take part in politics?]

Az egyes kérdésekre egy 11 fokú Likert skála segítségével lehetett válaszolni, ahol a 0 érték az egyet nem értést, bizalmatlanságot, alacsony hatékonyságérzetet jelentette, a 10-es érték pedig ellenkezőleg, az egyetértést, bizalmat, magas hatékonyságérzetet. A fenti két dimenzió hat változójánál az adathiányokat iterációs becslési technikával imputáltam.⁶¹

⁶¹Az adat imputálást a "mice" 2.46.0 R csomaggal végeztem. <https://cran.r-project.org/web/packages/mice/index.html>

Végül pedig, az utolsó magyarázó változót, a politikai érdeklődést kétértékű, dummy (nem érdeklődik, érdeklődik) változónak kódoltam.

12. táblázat. Magyarázóváltozók kialakítása

Változó (ESS kódnev)	Kódolás	Transzformálás
Elégedetlenség a kormánnyal (stfgov)	0 - elégedett, 10 - elégedetlen	országoként két szórással standardizált
Elégedetlenség az egészségügygel (stfhlth)	0 - elégedett, 10 - elégedetlen	országoként két szórással standardizált
Elégedetlenség az oktatással (stfedu)	0 - elégedett, 10 - elégedetlen	országoként két szórással standardizált
Elégedetlenség az ország gazdasági helyzetével (stfecov)	0 - elégedett, 10 - elégedetlen	országoként két szórással standardizált
Elégedetlenség a demokrácia állapotával (stfdem)	0 - elégedett, 10 - elégedetlen	országoként két szórással standardizált
Bal - jobb orientáció (lrscale)	0 - baloldali, 10 - jobboldali	országoként két szórással standardizált
Politikai érdeklődés (polintr)	0 - egyáltalán nem érdeklő, alig érdeklő 1 - nagyon érdeklő, eléggé érdeklő	
Külső politikai hatékonyság (psppsgv, psppi, ptcpl)	0 - egyáltalán nem; 10 - teljes mértékben	Országoként külön főkomponens a három itemből
Belső politikai hatékonyság (actrolg, ctppl, etappl)	0 - egyáltalán nem; 10 - teljes mértékben	Országoként külön főkomponens a három itemből

5.3. Statisztikai módszerek

A változók előállításához faktorelemzést végeztem. Az egyenlőtlenségek eloszlásának vizsgálatkor entrópia indexeket és dekompozíciót számoltam. Az egyenlőtlenségek folyamatra-fókuszáló

értelmezésénél a függő változó dummy kódolású (részt vett, nem vett részt), és azt várom, hogy az adatok országonként, valamint társadalmi csoportonként, társadalmi pozíciónként strukturáltak (azaz a függő változó várható értékei országonként eltérőek lehetnek). Ezért többszintű, kereszthatast figyelembe vevő (cross-classified) logisztikus regressziót alkalmaztam. Minden elemzéshez és számításhoz az R 3.3.1 program különböző csomagjait használtam.⁶²

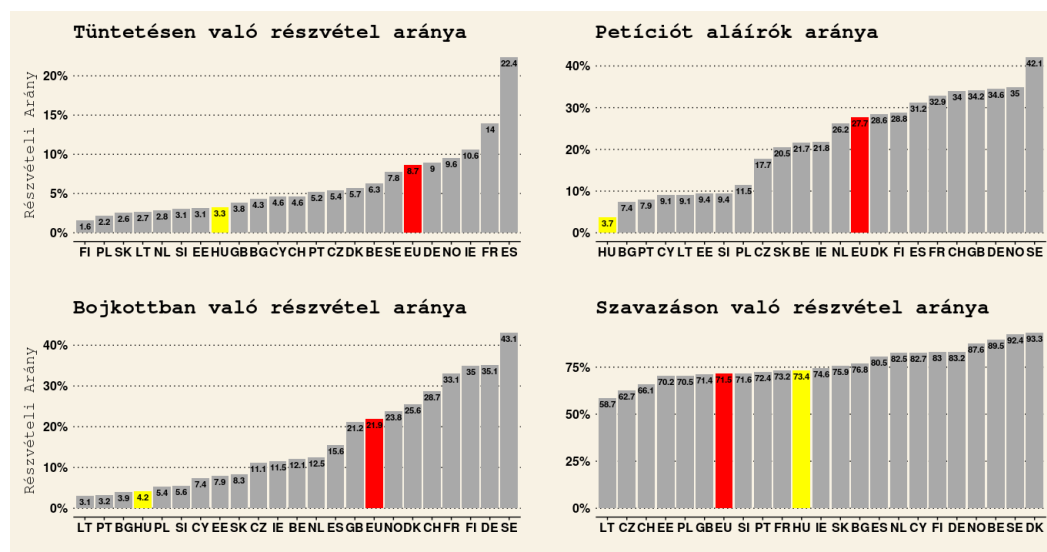
6. A politikai részvétel jellemzői Európában

Ennek a fejezetnek két alapvető célja van. Egyrészt bemutatom, hogyan alakulnak a különböző politikai részvételi formákban résztvevők arányai Európában. Másrészt bemutatom, hogy komparatív vizsgálatok esetén miért érdemes standardizált mutatókat használni. A fejezetben a könnyebb követhetőség érdekében a részvételi adatok összehasonlítására koncentrálok, majd a következő fejezetekben ezt a technikát alkalmazom az egyenlőtlenség mutatóra is.

Kétféle összehasonlítást végeztem, egyrészt áttekintettem, milyen különbségek találhatók az európai országok között a tüntetésen való részvétel szintjében. Másrészt azért, hogy az adatokat kontextusba helyezzem, a többi részvételi formát is bevontam a vizsgálatba. A politikai részvétel meghatározásáról szóló részben megkülönböztettem az extra-parlamentáris és az intézményesült politikai cselekvési formákat. Az extra-parlamentáris részvételi módok közül a tüntetésen, bojkottban való részvételt valamint a petíció aláírását, az intézményesült részvételi formák közül pedig a szavazáson való részvételt tárgyalom. A demonstráción való részvétel európai szintjeit összehasonlítom két másik extra-parlamentáris részvételi formával és a szavazással.

⁶²Általánosított entrópia indexet és azok dekompozícióját az IC2 csomagban található függvényekkel végeztem el. (Didier Plat (2012). IC2: Inequality and Concentration Indices and Curves. R package version 1.0-1. <https://CRAN.R-project.org/package=IC2>) A többszintű logisztikus regressziós modellekhez az lme4 csomag glmer függvényét használtam. (Douglas Bates, Martin Maechler, Ben Bolker, Steve Walker (2015). Fitting Linear Mixed-Effects Models Using lme4. Journal of Statistical Software, 67(1), 1-48. doi:10.18637/jss.v067.i01.)

4. ábra. Politikai részvételi arányok Európában

A demonstráción való részvétellel kapcsolatban elmondható, hogy az egyes országok között nagyon nagy különbségek tapasztalhatók. A legmagasabb arányszámmal Spanyolország (22,4%) rendelkezik, ahol kb. minden ötödik ember részt vesz tüntetésen, de tíz százaléknál többen vesznek részt Franciaországban (14%) és Írországon is (10,6%). A tüntetési szint Finnországban a legalacsonyabb (1,6%), amit Lengyelország (2,2%) és Szlovákia (2,6%) követ. A spanyol és a finn részvételi szint között, nagyon nagy, 14-szeres a különbség. A tüntetési aktivitásban tehát az európai országok között jelentősek az eltérések. Egyértelmű regionális mintázatot nem lehet azonosítani, hiszen az európai arány feletti részvételi szinttel rendelkező országok között találhatók dél- (Spanyolország), nyugat- (Franciaország) és észak-európai (Norvégia) országok is. Továbbá a legkevésbé aktív országok között egyaránt vannak északi- (Finnország), közép-kelet (Lengyelország), és nyugat-európai (Hollandia) országok. Magyarországon a tüntetési részvétel viszonylag alacsonynak mondható, a medián érték (4,6%) alatti aktivitási szint jellemző az országra, ami az összeurópai átlag felét sem teszi ki.

A továbbiakban összehasonlítom a demonstráción való részvételt más részvételi formákkal. Az európai részvételi szinteket vizsgálva látható, hogy a négy részvételi forma közül a tüntetésen való részvétel rendelkezik a legalacsonyabb értékkel (8,7%), amit a bojkottban való részvétel (21,9%), a petíció aláírása (27,7%) végül pedig a szavazás (71,5%) követi. Ez a sorrend jól tükrözi az egyes

részvételi formák költség terhei közötti különbségeket. Nyilvánvaló, hogy a legtöbb időráfordítással a tüntetés jár, hiszen több időt vesz igénybe (utazás, beszédek, vonulás stb.), mint akár a bojkott, vagy akár a petíció aláírása. A legmagasabb és a legalacsonyabb aktivitású országok közötti eltérések a többi extra-parlamentáris részvételi formánál is nagyon magasak. A bojkott esetén 13,9-szeres, a petíció esetén pedig 11,4-szeres, ami megközelíti a tüntetésnél tapasztalt 14-szeres különbséget. A szavazásnál viszont a különbség csupán alig több, mint másfélszeres (1,6-szoros). Magyarország a szavazáson való részvételben az európai arány fölötti szinttel rendelkezik (73,4%)⁶³, a többi részvételi formában viszont a részvételi szint a legalacsonyabbak között szerepel. Látható, hogy a tüntetési szint Finnországban a legalacsonyabb, de ha a többi részvételi formát is figyelembe vesszük, akkor világos, hogy Finnország a bojkottban és a petíció aláírásában viszonylag nagy aktivitást mutat. Szemben Magyarországgal, ahol mindenfajta extra-parlamentáris részvételi forma szintje alacsony, Finnországban a másik két vizsgált politikai részvételi forma szintje magas. Magyarországon a politikai tiltakozás nagyon alacsony szinten áll, míg Finnországról általában ez nem mondható el.

Az adatok, részvételi arányok elemzése és ismertetése talán bonyolultabb feladat, mint azt, elsőre gondolhatnánk⁶⁴. A fent bemutatott számok ugyanis ún. nyers arányszámok, vagyis standardizálatlan mutatók. Érdekes, hogy az összehasonlító politikatudományban egyáltalán nem állítanak elő standardizált arányszámokat, pedig annak számos elméleti előnye is lehetne. De mit is jelent a részvételi adatok standardizálása?

A standardizálás ötletét a demográfia területéről emelem át. Vegyünk egy hagyományos demográfusok által végzett feladatot: a halálozások országok közötti összehasonlítását. A demográfiában, orvosi szociológiában ugyanis nyers halálozási arányszámokat nem közvetlenül hasonlítják össze, hanem a korszerkezetre standardizált adatokat vetik össze⁶⁵. Az az adat, ugyanis, hogy összesen

⁶³ Az országgyűlési választásokon való részvétel hivatalos adatai szerint 2006-ban az első fordulóban a részvételi arány 67,83% volt, 2010-ben pedig 64,2% volt (forrás: valasztas.hu, letöltve 2018. Január 9.). Ez azt jelenti, hogy az ESS szavazási kérdésének Magyarországon meglehetősen nagy (6-9%) a felfelé torzítása.

⁶⁴ Köszönöm Tóth Gergelynek, hogy a komparatív vizsgálatok kapcsán felhívta a figyelmemet a standardizálás eszközére és irodalmára. (Tóth 2017)

⁶⁵ "Amennyiben különböző népségek halálozási viszonyait kívánjuk összehasonlítani, mindenképpen figyelembe kell vennünk, hogy minden népesség korösszetétele más. A standardizált halálozási arányszám azt a halandóságot mutatja, amely a vizsgált térségben akkor lenne megfigyelhető, ha népességének összetétele ugyanolyan volna, mint a standardul választott népességé. A standardizálás tehát egyfajta kiigazítást célzó eljárás. Általánosságban a kormegoszlások eltéréseiből származó különbségek korrigálására szokták alkalmazni, de egyéb tényezők kiigazítására is alkalmas lehet (így korcsoport szerinti standardizáláson túl például nem szerinti eltérésekre is elvégezhető az eljárás). A stan-

hány ember halt meg egy országban, az összehasonlíthatóság szempontjából nem informatív. Egy temetkezési vállalkozónak fontos információ, ha azt szeretné kiszámolni, vajon megéri-e beruháznia vagy sem egy adott országban. A demográfusokat azonban az érdekli, hogy milyen társadalmi egyenlőtlenségek és társadalmak közötti különbségek tükröződnek a halálozásban. Ezért, ha két ország halálozását akarjuk összevetni, akkor mindenképpen figyelembe kell venni a két ország eltérő korszerkezetét. Nem csoda, ha egy olyan országban, ahol arányaiban sok idős ember él többen hálnak meg, mint egy olyan országban, ahol arányaiban több fiatal él. A standardizálás során a halálozási mutatóból "kivesszük" a korszerkezetből következő különbségeket, így megmarad a korszerkezettől független halálozási arányszám. Ez azt mutatja, hogy ha az egyik ország korösszetétele olyan volna, mint a másik országé, akkor hányan haltak volna meg az adott évben. A standardizált mutatók, tehát a korszerkezettől független halálozási értékeket adják meg.

A demográfiai jellemzők összefüggést mutatnak a politikai részvétellel (lásd 3.3. alfejezetet). Nem nehéz belátni, hogy tüntetések nagyon ritkán szerveznek falvakban, demonstrációkat elsősorban városokba, még hozzá nagyobb városokba hirdetik a szervezők. Ebből következik, hogy egy ország településszerkezete, a városokban élő populáció nagysága összefüggésben lehet a tüntetések, és a mobilizált résztvevők számával. Ha tehát két olyan országot szeretnénk összehasonlítani, aminek a népessége eltérő a városi-falusi arány tekintetében, akkor a részvételi különbségek egyben tartalmazzák a társadalom szerkezetének különbségeit is.

A részvételi arányszámok standardizálásához először referencia populációnak kiválasztottam a teljes európai populációt⁶⁶ (22 vizsgált ország). Majd kiszámoltam, hogyha az adott országban a populáció ugyanúgy oszlana el a társadalmi tényezők egyes kategóriái szerint⁶⁷, mint az európai mintában, akkor mekkora lenne a részvétel társadalmi kategóriánként. Ezt a folyamatot mutatja be az alábbi 13. táblázat, amelyben a magyarországi adatok standardizálásához szükséges információkat adtam meg.

dardizálás célja, hogy két különböző népesség halálozási viszonyait összehasonlíthatóvá tegyünk, olyan módon, hogy a mutatószámokat közös alapra helyezzük." (<http://demografia.hu/hu/tudastar/fogalomtar/60-standardizalt-halalozasi-aranszam>)

⁶⁶Részleteket lásd a változók leírása részben. (5.1. fejezet)

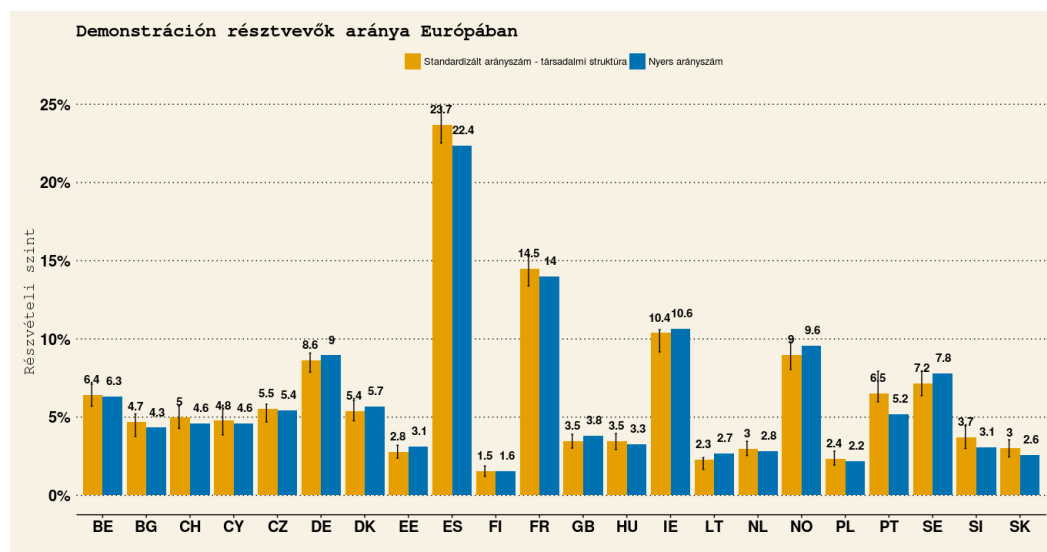
⁶⁷Kategóriák: életkor, iskolai végzettség és településtípus (2x3x2=12 kategória)

13. táblázat. A részvétel standardizálásának lépései

Iskolai végzettség kategóriái	A		B		C		D	
	HU	Részvételi arány (%)	EU-22	Esetszám (N)	HU	Részvevők standardizált esetszáma (N)	HU	Részvétel standardizált eloszlása (%)
Alapfok		1,11		39956		444		9,74
Középfok		3,55		44803		1591		34,88
Felsőfok		6,29		40158		2526		55,38

Az A oszlop a részvételi arányt tartalmazza az egyes kategóriák szerint. A B jelű oszlop a 22 országból származó minta eloszlását mutatja az egyes iskolai kategóriák szerint. Látható, hogy az egyes kategóriákban eltérőek az esetszámok. A C oszlopban a standardizált részvételi esetszámokat tüntettem fel, ami az A és a B oszlopok szorzata. Ha a magyar társadalom szerkezete és mérete ugyanolyan volna, mint az összeurópai társadalomé, akkor a C oszlopban szereplő értékeket kapnánk. Az utolsó D oszlop a részvétel standardizált, kategóriák közötti arányait tartalmazza. Eszerint, ha Magyarország iskolai végzettség szerinti társadalmi struktúrája olyan volna, mint az európai mintáé, akkor a résztvevők 9,74 százaléka származna az alacsony iskolai végzettségű csoportból. Ez a szám a kategória részesedése az összes tüntetőből, ami nem azonos az A oszlopban szereplő részvételi aránnyal (1,11%).

5. ábra. Demonstráción való résztvevők aránya a társadalomszerkezet szerint standardizálva

A standardizált és a nyers részvételi mutatókat bemutató ábráról leolvasható (4. ábra), hogy például, ha a francia társadalom összetétele olyan volna, mint az európai mintára jellemző társadalomszerkezet, akkor Franciaországban fél százalékponttal magasabb tüntetési szintet kapnánk, mint a nyers részvételi mutató. A két mutató közötti különbségek azért lényegesen nem rendezik át az országok sorrendjét. A legtöbb esetben egy-két tized százalékpont a különbség a két mutató között. Azért, hogy megállapítható legyen a nyers és a standardizált mutatók közötti eltérések statisztikailag szignifikánsak-e, feltüntettem a bootstrappelt konfidencia intervallumokat. Látható, hogy az esetek nagy részében a konfidencia intervallum tartalmazza a nyers arányszámot is, tehát az eltérés nem szignifikáns. Van azonban néhány ország, melyek esetén az eltérések szignifikánsak (pl.: Spanyolország, Szlovákia, Szlovénia, Litvánia).

Lépünk egyet tovább a standardizálás témájában! A standardizálás ugyanis csak egy eszköz ahhoz, hogy a részvételi szinteket összehasonlíthatóvá tegyük. Nem szükséges tehát, hogy a demográfiában használatos demográfiai tulajdonságok mentén elvégezni a mutatók standardizálását, választhatóak más jellemzők is (5. ábra). Végezzük el a standardizálást az iskolai végzettség, politikai érdeklődés és kormányral való elégedetlenség dimenziói mentén. Ebben az esetben tehát úgy válnak összehasonlíthatóvá a részvételi szintek, hogy azokban sem az iskolai végzettség, sem az érdeklődés, sem pedig az elégedetlenség eltérő szintjei, illetve arányai nem játszanak szerepet.

Például, ha a svéd társadalomban ugyanolyan arányban lennének a magas iskolai végzettségűek, a politika iránt érdeklődők, és a kormánnyal elégedetlenek, mint az európai mintában, akkor 7,8 százalék helyett 9,1 százalék lenne a tüntetésen résztvevők aránya.

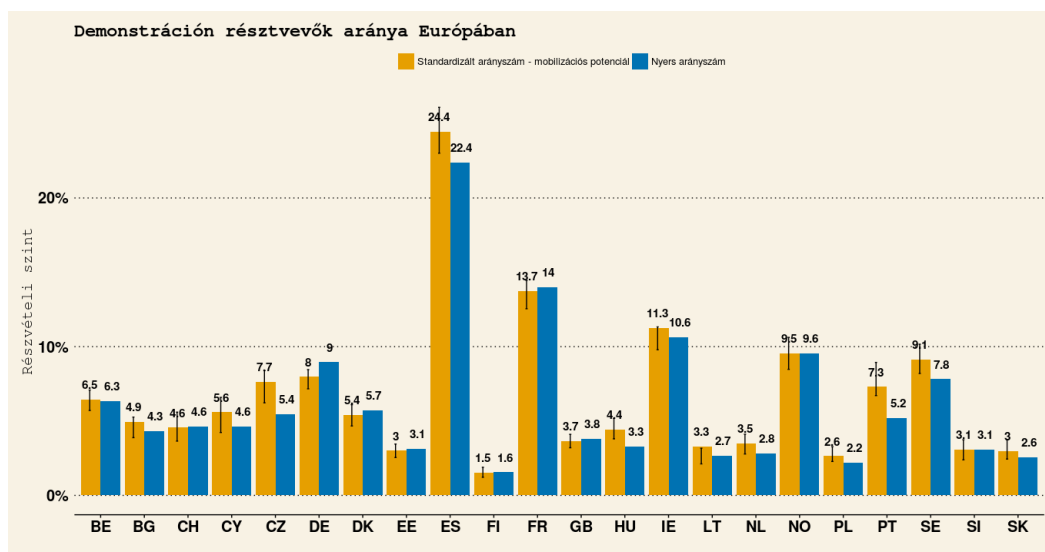
De mi az értelme az adatok effajta standardizálásának? Az elméleti bevezetőben részletesen tárgyaltam Klandermans mobilizációs elméletét, aminek fontos eleme a mobilizáció leírásához használt keresleti és kínálati tényezők, vagy másként a húzó és toló erők megkülönböztetése. A toló erők azok a pszichológiai, vagy motivációs tényezők, amik az egyéneket a tüntetésen való részvétel irányába lökik. Bemutattuk, hogy a politikai érdeklődés, a politikai önhatékonyság, valamint az elégedetlenség fontos faktorok, amik szocializációs vagy más mechanizmusokon keresztül összekapcsolódnak az iskolai végzettséggel (pl. Persons 2013).

Tegyük fel, hogy sikerül egy olyan változót létrehozni, ami tökéletesen méri a mobilizációs potenciált. Tartalmazza az érdeklődést, a hatékonyságot, a kockázatok észlelését stb. Ha a standardizálás kiszűri a részvételi szintből ezeket a toló erőket, akkor az egyes országok részvételi szintjei közötti különbségek tisztán a húzó erők különbségeiből származnak. Ez pedig nem más, mint a mozgalmi és civil szervezetek rekrutációs, mobilizációs tevékenysége. Ha tehát a nyers részvételi arányokat a mobilizációs potenciál (toló erők) mentén standardizáljuk, egy elméletileg is érdekes mutatószámot kapunk.

Csehország és Németország között jelentős különbségek láthatók a nyers részvételi arányok között (CZ= 5,4%, DE= 9,0%). A mobilizációs potenciálra standardizált arányok viszont ennél jóval kisebb különbségeket mutatnak (CZ= 7,7%, DE= 8,0%). Ezek szerint a cseh és a német tüntetési szint közötti különbség első sorban a mobilizációs potenciál összetételének különbségeiből, és nem a szervezetek (mozgalmi és civil szervezetek) eltérő rekrutációs tevékenységéből következik.

A konfidencia intervallumokat az 5. ábrán is feltüntettem, így megállapítható, hogy néhány ország esetén a standardizált és a nyers részvételi arányok szignifikánsan eltérnek egymástól (pl.: Spanyolország, Svédország, Németország).

6. ábra. Demonstráción való résztvevők aránya a mobilizációs potenciál szerint standardizálva

A standardizált és a nyers részvételi mutatókat bemutató ábráról leolvasható (5. ábra), hogy például, ha a francia társadalom összetétele olyan volna, mint az európai mintára jellemző társadalomszerkezet, akkor Franciaországban fél százalékponttal magasabb tüntetési szintet kapnánk, mint a nyers részvételi mutató. A két mutató közötti különbségek azért lényegesen nem rendezik át az országok sorrendjét. A legtöbb esetben egy-két tized százalékpont a különbség a két mutató között. Lépünk eggyel tovább a standardizálás témájában! A standardizálás ugyanis csak egy eszköz ahhoz, hogy a részvételi szinteket összehasonlíthatóvá tegyük. Nem szükséges tehát, hogy a demográfiában használatos demográfiai tulajdonságok mentén elvégezni a mutatók standardizálását, választhatóak más jellemzők is (6. ábra). Végezzük el a standardizálást az iskolai végzettség, politikai érdeklődés és kormányral való elégedetlenség dimenziói mentén⁶⁸. Ebben az esetben tehát úgy válnak összehasonlíthatóvá a részvételi szintek, hogy azokban sem az iskolai végzettség, sem az érdeklődés, sem pedig az elégedetlenség eltérő szintjei illetve, arányai nem játszanak szerepet. Például, ha a svéd társadalomban ugyanolyan arányban lennének a magas iskolai végzettségűek, a politika iránt érdeklődők, és a kormánnyal elégedetlenek, mint az európai mintában, akkor 7,8 százalék helyett 9,1 százalék lenne a tüntetésen résztvevők aránya.

⁶⁸Részleteket lásd a változók leírása részben. (5.1. fejezet)

7. Egyenlőtlenségek mérése

A következőkben rátérek az egyenlőtlenség mérésének témájára. A fejezetben először bemutatom, hogy az irodalomban milyen mutatókat használtak eddig a kimenetre fókuszáló egyenlőtlenségek eloszlás alapú értelmezésének mérésére. Ezt követően felállítok egy kritériumrendszert, ami megadja az egyenlőtlenségi mutatók összehasonlíthatóságának feltételeit.

A politikai részvétel egyenlőtlenségének mérésében a kutatók közt nem alakult ki konszenzus, a mérések során a kimenetre és folyamatra vonatkozó egyenlőtlenség használata is szinte minden esetben összekeveredik. Gallego definíciója szerint a részvételi egyenlőtlenség a politikai részvétel eszközhöz való hozzáférés társadalmi csoportonkénti rétegződése⁶⁹, Verba és szerzőtársai pedig a részvételi egyenlőtlenséget a "részvételi torzítás"-sal azonosítják⁷⁰. Ezek a meghatározások valamilyen megoszlásra utalnak, ugyanakkor az elemzések és a fenti szerzők által használt elméleti keretek egyértelműen az asszociációkra, változók közötti összefüggésekre támaszkodnak. Vagyis a szocio-ökonómiai tulajdonságok "hatását" a politikai részvételre úgy interpretálják, mint a társadalmi egyenlőtlenségek jeleit. Például az életkor, az iskolai végzettség és a nem szignifikáns hatása a részvételre azt jelenti, hogy ezekben a dimenziókban a részvétel tekintetében társadalmi egyenlőtlenségek alakultak ki, és ezek jelentik az egyenlőtlenségek forrásait (Marien, Hooghe és Quintelier 2010). Teorell és szerzőtársainak (2007b) kétféle egyenlőtlenség interpretációja (kimenet fókuszú, folyamat fókuszú) sok mindenben hasonlít az oktatásszociológus Hellevik (1997) egyenlőtlenség értelmezéséhez. Hellevik álláspontja szerint meg kell különböztetni egymástól egy tulajdonság egyenlőtlen eloszlását és annak magyarázatát (Helleviknél az egyetemi továbbtanulást). Ennek megfelelően a választott interpretációhoz eltérő mutatók/módszerek tartoznak. Az eloszlási egyenlőtlenségekre legalkalmasabbnak a Gini mutatót tartja, a magyarázatokhoz pedig az esélyhányadost javasolja.

Ha az egyenlőtlenségre úgy gondolunk, mint nem-reprezentativitásra, akkor a kérdés az, hogy a tüntetésen résztvevők vajon reprezentálják-e a teljes populációt vagy sem.

A fenti szerzőkön túl, vannak, akik inkább az eloszlási egyenlőtlenségek felől közelítenek a politikai egyenlőtlenség jelenségéhez (Bühlmann és mtsai 2012, Dubrow 2010, Rosenstone és Hansen

⁶⁹"a politikában való részvétel jogának hatékony használata, olyan módon rétegzett, amely megfelel a társadalmi rétegződésnek, mint a nem, iskolai végzettség vagy a jövedelem." (Gallego 2007:11.o.)

⁷⁰"A részvételi torzítás akkor áll fenn, ha az aktívak egy csoportja, egy politikailag releváns jellemzőjével alulreprezentált marad a közösségben"

1993, Teorell és mtsai 2007b). A következőkben bemutatom, milyen megoldások születtek eddig a politikai részvétel egyenlőtlen eloszlásának mérésére.

Teorell és szerzőtársai (2007b) az egyenlőtlenséget a ‘Normed Distance to the Equality Point’ (NDQP) mutatóval operacionalizálják és a következőképpen számolják ki:

$$NDQP = \sqrt{\sum (P_g - \frac{1}{k})^2} * \frac{k}{k-1}$$

ahol,

P_g : a g-dik csoport részesedése az összes tüntetőből,

k: a csoportok száma.

Tehát, ha két csoportra osztjuk a populációt (férfiakra és nőkre) akkor $k=2$, $P_{nők}$ = a női tüntetők

aránya a tüntetőkön belül, $P_{férfiak}$ = férfi tüntetők aránya a tüntetőkön belül. A mutató azt feltételezi, hogy az egyes csoportok aránya egyenlő⁷¹, vagyis a populációban ugyanannyi nő és férfi van. Ez a nemek esetén nem annyira valószínűtlen feltevés, de másfajta csoportoknál meglehetősen erős feltételnek tűnik. A városi és a falusi népesség, vagy a korcsoportok (fiatal, középkorú, idős) nem egyenlő arányban találhatók meg az európai társadalmakban.

Dubrow (2010) a politikai egyenlőtlenség mértékét erőforrással való ellátottság mentén vizsgálta. A jövedelmet és az iskolai végzettséget tartalmazó erőforrás mutatót kvintilisekre osztotta, az egyenlőtlenség mértékét ezekre a csoportokra számolta ki.

$$\frac{1}{2} * \sum |p_{ij} - e_{ij}|$$

ahol,

p_{ij} az i-dik kvintilisben, j-dik országban a résztvevők aránya,

e_{ij} a várt résztvevők aránya. Mivel kvintilisekről van szó ezért ez Dubrownál $e_{ij}=0,2$.

Dubrow által fejlesztett index azon előfeltételezésen nyugszik, hogy a sokaságot a vizsgált tulajdonság (erőforrások) mentén sorba lehet rendezni. Ha a sorba rendezés nem lehetséges, akkor a

⁷¹Hiszen a tüntetők arányából nem a csoport arányát kell kivonni, hanem $1/k$ -t, ami pedig a teljes sokaságot egyenlő részekre osztja.

kvintilisekre (vagy más osztályokra) való felosztás sem kivitelezhető. Tegyük fel, hogy a politikai egyenlőtlenséget az iskolai végzettség, lakóhely és életkor dimenziói mentén kialakított 12 kategóriás társadalmi pozíció változó mentén szeretnénk leírni. Egy ilyen változó mentén nem lehet kvintiliseket kialakítani.

A harmadik tárgyalt index, a Rosenstone és Hansen (1993) által kidolgozott reprezentációs hányados nem az egyének, hanem a társadalmi csoportok közötti egyenlőtlenséget méri⁷². Fontos, hogy Rosenstone és Hansen Dubrow-hoz hasonlóan olyan tulajdonságokkal dolgoztak, amik sorba rendezhetőek. Az általuk javasolt mutató a legkisebb (pl. alacsony iskolai végzettségű) és a legnagyobb (magas iskolai végzettségű) csoportok részesedésének hányadosai. A reprezentációs hányados tehát,

$$EQ = \frac{\frac{Part_{min}}{Pop_{min}}}{\frac{Part_{max}}{Pop_{max}}}$$

ahol,

$Part_{min}$: A legalacsonyabb értékű csoport részesedése az összes résztvevőből

Pop_{min} : A $Part_{min}$ csoport aránya a populáción belül

$Part_{max}$: A legmagasabb értékű csoport részesedése az összes résztvevőből

$Popo_{max}$: A $Part_{max}$ csoport aránya a populáción belül

A mutató előállításához lássunk egy példát!

⁷²"A csoport pozícióját és reprezentációjának szintjét vizsgálva megtudjuk, mekkora egyenlőtlenségek tapasztalhatóak a csoportok között." (293.o.)

14. táblázat. Rosenstone és Hansen-féle mutató számítása

	Arány a mintában	Csoport részese-dése a résztve-vők közül	Csoport reprezentá-ciók
Alacsony iskolai végzettség	60%	34%	34/60=0,57
Középfokú iskolai végzettség	10%	33%	33/10=3,3
Magas iskolai végzettség	30%	33%	33/30=1,1
Összesen	100%	100%	EQ=0,57/1,1=0,52

A csoport reprezentációk a csoport részesedésének és mintabeli arányának hányadosai (14. táblázat). Eszerint a 14. táblázatban szereplő példában az alacsony iskolai végzettségűek csoportja alul- a közepes és magas iskolai végzettségűek csoportjai pedig felül reprezentáltak a tüntetésen résztvevők körében. Rosenstone és Hansen javaslata szerint a társadalomra jellemző politikai részvételi egyenlőtlenséget (EQ) akkor kapjuk meg, ha elosztjuk a két szélén lévő értéket, az alacsony iskolai végzettséghez és a magas iskolai végzettséghez tartozó arányokat. Nem a legmagasabb és a legalacsonyabb reprezentációs mutató hányadosa az egyenlőtlenség index, hanem az alsó és a felső kategóriákhoz tartozó mutatóké. Az eljárás hátránya, hogy csak a két szélső csoport eltérését veszi figyelembe, a többi csoport nem játszik szerepet a mutatóban.

A korábban idézett Bühlmann és szerzőtársai (2012) a Demokrácia Barométer projekt keretében, a demokrácia minőségének mérését három demokratikus alapérték vizsgálatára alapozták: szabadság, egyenlőség és a kontroll, amihez az első két érték egyensúlyban tartásához van szükség. A politikai részvétel egyenlőtlenségét pedig a különböző társadalmi csoportok közötti szakadékkal (gap) mérik:

$$EducationGap = \frac{\sum |A_i - p_i|}{k}$$

ahol,

A_i : i -dik iskolai végzettség csoport részesedése a populációból
 p_i : i -dik iskolai végzettség csoport részesedése az összes tüntetőből
 k : iskolai végzettség csoportjainak száma

Tegyük fel a populáción belül az alacsony iskolai végzettségűek és a magas iskolai végzettségűek aránya 0,5, 0,5, de az alacsony iskolázottságúak aránya a tüntetőkön belül 0,25 a magas iskolázottaké pedig 0,75. A tüntetésen való részvételben jelentkező oktatási szakadék ekkor $(0,25+0,75)/2=0,5$.

7.1. Az egyenlőtlenség mutatók tesztelése

Az imént bemutatott négy egyenlőtlenség mutató közül az NDQP mutatót (Teorell és mtsai 2007b) azért nem tartom megfelelőnek, mert olyan esetben, amikor a csoportok populációs arányai nem egyenlők, a mutató nyilvánvalóan torzít. A reprezentációs mutatóval (Rosenstone és Hansen 1993) szemben pedig az az ellenvetés hozható fel, hogy az csak a szélső kategóriák közötti eltéréseket veszi figyelembe. Ezeknél a mutatóknál mindenképpen jobbak Dubrow és Bühlman és szerzőtársai által javasolt mutatók, hiszen azok valóban minden csoportot és minden csoport valós populációs megoszlását figyelembe veszik. De vajon milyen követelményeknek kell megfelelnie egy egyenlőtlenség mutatónak?

Egy jó mutató alkalmas országok, valamint különböző társadalmi csoportok mentén kialakult egyenlőtlenségek, továbbá eltérő kategóriaszámú változók mentén kialakuló egyenlőtlenségek összehasonlítására is. A következőkben megvizsgálom, hogy a használt indexek mennyiben felelnek meg ezeknek a kritériumoknak. Az összehasonlító vizsgálatok célja, hogy megtudjuk, Magyarországon vagy Németországban magasabbak-e a részvételi egyenlőtlenségek? Ugyanígy szeretnénk tudni, hogy egy országon belül vajon a nemi vagy az iskolai egyenlőtlenségek magasabbak-e?

7.1.1. A résztvevők eltérő számának problémája

A szakadék (gap) típusú, és az ehhez hasonló, Dubrow által javasolt egyenlőtlenségmutatók használatával kapcsolatos kifogás, hogy ezek a mutatók érzékenyek a résztvevők számára. Ez a komparatív vizsgálatoknál mindenképpen problémát jelent, hiszen általában olyan országok összehasonlítására kerül sor, ahol a mintába került résztvevők száma eltérő. De mit jelent pontosan ez a torzítás,

és mit jelent, hogy a mért egyenlőtlenség nem független a résztvevők számától? Ha a cél egy olyan ország összehasonlítása, ahol a mintába került tüntetők száma 100 fő, egy olyan országgal, ahol a mintába került tüntetők száma 500 fő, akkor nem eldönthető, hogy a két ország közötti egyenlőtlenség eltéréséből mekkora rész tulajdonítható a valódi eltérésnek, és mekkora rész származik a résztvevők számának különbségéből.

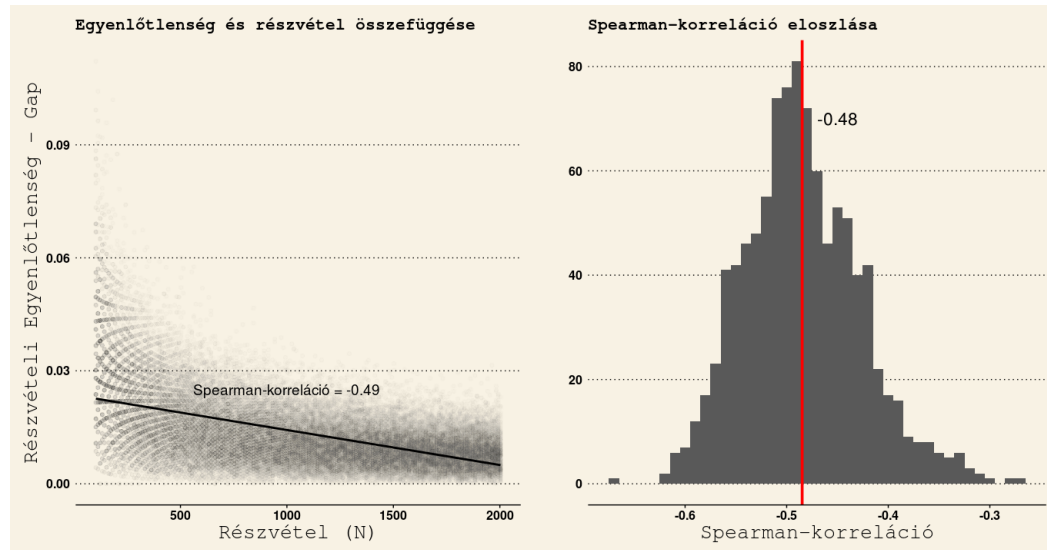
Végezzünk el egy gondolat kísérletet, ami igazolja, hogy a résztvevők száma és a részvételi egyenlőtlenség között negatív összefüggés áll. Képzeljük el, hogy van egy szabályos pénzérménk, ami 50 százalék valószínűséggel esik a "fej" és 50 százalék valószínűséggel az "írás" oldalára. Dobjuk fel az érmét egyszer, majd nézzük meg, mennyire egyenlőtlenül „oszlanak el” a fej és az írás dobások. (Ebben az esetben az egyenlőtlenséget elegendő intuitív módon megítélnünk.) Mivel egy dobás kizárólag fej vagy írás lehet, tehát nem lehetséges, hogy egy kicsit írás és egy kicsit fej is legyen, ezért az egyenlőtlenség a fejek és az írások között viszonylag nagy lesz. Ezután feldobjuk tízszer egymás után és azt tapasztaljuk, hogy 7 dobás volt fej és 3 írás. Az egyenlőtlenség eléggé nagy, de már lényegesen kisebb, mintha csak egyetlen dobásunk volna. Harmadjára dobjuk fel az érmét tízezerszer. Ekkor a fejek és az írások aránya már sokkal közelebb lesz az 50-50 százalékhoz. Az egyenlőtlenség pedig minimális. Ez az összefüggés tulajdonképpen a matematikában jól ismert "nagy számok törvényéből" következik⁷³.

A részvételi szint és a szakadék típusú mutatóval mért egyenlőtlenség közötti kapcsolat bemutatásához készítettem egy nagyon egyszerű szimulációt. Vegyünk különböző részvételi szintű "országokat", a legalacsonyabb részvételi szintű országban 103-an, a legmagasabb részvételi szintűben pedig 2003-an vesznek részt tüntetésen. A résztvevők száma 10 résztvevővel növekszik országonként, így összesen 191 "országunk" van. Tegyük fel továbbá, hogy két egyenlő méretű csoportra osztjuk a teljes populációt (pl. nők és férfiak), tehát tudjuk, hogy a férfiak és a nők pontosan 50-50 százalékban vannak a teljes sokaságban. A fenti adatok ismeretében szeretnénk az egyenlőtlenséget kiszámolni. A szimuláció a következőképpen zajlik: a résztvevőket a két csoport között (nők és férfiak) véletlenszerűen osztjuk szét. Feldobunk egy pénzérmét, ha fej, akkor a "résztvevőket" a nőkhez soroljuk, ha írás, akkor a férfiakhoz. Az első "országban" ezt 103 esetben tesszük meg, majd kiszámoljuk a nemek közötti szakadékot, ahogyan azt Bühlman és szerzőtársai (2012) javasolják. Ugyanígy járunk el az összes többi "ország" esetén. Így 191 egyenlőtlenségi számot kapunk, minden részvételi szinthez tartozik egy egyenlőtlenség érték. Végül ismételjük meg ezt a

⁷³https://en.wikipedia.org/wiki/Law_of_large_numbers

számítást 10000-szer. Tehát minden részvételi szinthez tartozik 10000 egyenlőtlenség érték.

7. ábra. Egyenlőtlenség és részvételi szint összefüggései szimulált adatokon

A 8. ábrán jól látható, hogy a szimuláció eredménye szerint akkor is meglehetősen nagy ($r = -0.49$) korreláció tapasztalható a részvétel szintje és az egyenlőtlenségek között, ha teljesen véletlenül osztjuk szét a tüntetőket a férfiak és a nők csoportjaiba. Ha kiszámoljuk, hogy a 10000 szimulációban egyenként mekkorák voltak a korrelációk, akkor egy normálshoz közeli eloszlást kapunk (8. ábra jobb oldala).

7.1.2. Társadalmi kategóriák összehasonlítása: Az eltérő csoportszám problémája

Kiindulópontom szerint, ha egy populációt a vizsgált változó kategóriái szerint (pl. iskolai végzettség) és a tüntetésen résztvevők aránya szerint elfelezzünk, akkor az egyenlőtlenség mértékének változatlanoknak kell maradnia.

Tegyük fel, hogy A társadalomban a lakosság fele adja a tüntetők 70 százalékát, a másik fele pedig 30 százalékát. B társadalom abban különbözik A-tól, hogy minden kategóriát elfelezzünk. Így a lakosság négy negyedből áll, a tüntetők pedig 15, 15, 35, 35 százalékban oszlanak meg. A két társadalomban ugyanakkora az egyenlőtlenség mértéke, hiszen nem történt semmi más, csupán elfeleztük a társadalmat. A kategóriák és a tüntetők részesedésének egymáshoz viszo-

nyitott arányai nem változtak. *B* társadalomban a társadalmi kategóriák egymáshoz való arányai ugyanazok ($0,25:0,25=0,5:0,5$), és a csoportok a tüntetőkből is ugyanolyan arányban részesednek ($0,3:0,7=0,15:0,35$).

Egy egyenlőtlenség mutató akkor érzéketlen a csoportok számára, ha az *A* és a *B* társadalom esetén ugyanazt az egyenlőtlenség értéket adja. A 15. táblázatban összefoglaltam a példában szereplő arányokat, és a Democracy Barometer által, valamint a Dubrow által használt gap mutatókat is kiszámoltam. Ahogy a táblázatból kiderül, a Dubrow-féle mutató a kategóriák számától függetlenül ugyanazt az értéket adja, a Democracy Barometer értéke viszont az első esetben 0,2, míg a második esetben 0,1, vagyis a Democracy Barometer mutatója érzékeny a vizsgált kategóriák számára. Így a nem szerinti egyenlőtlenségeket nem lehet összehasonlítani egy három kategóriás iskolai végzettség mentén mért egyenlőtlenséggel.

15. táblázat. Egyenlőtlenség mutatók kategóriaérzékenységének bemutatása

	"A"		"B"	
	társadalom összetétele	részvételi arány	társadalom összetétele	részvételi arány
1. kategória	50%	30%	25%	35%
2. kategória	50%	70%	25%	35%
3. kategória	–	–	25%	15%
4. kategória	–	–	25%	15%
Összesen	100%	100%	100%	100%
Democracy Barometer mutató	0,2		0,1	
Dubrow mutató	0,2		0,2	

Ugyan a fenti mutatók közül a Dubrow-féle mutató tekinthető jobbnak, mivel a különböző kategóriaszámú csoportokat össze lehet vele hasonlítani, de a résztvevők eltérő számának problémáját ez a mutató sem tudja kezelni. Ezek miatt a módszertani gyengeségek miatt áttekintettem az egyen-

lőtlenségek más tudományterületeken használatos mérési eljárásait is. Így jutottam el egy, az oktatásszociológia területén lefolytatott vitához. A vita akörül folyt, hogy az Egyesült Királyságban bevezetett oktatási reform vajon csökkentette-e a társadalmi különbségeket és egyenlőtlenséget a felsőoktatáshoz való hozzáférésben vagy sem. Hellevik (1997) kritikai cikkében azt az álláspontot képviselte, hogy a felsőoktatáshoz való hozzáférés értékelésénél általában használt esélyhányadosok helyett a Gini mutatót kellene alkalmazni. A vita érintette az egyenlőtlenség fogalmát is (Ringen 1997, Marshall és Swift 1999). A felek konszenzusra jutottak abban, hogy meg kell különböztetni az oksági hatásmechanizmusokat az eloszlási egyenlőtlenségtől. A hatásmechanizmusok⁷⁴ leírják, hogy a felsőoktatásban való részvételt milyen tényezők befolyásolják⁷⁵ (pl. a magasabb jövedelmű családok gyermekei nagyobb eséllyel tanulnak tovább egyetemen, mert anyagi lehetőségeik ezt megengedik). Az eloszlási egyenlőtlenség pedig azt mutatja meg, hogy a felsőoktatásban tanuló populáció hogyan oszlik meg az egyes vizsgált kategóriák között. Például az egyetemi hallgatók eloszlása származásuk szerint (munkás, paraszt, közép- vagy felső osztálybeli származásúak) megegyezik-e a társadalom megoszlásával ezen osztálykategóriák mentén. Hellevik egyértelműen az eloszlásbeli egyenlőtlenséget hívja egyenlőtlenségnek, vagy másként nem-reprezentativitásnak (unrepresentativity). Ebben az esetben nem érdekes, hogy maga az egyenlőtlenség, illetve maga a cselekvés (továbbtanulás) milyen mechanizmusokkal magyarázható. A kérdés az, hogy a felsőoktatáshoz való hozzáférés esélye a társadalom tagjai között hogyan oszlik meg.

A vita az egyenlőtlenség fogalmának értelmezésén túl módszertani kérdésekre is kiterjedt. Hellevik (2002, 2013) egyértelműen megmutatta, hogy a logisztikus regressziónál használt esélyhányadosok, valamint a társadalmi csoportok a felsőoktatásban tanulókból való részesedésének arányai, mint egyfajta eloszlási egyenlőtlenséget mutató index, nem ugyanúgy működnek. Hu (2015) szintén szimulációkat használva tesztelte az esélyhányados és az általa javasolt EGINI működése közötti különbségeket. Eredményei nagyon hasonlóak ahhoz, amit Hellevik is tapasztalt (1997, 2000, 2002, 2013). Hu kérdése az volt, mi történik akkor, ha a felsőoktatási expanzió miatt több egyetemi helyet lehet szétosztani. Hogyan viselkedik az esélyhányados és az általa javasolt EGINI, ha az újonnan keletkezett helyeket különböző scenáriók szerint osztjuk szét az „elit” és a „nem elit” között. A szimulációk eredményei azt mutatták, hogy a két mutató ugyanúgy viselkedik a szélső-

⁷⁴„a társadalmi jelenség mögött húzódó oksági rendszer” Ringen 1997:135.o. idézi Marshall és Swift 1999:41.o.

⁷⁵„a társadalmi osztályhoz tartozás, hogyan befolyásolja a felsőfokú végzettség megszerzésének esélyét” (Hellevik 1997:377.o.)

séges esetekben: Ha az összes helyet csak az „elit” vagy csak a „nem elit” kapja meg, akkor mind a két mutató az egyenlőtlenségek növekedését ill. csökkenését jelzi. Azonban, ha a helyeket a *társadalmi csoportok arányában* osztják el, akkor az EGINI az egyenlőtlenségek csökkenését jelzi, míg az esélyhányados az új helyek számától függően nő vagy csökken. Megint másként viselkedik a két mutató, ha az új helyeket *az egyetemre járók arányában* osztják szét. Ebben az esetben az esélyhányados az egyenlőtlenségek növekedését mutatja, az EGINI viszont nem változik. Összefoglalva, Hu kutatásai alapján elmondható, hogy az EGINI és az esélyhányados különböző összetételű társadalmakban és különböző részvételi szintű országokban nem ugyanúgy viselkednek, az egyenlőtlenségek eltérő mértéket mutatnak.

A vita eredményeit, amely bizonyos oktatási programok értékelése körül alakult ki, hasznosnak és megfontolandónak tartom jelen kutatási téma vonatkozásában is. Ahogy fentebb látható volt, Teorell (2006, 2007b) javaslata szerint szét kell választani az egyes társadalmi csoportok egyenlőtlen reprezentációjának kérdését, a politikai cselekvést létrehozó oksági mechanizmus igazságosságától.

Természetesen világos számomra, hogy a politikai részvétel és a továbbtanulás jelenségei egymástól távol eső kutatási területek. Ugyanakkor Hellevik érvelése mégis jól adaptálható a politikai részvétel témakörére. Egyrészt az egyenlőtlenség fogalmának hasonló értelmezése miatt, hiszen Hellevik és Teorell egyaránt megkülönböztetik az oksági mechanizmust az egyenlőtlen eloszlástól. Másrészt pedig a két jelenség mérése ugyanolyan sajátosságokkal bír. Sok tanulmányban és kutatási projektben a továbbtanulás és a részvétel mérésére dummy változókat használnak. Az egyénekről annyit tudunk, hogy továbbtanultak-e vagy sem, részt vettek-e tüntetésen vagy sem, tehát a részvételt mérő változó nulla vagy egy értéket vehet fel. Mivel a célváltozó két-értékű, ezért lehetőség van esélyhányadost számolni, de hogyan számolható ki a Gini index értéke? A Gini mutatót ugyanis olyan folytonos változók esetén használják leginkább, mint a jövedelem. A dummy változókra viszont nem lehet ilyen Gini indexet számolni, ezért a csoportok közötti egyenlőtlen eloszlásra egy másfajta Gini-jellegű mutatót fogok javasolni.

A Gini index esetén a jövedelmi egyenlőtlenség egyének közötti egyenlőtlenségként értelmeződik. Ezzel szemben a következő fejezetben tárgyalt EGINI mutató esetén az egyenlőtlenségek minden esetben csoportok közötti egyenlőtlenségként interpretálandóak. Az EGINI mutató tehát nevében Gini, de a fenti sajátosságok miatt lényegében nem sok köze van jövedelmi egyenlőtlenségeknél használt Gini indexhez.

8. Eredmények

Kutatásom eredményeit három külön alfejezetben ismertetem. Először az egyenlőtlenség mérésével kapcsolatos eredményeket mutatom be, majd az általam továbbfejlesztett EGINI mutatót használva közlöm az Európában kialakult politikai részvételi egyenlőtlenségek alakulását országonként és részvételi formánként. Végül pedig külön alfejezetben tárgyalom a részvételi egyenlőtlenségek folyamat fókuszú értelmezése kapcsán kapott eredményeket.

8.1. Egyenlőtlenség mutatók

A következő alfejezetben a részvételi egyenlőtlenségek mérésében mutatkozó módszertani gyengeségek korrigálására vállalkozom. Két mutatót javaslok ebben a fejezetben a politikai részvétel egyenlőtlenségeinek vizsgálatára: az általam továbbfejlesztett EGINI indexet, valamint az általánosított entrópia mutatót (Generalized Entropy Index, GEI).

Az első mutató akkor használható, ha a részvételi mutató dummy változó, vagyis az egyes válaszadókról azt tudjuk, hogy részt vettek-e valamilyen politikai cselekvésben vagy sem. Ennek előnye, hogy a társadalmi egyenlőtlenségeket külön-külön is lehet számolni az egyes részvételi formákra, így a tüntetésen való részvételre, a petíció aláírására, a bojkottra és a szavazásra. A második mutatót ezzel szemben akkor alkalmazható, ha a részvételi változó folytonos, például egy faktor értékeit tartalmazza. A két mutató értelmezése között jelentős különbségek vannak. Az EGINI mutató társadalmi csoportok közötti egyenlőtlenségeket mér, míg a GEI mutató egyének közötti egyenlőtlenségeket.

8.1.1. Az EGINI mutató

Az EGINI megmutatja, hogy a részvétel esélyében mekkorák az egyenlőtlenségek egy társadalom csoportjai között. Hu (2015), az EGINI indexet két társadalmi csoportra (alsó- és felső társadalmi osztályok) dolgozta ki, a gyakorlat azonban megköveteli, hogy több kategória esetén is alkalmazni tudjuk. Ezért a mutatót általánosítottam, így az nem csak két, hanem akárhány csoport esetén is számítható.

$$EGINI = 2 * (\frac{1}{2} - (\sum \frac{k_i * p_i}{2} + \sum (k_i * (1 - p_i))))$$

ahol,

k_i az i -dik csoport aránya a populáción belül p_i az i -dik csoport részesedése az összes politikai cselekvésben résztvevőből.

Az EGINI index nem más, mint a Lorenz görbe alatti terület, és a teljes egyenlőséget jelentő görbe alatti terület közötti különbség kétszerese⁷⁶. Látható, hogy a mutató értékét a társadalmi csoportok aránya (k) is alakítja. Nem mindegy ugyanis, hogy például az összes tüntető 10 százaléka jut arra a csoportra, ami a teljes populáció 5 százalékát jelenti, vagy arra a csoportra, ami a populáció 30 százalékát teszi ki.

A mutató értelmezése kapcsán hangsúlyozni kell, hogy az EGINI társadalmi csoportok közötti egyenlőtlenségek leírására alkalmas. A mutató kialakításánál ugyanis a társadalmi csoportok populáción belüli arányát és a csoportok résztvevőkből való részesedését vesszük figyelembe. Az arányok és az arányok eloszlása tehát csoportokra értendő és nem egyénekre. A csoportok és az egyének közötti egyenlőtlenségek megkülönböztetésére lássunk egy példát. Mekkora lehet a tüntetésen való részvétel esetén a nemek közötti egyenlőtlenség? Az EGINI a nők és a férfiak csoportjai közötti egyenlőtlenségeket írja le, hiszen minden nőhöz azonos részvételi arány tartozik, és ugyanígy minden férfihez ugyanaz a részvételi arány tartozik. A nemi csoportokon belül az emberek között nincsenek eltérések. Ezzel szemben a következő részben tárgyalt GEI mutató esetén minden ember külön rendelkezik egy részvételi értékkel, ami ha magas, akkor a vizsgált egyén politikailag aktív, míg ha alacsony, akkor kevésbé aktív. A GEI mutató az EGINI-vel szemben az egyének közötti különbségeket írja le. Az extraparlamentáris részvételt mutató faktornak a nők és a férfiak csoportján belül is lehet szórása, hiszen nem ugyanaz az érték tartozik minden nőhöz illetve férfihoz.

Mielőtt az EGINI mutatót az egyenlőtlenségek leírására, mérésére használnánk érdemes néhány tulajdonságát tesztelni, hogy valóban használható-e arra, amire fejlesztői (Hu 2015 és szellemi értelemben Hellevik) kitalálták. Egy olyan mutatót szeretnénk létrehozni, amivel össze lehet hasonlítani (1) különböző társadalom-szerkezetű országokat, (2) különböző részvételi szintű társadalmakat és (3) különböző kategóriaszámú társadalmi dimenziókat (pl.: nem: férfi, nő; életkor: fiatal, középkorú, idős).

⁷⁶https://en.wikipedia.org/wiki/Lorenz_curve

8.1.1.1 A résztvevők eltérő számának problémája

A politikai részvétel egyenlőtlenségeinek társadalmak közötti összehasonlításánál figyelembe kell venni, hogy különböző országokban a politikai részvétel mértéke, szintje nem azonos. Ahogy az előző részekben látható volt, van olyan ország ahol a népesség alig, több mint 3 százaléka vesz részt tüntetésen (pl. Magyarország), és van olyan ország, ahol ez az arány több, mint 20 százalék (pl. Spanyolország). Az egyenlőtlenségi mutatók tesztelésénél pedig megmutattuk, hogy a "részvételi szakadék" (gap) típusú mutatók érzékenyek a részvételvevők számára. De vajon befolyásolja-e az eltérő részvételi szint, az EGINI mutató viselkedését is? Vajon, az eltérő részvételi szint, és az EGINI által mért egyenlőtlenség között van-e valamilyen matematikai természetű kapcsolat?

Tegyük fel, hogy a tüntetésen résztvevők eloszlása az egyes társadalmi kategóriák között (pl. lakóhely) egy véletlen folyamat eredménye. Azt feltételezzük tehát, hogy a részvétel a társadalmi struktúrában elfoglalt helytől független. Ebben az esetben úgy gondolhatjuk, mintha a résztvevők-höz véletlenül sorsolnánk hozzá az egyes kategóriákat (pl. lakóhely), súlyként a társadalmi csoport relatív méretét használva. Minden egyes tüntetésen résztvevő dob egy nem-egyenlő oldalú dobókockával, ami megmondja, milyen társadalmi csoporthoz tartozik. A kocka azért nem-egyenlő oldalú, mert a társadalom nem ugyanakkora részét képezik a faluban és a városban élők, vagy a magas és alacsony iskolai végzettségűek.

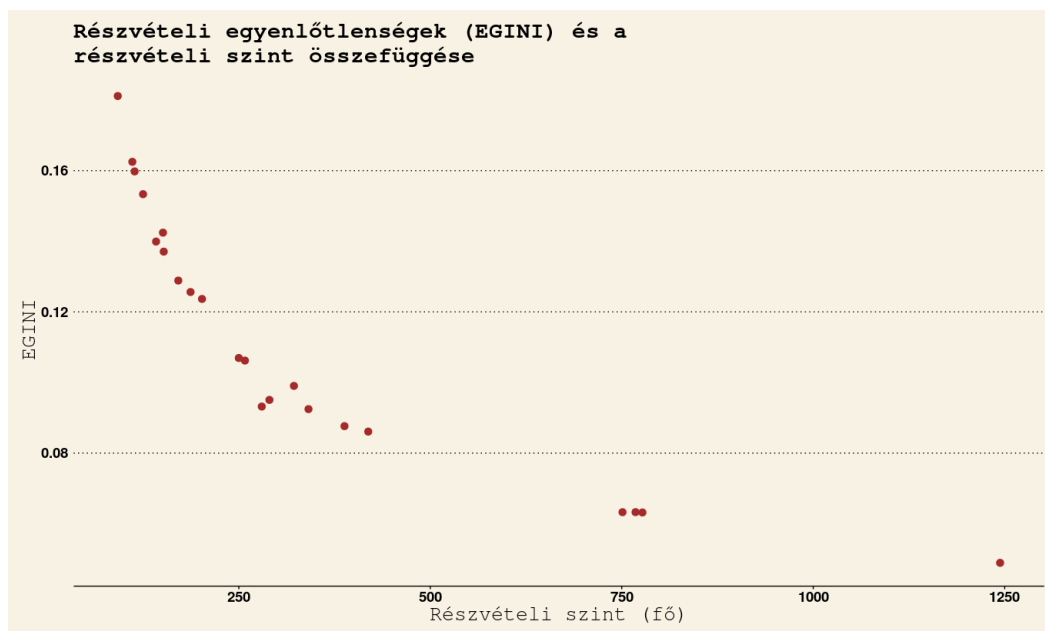
A korábbi szimulációk tapasztalatai alapján (lásd 7.1.1 fejezet) várakozásom szerint, minél több a résztvevő, minél több esetet osztunk szét az egyes kategóriák között, annál kisebb az EGINI egyenlőtlenség mutató értéke, vagyis annál inkább a populáció eloszlásából következő egyenlőtlenséget kapjuk vissza. (Emlékezzünk, az EGINI nem csak a részvételi egyenlőtlenséget, hanem a kategóriák egyenlőtlenségét is tükrözi.)

A fenti gondolat kísérlet logikáját követem a következő szimulációnál: A társadalmi struktúra eloszlása legyen az európai eloszlás, az összes 22 országban együtt a társadalmi csoportok relatív mérete. A résztvevők száma legyen a demonstráción résztvevők száma az egyes országokban. A szimuláció első lépéseként osszuk szét véletlenszerűen a társadalmi csoportok között a résztvevőket, súlyként az európai struktúra kategóriáinak relatív méreteit használva. Második lépésben számoljuk ki az EGINI mutatót. Végül ismételjük meg az első és második lépéseket 10000-szer.

Az EGINI mutatókat átlagolva az alábbi (8. ábra) összefüggést kapjuk az egyenlőtlenség mértéke és a részvételi szint között: Minél többen vesznek részt egy adott struktúra eloszlás mellett, annál

alacsonyabb az egyenlőtlenség. Mivel a résztvevőket véletlenszerűen osztottuk szét, biztosak lehetünk abban, hogy az EGINI mértéke kizárólag a részvételi szinttől függ, tehát az egyenlőtlenség kialakulása kizárólag a véletlentől függ és nem valamilyen társadalmi mechanizmustól.

8. ábra. Az egyenlőtlenségek mértékének (EGINI) és a részvételi szint összefüggése

Az ábrán ránézésre látszik, hogy az összefüggés nem-lineáris. De mégis milyen összefüggést mutat akkor az EGINI és a részvételi szint?

16. táblázat. Az egyenlőtlenség magyarázata a részvételi szinttel

	Modell	Adjusztált R^2
lineáris	$EGINI = \text{részvételi szint (level)}$	0,7307
négyzetgyök	$EGINI = \sqrt{\text{részvételi szint}}$	0,8581
köbgyök	$EGINI = \sqrt[3]{\text{részvételi szint}}$	0,8950
reciprok	$EGINI = \frac{1}{\text{részvételi szint}}$	0,9741

A fenti táblázatból (16. táblázat) kiderül, hogy a vizsgált nem lineáris kapcsolatok közül a legjobban a részvételi szint reciproka írja le az összefüggést, hiszen itt különösen jó a modell illeszkedése. A részvétel reciproka az egyenlőtlenség varianciájának több, mint 97 százalékát magyarázza (Adj. $R^2=0.9741$).

Ha az európai országokat össze kívánjuk hasonlítani, akkor figyelembe kell venni, hogy az egyes országokban jelentősen eltérőek a különböző politikai részvételi formák részvételi szintjei.

8.1.1.2 Az eltérő terjedelem problémája

Úgy tűnik tehát, hogy minden részvételi szinthez tartozik az EGINI mutatónak egy elméleti minimum értéke, amit akkor kapnánk, ha a tüntetők (vagy más politikai cselekvésben résztvevők) az egyes kategóriák között véletlenül oszlanának meg. Ezt a minimum értéket szimuláció segítségével kapjuk meg.

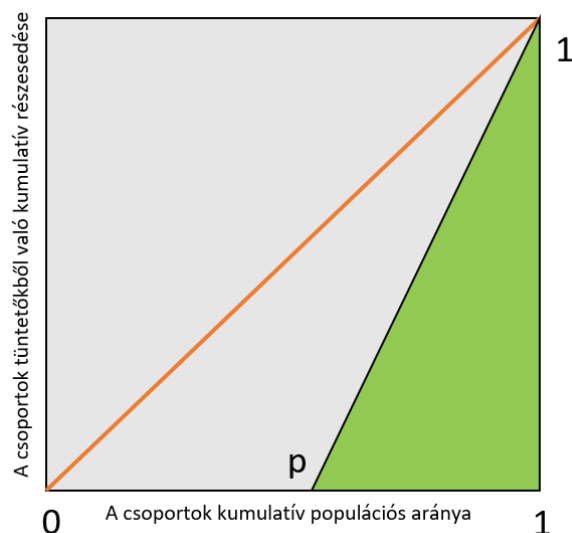
A mutatónak azonban van egy lehetséges maximum értéke is, ami a részvételi szinttől, a csoportok számától, illetve a csoportok egymáshoz viszonyított arányától függ. Ez azért fontos, mert egy olyan indexet szeretnék előállítani, ami 0 és 1 között vehet fel értéket. Nehéz ugyanis összehasonlítani két olyan egyenlőtlenség mutatót, aminél az egyik 0,1 és 0,78 között a másik pedig 0,12 és 0,65 között vehet fel értéket.

A mutató maximumának kiszámítása közel sem kézenfekvő feladat. Az egyszerűség kedvéért csupán két csoporttal dolgozom (pl. férfiak és nők), amelyek mentén szeretném kiszámolni a lehetséges legnagyobb egyenlőtlenséget. Két eset lehetséges: (1) az összes tüntető száma kevesebb, mint ahányan a társadalmi csoportok közül a legkisebb méretűhöz tartoznak. Pl. 100 tüntető van, a teljes minta 1000 fő, a férfiak csoportja 30%-át, a nők csoportja 70%-át adja a teljes mintának. A csoportok közül a legkisebb a férfi csoport (300 fő), és ebbe a csoportba többen tartoznak, mint ahány tüntető van összesen. A kérdés itt csupán annyi, hogy az egyenlőtlenség maximumát akkor éri-e el, ha a nagyobb (nők) vagy, ha a kisebb (férfiak) csoportba tartozik az összes tüntető.

Nézzük az alábbi 9. ábrát: Az x tengelyen a csoportok kumulatív populációs arányát ábrázoljuk, az y tengelyen pedig a csoportok tüntetőkből való kumulatív részesedését. P-vel jelöltük a nők arányát, a sárga vonal a Lorenz-görbe, a Lorenz-görbe alatti szürke háromszög területe pedig a (nemi) egyenlőtlenség mértéke. A kérdés az, hogy az átló alatti szürke háromszög területe mikor nagyobb, akkor, ha az összes tüntetőt a nők (70%) vagy a férfiak (30%) csoportja tartalmazza. Mivel a teljes,

egy egység oldalú négyzet területe egy, a Lorenz-görbe alatti teljes derékszögű háromszög területe 0,5. A Lorenz-görbe alatti szürke háromszög területe közvetett módon is kiszámolható, úgy hogy a görbe alatti teljes háromszög területéből kivonjuk a zöld háromszög területét. Ez nem más, mint: $0,5 - [(1-p)*0,5]$.

9. ábra. Az EGINI maximumának számításának szemléltetése Lorenz-görbével

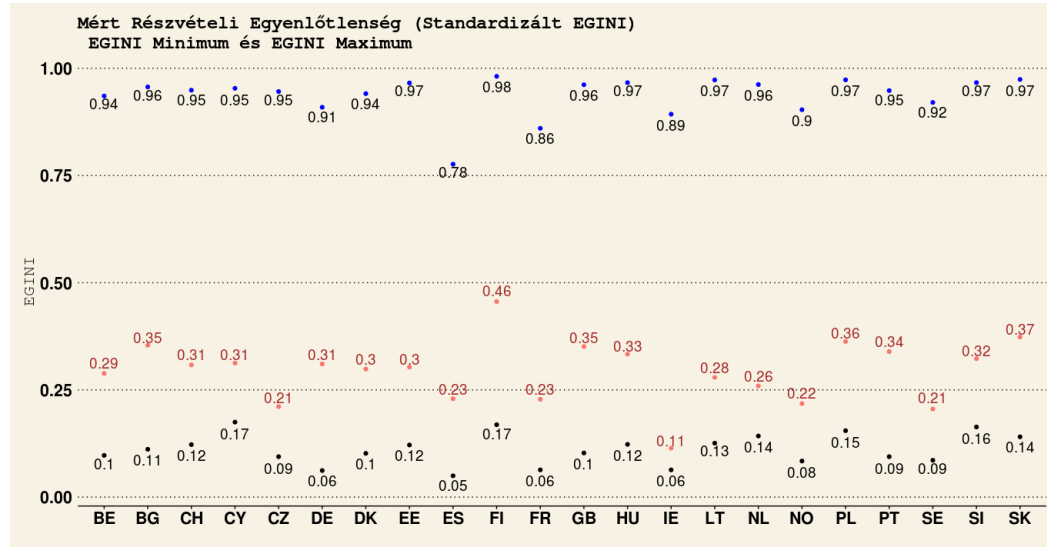
Látszik, hogy a zöld háromszög területe csak $1-p$ -től függ. $1-p$ minél kisebb, a zöld háromszög területe annál kisebb, tehát a szürke háromszög területe annál nagyobb. Vagyis a szürke háromszög területe (egyenlőtlenség) akkor éri el a maximumot, ha minden tüntető a kisebb csoporthoz tartozik.

A második esetben a tüntetők száma nagyobb, mint a legkisebb méretű társadalmi csoporthoz tartozóké. Pl.: 150 tüntető van, a teljes minta 1000 fős, a férfiak csoportja 10, a nők csoportja 90%-át adja a mintának. A csoportok közül a legkisebb a férfiak csoportja (100 fő), és ebbe a csoportba kevesebben tartoznak, mint ahány tüntető van összesen. Feltételezzük, hogy a mutató a maximumot akkor éri el, ha sorba rendezzük a csoportokat méret szerint, és elkezdjük azokat a tüntetőkkel „feltölteni”. Ha egy csoport megtelt, akkor a maradék tüntetőt „átcsorgatjuk” a következő csoportba. A példánál maradvra feltöltjük a férfiak csoportját (100 fő), majd a maradék 50 tüntetőt a nőkhez soroljuk be. Ez a feltételezés azonban nem vezet helyes eredményre, mert lehetnek olyan esetek,

amikor nem a „feltöltögetés” adja meg a lehető legnagyobb egyenlőtlenséget. Képzeli el azt a helyzetet, amikor a tüntetők száma 600 fő, a férfiak csoportja 35 százaléka (350 fő), a nők csoportja pedig 65 százaléka (650 fő) a teljes mintának. Ebben az esetben nagyobb egyenlőtlenség mutatót kapunk, ha minden tüntetőt a nők csoportjába teszünk, és nem pedig a feltöltés eljárása szerint a tüntetők egy részét a férfiak csoportjába, és egy másik részét a nők csoportjába osztjuk. Úgy tűnik ugyanis, hogy a maximum függ a csoportok méretétől és a résztvevők számának mintabeli arányától is. Abban az esetben, amikor a tüntetők száma meghaladja a legkisebb társadalmi csoport méretét, nem marad más megoldás, mint a próbálgatás. Ki kell próbálni az összes lehetséges szétosztást, és ki kell közülük választani azt, amelyik a legnagyobb egyenlőtlenséget produkálja. Ez két csoport esetén kevés (2) próbálgatást jelent, de több, mondjuk 12 kategóriánál a lehetséges elosztások száma sok millió is lehet⁷⁷.

Vizsgáljuk meg tehát az EGINI mutató eltérő terjedelméből fakadó lehetséges torzításokat! Ki lehet számítani, minden egyes konkrét esetre (részvételi szint, csoportok száma, csoportok mérete) a részvételi egyenlőtlenség elméleti maximum értékét. A 10. ábrán kék ponttal jelöltem, az elméleti maximum értékeket.

10. ábra. A mért egyenlőtlenségek nagysága (EGINI) és a mutató Minimuma, Maximuma

⁷⁷ Somogyi Róbert javaslata, hogy a problémát át kell fogalmazni egy optimumszámítási problémaként.

8.1.2. A korrigált EGINI mutató

Céлом egy olyan mutató előállítása, amely érzéketlen a részvételi szintből eredő eltérésekre, valamint kezeli az eltérő társadalom-szerkezetből fakadó problémákat is, tehát alkalmas országok közötti összehasonlításra. A mutatóval szemben elvárás, hogy terjedelmi minimuma 0, maximuma 1 legyen minden esetben. A következőkben ennek kidolgozását mutatom be.

Az egyes részvételi szintek mellett mért EGINI mutatók átlaga felfogható úgy, mint az adott részvételi szinthez tartozó elméleti egyenlőtlenség mértéke. Ezt az elméleti egyenlőtlenséget kapjuk: (1) adott struktúra eloszlás mellett, (2) adott részvételi szinten, (3) a részvétel, csoportok közötti véletlen eloszlásával.

A 10. ábrán fekete ponttal jelöltem az adott részvételi szint mellett jelentkező egyenlőtlenséget, piros ponttal pedig az egyenlőtlenség értékeit (mért EGINI). Az elméleti egyenlőtlenségekhez tartozó konfidencia intervallumokat az ábrán nem tüntettem fel, mert azok kicsik, és egyik ország esetén sem tartalmazták a mért egyenlőtlenséget. Az eredmények azt mutatják, hogy eltérések vannak az egyes országok esetén az egyenlőtlenség minimumai, maximumai és a skála terjedelme között. Az EGINI értékek országonkénti összevethetősége miatt szükséges tehát egységesíteni az egyes skálákat.

$$\text{KorrigáltEGINI} = \frac{\text{Standardizált EGINI} - \text{EGINI minimum}}{\text{EGINI maximum} - \text{EGINI minimum}}$$

8.1.2.1 Társadalmi csoportok összehasonlítása: Az eltérő kategóriaszám problémája

Azt már tudjuk, hogy a korrigált EGINI mutató figyelembe veszi, az eltérő részvételi szintekből származó problémákat. Kezeli az eltérő minimum és maximum értékeket. De vajon a korrigált EGINI mutató megfelel-e annak az elvárásnak, hogy eltérő kategóriaszám mellett is ugyanakkora egyenlőtlenségeket mérjen? Az egyenlőtlenség mutatóval szemben nem csak az országok közötti összehasonlíthatóság (lásd eltérő résztvevő szám problémája) az elvárás, hanem hogy alkalmas legyen különböző társadalmi csoportok összehasonlítására. A társadalmi csoportok azonban a legtöbb esetben eltérő kategóriaszámot tartalmaznak. A nem esetén két kategóriát használok (férfi,

nő), de a lakóhelynél több kategóriát (pl. falun, kis városban, megyeszékhelyen, fővárosban élőket) különböztet meg. A kérdés tehát az, vajon az eltérő kategóriaszám problémája hogyan érinti a korrigált EGINI indexet?

Kiindulópontom szerint, ha egy populációt a vizsgált változó (pl. iskolai végzettség) kategóriái mentén és a tüntetésen résztvevők aránya szerint elfelezünk, akkor az egyenlőtlenség mértékének változatlanak kell maradnia. Tegyük fel, hogy *A* társadalomban a lakosság fele adja a tüntetők 70 százalékát, a másik fele pedig 30 százalékát. *B* társadalom abban különbözik *A* társadalomtól, hogy minden kategóriát elfelezünk. Így a lakosság négy negyedből áll, a tüntetők pedig 15, 15, 35, 35 százalékban oszlanak meg. A két társadalomban ugyanakkora az egyenlőtlenség mértéke, hiszen nem történt semmi más, csupán elfeleztük a társadalmat. Egy egyenlőtlenség mutató akkor érzéketlen a csoportok számára, ha az *A* és *B* társadalom esetén ugyanazt az egyenlőtlenség értéket adja a mutató.

Vegyünk ismét két scenáriót:

I. scenárió, amelyben a teljes minta 1000 fő, a résztvevők száma 300 fő, a kategóriák 10 és 90 százalékra osztják fel a populációt, a résztvevőkből pedig 30, 70 százalékban részesednek. Vagyis 100-ból 90; és 900-ból 210 fő a tüntető.

II. scenárió, amelyben a teljes minta 1000 fő, a résztvevők száma 300 fő, a kategóriák 20 és 80 százalékra osztják fel a populációt, a résztvevőkből pedig 30, 70 százalékban részesednek. Vagyis 200-ból 90; és 800-ból 210 fő a tüntető.

17. táblázat. EGINI mutató tesztelése: a kategóriaszámmra való érzékenység

kategóriák száma	I. Szenárió				II. Szenárió			
	kategóriák aránya	EGINI min	EGINI max	Korrigált EGINI	kategóriák aránya	EGINI min	EGINI max	Korrigált EGINI
2	10%; 90%	0,01	0,23	0,85	20%; 80%	0,02	0,47	0,18
4	5%; 5%; 45%; 45%	0,04	0,55	0,31	10%; 10%; 40%; 40%	0,04	0,60	0,10
8	2,5%; 2,5%; 2,5%; 2,5%; 22,5%; 22,5%; 22,5%; 22,5%	0,07	0,70	0,21	5%; 5%; 5%; 5%; 20%; 20%; 20%; 20%	0,08	0,70	0,04

Mind a két szenárió azt mutatja, hogy a korrigált EGINI mutató érzékeny a kategóriák számára. Ha elfelezzük a populációt, akkor a mért egyenlőtlenségek mértéke is változik. Látható, hogy ez azért van így, mert a lehetséges maximum és minimum értékek a különböző kategória számoktól, illetve azok arányaitól függően változnak, és így megváltozik a mutató terjedelme (17. táblázat). Az eredmények szerint tehát egyszerre nem lehet a kategóriák és a résztvevők számának hatását kiszűrni a mutatóból. Ennek következménye, hogy csak azonos kategóriaszámú változók mentén mért egyenlőtlenségmutatókat lehet összehasonlítani.

Megoldást jelenthet a különböző kategóriaszámok redukciója. Mivel a legkevesebb, két kategóriával a nem rendelkezik, ezért a többi változót is ehhez igazítom. Így az iskolai végzettség, az életkor, és a lakóhely esetében a kategóriák számát lecsökkentettem⁷⁸

⁷⁸Életkor: 18-54, 55-; iskolai végzettség: középfok vagy kevesebb, felsőfok; lakóhely: falu, nem falu (város, nagyváros, előváros/kertváros).

8.1.2.2 Országok összehasonlítása

Különböző társadalmakat összehasonlító vizsgálatoknál a populációk eltérő összetétele problémát okozhat. Ha a vizsgált társadalmak összetétele eltérő, akkor az EGINI egyenlőtlenség mutató értékeinél nem lehet eldönteni, hogy az egyenlőtlenség forrása mennyiben a társadalmak eltérő összetétele, és mennyiben a mobilizáció különbsége. A probléma megoldása lehet, az EGINI mutatók standardizálása.

Mivel országokat szeretnék összehasonlítani, és az egyes országok társadalmi csoportok szerinti eloszlása különböző, ezért olyan mutatóra van szükség, ami a társadalmi struktúrák eltérő megoszlásából származó eltéréseket nem tartalmazza. Az összeurópai megoszlást választva referencia populációnak, a standardizált index megmutatja, hogy a társadalmakban hogyan alakulnak az egyenlőtlenségek, ha olyan lenne az országokban a népesség eloszlása, mint az európai eloszlás. A standardizált EGINI egyenlőtlenség mutató tartalmazza a struktúrából, vagy eloszlásból származó egyenlőtlenségeket, de minden ország esetén ugyanolyan mértékben. Az országok közötti különbségek, nem az eltérő társadalom-szerkezeti összetételből fakadnak.

A továbbiakban az EGINI mutatót mindig a 12 kategóriás társadalomszerkezetre számoltam, majd standardizáltam és korrigáltam. Az országok és a részvételi formák összehasonlításához ezt használom, amennyiben a nem standardizált egyenlőtlenség mutatóról írok, azt külön jelezem. A társadalmi csoportok összevetésénél pedig az egyenlőtlenséget kétértékű változók mentén számolom ki. Például, amikor az a kérdés, hogy a nem vagy az életkor mentén alakultak-e ki nagyobb egyenlőtlenségek a tüntetésen való részvételben, akkor a nem esetén a férfiak és nők, a kor esetén pedig az idősek és nem idősek közötti egyenlőtlenséget számolom ki.

8.1.3. Általánosított entrópia index (Generalized Entropy Index, GEI)

A GEI valójában egy mutató család konkrét tagja. Az indexet az extra-parlamentáris részvétel faktor, populáción belüli egyenlőtlen eloszlásának elemzéséhez használom. A mutatót a következőképpen lehet definiálni (Elbers et al. 2005:9):

$$G = \frac{1}{c * (c - 1)} * \sum \left[\left(\frac{y_i}{\mu} \right)^c - 1 \right]$$

Ahol,

y_i az egyén részvételi érzékenységet mutató faktor értéke

μ az egyén részvételi érzékenységet mutató faktor átlaga

c egy szabadon állítható paraméter

Ha $c=0$, akkor a mutató értéke megegyezik a Theil L index-szel, ha $c=1$, akkor pedig a Theil-féle entrópia mutatót kapjuk⁷⁹. Mivel a részvételben a nem, vagy alig résztvevők közötti különbségek elenyészőek, a c paraméternek 2-es értéket választottam, vagyis a számolt GEI mutató az aktívák közötti különbségekre érzékenyebb. A GEI index alatt azt a mutatót értem a továbbiakban, ahol a c paraméter értéke egyenlő 2-vel.

A GEI nagy előnye, szemben az EGINI mutatóval, hogy tökéletesen, maradék nélkül dekomponálható. A dekompozíció lényege, hogy a vizsgált egyenlőtlenség mutató felbontható az egyének közötti és valamely csoportok közötti egyenlőtlenségek összegére. Például egy populációban megfigyelhetők városban és falun élők. Arra vagyok kíváncsiak, hogy a populációra jellemző egyenlőtlenség mekkora hányada származik az egyének közötti egyenlőtlenségekből és mekkora a csoportok közötti egyenlőtlenségekből. Ez utóbbi esetben az a kérdés, hogy mekkora lenne a társadalomban a politikai részvétel egyenlőtlensége, hogyha a csoportokon (falun illetve városban élőkön) belül mindenki ugyanolyan részvételi aktivitással rendelkezne. A csoporton belüli egyenlőtlenség-komponens pedig megmutatja, hogy mekkora lenne az egyenlőtlenség mértéke, ha a csoportok átlagértékei közötti eltérések megszűnnének (Elbers 2005:9), például, ha nem lenne a részvételi aktivitás magasabb a városiak körében, mint a falusiak esetén.

A dekompozíció tehát a következő tagokra bontja a GEI mutatót:

$$G = \frac{1}{c * (c - 1)} * [1 - \sum g_j (\frac{\mu_j}{\mu})^c] + G_j g_j (\frac{\mu_j}{\mu})^c$$

Ahol,

j a csoportok száma

⁷⁹"A c paraméter alacsonyabb értékei esetén a mutató érzékenyebb a szegények és gazdagok közötti egyenlőtlenségekre, a nagyobb értékek esetén pedig nagyobb súlyt kapnak a gazdagok közötti egyenlőtlenségek." (Elbers et al. 2005:9)

g_j a j -dik csoport populációs aránya

μ az egyén részvételi érzékenységet mutató faktor átlaga a j -dik csoportban

G_j a j -dik csoporton belüli egyenlőtlenség

Látható, hogy a dekomponált tagokban tükröződik a társadalom összetétele is, hiszen az súlyozva van az egyes csoportok populációs arányával. Ez pedig biztosítja, hogy a dekompozíció során előálló csoportok közötti, és csoporton belüli egyenlőtlenségek az eltérő összetételű országok esetén is összevethetőek.

Elbers (2005) bemutatja, hogy a csoportok közötti egyenlőtlenség komponenst nem a teljes egyenlőtlenséghez érdemes viszonyítani, hanem az úgynevezett csoportok közötti egyenlőtlenségek maximumához. Az érvelés szerint a teljes egyenlőtlenség egyetlen esetben származhat teljes mértékben a csoportok közötti különbségekből, ha az értékek (részvételi aktivitás) csoportokon belüli szórása nulla. Ez előállhat úgy, hogy minden csoporttag ugyanazzal az értékkel rendelkezik, vagy úgy, hogy minden tag külön csoportot alkot. Az első esetre példa lehet, ha minden falusi ember részvételi aktivitása 0,3, míg minden városié 0,8. Tehát a lakhely tökéletesen determinálja a részvételt. Látható, hogy a valós társadalmakban egyik eset sem áll fenn, tehát a csoportok közötti egyenlőtlenségek vizsgálatánál nincs értelme egy olyan arányszámot használni, ahol lehetetlen, hogy a mutató felvegye annak maximum értékét. Elbers megoldási javaslata, hogy a csoportok közötti egyenlőtlenségek maximumát használva állapítsuk meg a második dekompozíciós komponens arányát.⁸⁰ Ezt a maximum értéket pedig úgy számítja ki, hogy sorba rendezi a populáció tagjait, és annyi, és olyan méretű csoportra osztja, ahány csoportot, és amilyen arányokat a dekompozíciónál használtunk. Az előző példánál maradva, tegyük fel, hogy a falusiak a teljes populáció 60 százalékát, míg a városiak 40 százalékát teszik ki. A csoportok közötti egyenlőtlenségek maximumának számításához, tehát fel kell osztani a teljes mintát két részre, ahol az egyik 60, a másik pedig 40 százalék. Mivel ezek a csoportok átfedés mentesek, vagyis a legmagasabb értékkel rendelkező A csoportbelinek is alacsonyabb értéke van, mint a legalacsonyabb értékkel rendelkező B csoport tagjának, ezért ebben az esetben tapasztalhatóak a legnagyobb különbségek a csoportok között.

⁸⁰ A Maximum Between Group Inequality számításához a részleteket lásd Elbers 2005: 13, 29-31 oldalak

8.1.4. Az EGINI és a GEI mutatók összehasonlítása

A részvétel mérésével kapcsolatban szerteágazó vitákat folytatnak a kutatók, amelyből most csak a részvételi index, azaz a függő változó kialakításáról szóló kérdéseket emelem ki. A legritkább esetben szokták az egyes részvételi formákat külön-külön elemezni (de lásd pl.: Stockemer 2014, Teorell et al. 2007b), a leggyakoribb eljárás, hogy valamilyen főkomponenst vagy faktort állítanak elő az egyes részvételi formákra vonatkozó változókból. Véleményem szerint, az ilyen index készítéseket ellen a legfontosabb érvet Quaranta (2013) hozta fel, amikor bemutatta, hogy azok országonként nem ekvivalensek, nem ugyanúgy épülnek fel. Ez azt jelenti, hogy az egyes országok esetén eltérő módon kell a képzett indexet értelmezni. Quaranta elemzése szerint az általa vizsgált húsz európai országból mindössze tízben állt fenn a skála jelentésbeli azonossága.

Ugyanakkor a kutatók arra töreksenek, hogy a részvételről szóló elméleti irodalommal összhangban kialakítsák az intézményesült és nem-intézményesült részvételt mérő változókat. A faktor használatának legnagyobb előnye, hogy az eredményül kapott függő változó magas mérési szintű, folytonos változó. Így pedig lehetőség nyílik más típusú, talán komplexebb elemzési technikák alkalmazására is.

A fent említett kritikákat szem előtt tartva, a lehetséges előnyökre koncentrálni alakítottam ki az extra-parlamentáris, vagy nem-intézményesült részvételt mérő faktor. A bevont változók számát minimum háromra csökkentettem és az indexet kizárólag a demonstráción való részvételből, a petíció aláírásából és a termékek bojkottálásából állítottam elő. Mivel, ahogy említettem, a faktor folytonos változót jelent, az egyenlőtlenségek számításához alkalmazható az általánosított entrópia indexe, és a már bemutatott dekompozíciós eljárás.

A következő részben megvizsgálom, milyen tulajdonságokkal rendelkezik az extra-parlamentáris részvételt mérő faktor és az ez alapján számított GEI, valamint a dekompozíciókból származó csoportok közötti egyenlőtlenség indexek (Between Group Inequality Index, BGI).

Az alábbi táblázatból (18. táblázat) leolvasható, hogy a faktor értékei szignifikánsan korrelálnak az egyes részvételi formák részvételi gyakoriságával. Vagyis, azokban az országokban, ahol a faktor értéke magas, a demonstrálók, petíciót aláírók és bojkottban résztvevők aránya is magas. Ez azt jelenti, hogy a faktor makro szinten konzisztensen, jól méri az extra-parlamentáris politikai részvételt.

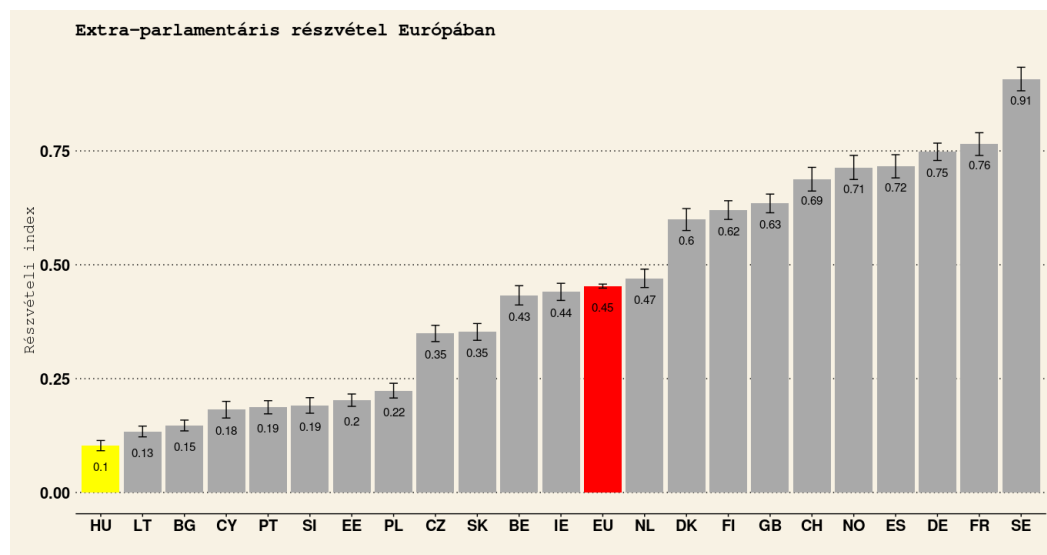
18. táblázat. Korrelációk a részvételi arány és az Extra-parlamentáris részvétel faktor között

Pearson korrelációk	Faktor	Demonstráció	Petíció	Bojkott
Faktor	1	0,54**	0,98***	0,91***

*p<0,05; **p<0,01; ***p<0,001

Az extra-parlamentáris részvétel átlagértéke Svédországban a legmagasabb, Magyarországon és Litvániában pedig a legalacsonyabb. Ezek szerint Európában Magyarországon és Litvániában a legalacsonyabb a nem-intézményesült, vagy extra-parlamentáris részvételi hajlandóság. A két ország adatai egymástól szignifikánsan nem térnek el, a 11. ábrán látható, hogy a konfidencia intervallumok szinte teljesen átfednek. Továbbá érdemes megjegyezni, hogy az európai átlag felett (piros oszlop az ábrán) egyetlen kelet-európai országot sem találunk, átlag feletti aktivitás csak a nyugat- és észak-európai államokat jellemzi.

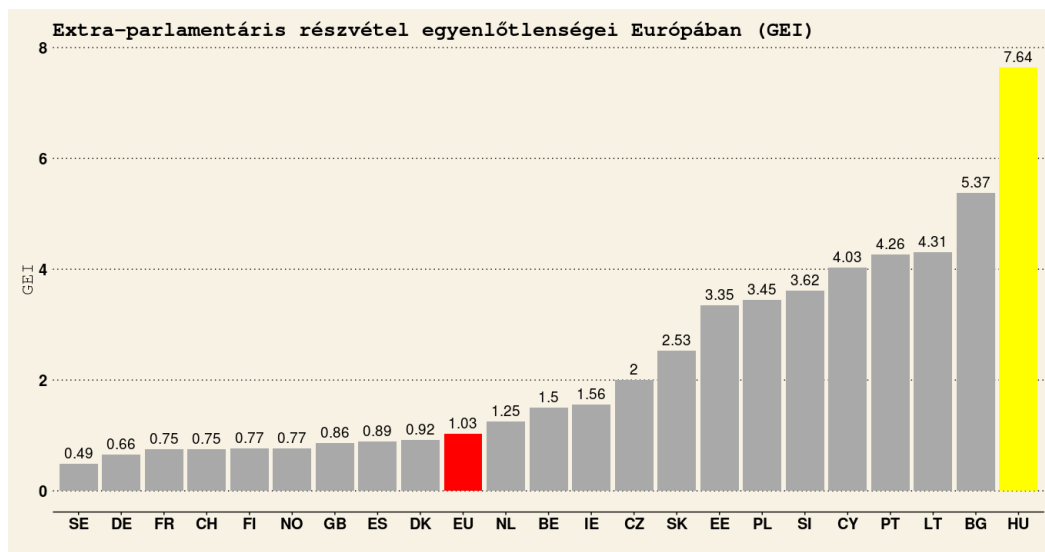
11. ábra. Extra-parlamentáris részvétel Európában

A faktor alapján minden országra kiszámítottam az általános entrópia értéket (GEI). Ez az érték

megmutatja, hogy az adott társadalomban mennyire oszlik el egyenlőtlenül az extra-parlamentáris részvétel eszközéhez való hozzáférés (12. ábra). Az extra-parlamentáris politikai részvétel egyenlőtlenségeiben Magyarország található az élen. Itt alakultak ki a legnagyobb egyenlőtlenségek a politikai részvételben. Jól látható az is, hogy a legnagyobb egyenlőtlenségek leginkább a kelet-európai régióhoz tartozó országokban alakultak ki (Magyarország, Bulgária, Litvánia, Szlovénia, Lengyelország), és a legalacsonyabbak az egyenlőtlenségek az északi és a nyugati országok körében (Svédország, Dánia, Franciaország, Finnország). Ugyanakkor a magasabb egyenlőtlenségek nem csak a keleti országokra jellemzőek, hiszen Portugáliában és Cipruson is magas az entrópia mutató értéke.

12. ábra. Extra-parlamentáris részvétel egyenlőtlenségei Európában (GEI)

Lássuk, mi a kapcsolat az EGINI mutatók és az entrópia index között (19. táblázat). A 12 kategóriás társadalom-szerkezet változó alapján számított, az európai eloszlás szerint standardizált, végül pedig korrigált EGINI mutatókkal való korrelációk alapján elmondható, hogy a GEI mutató legnagyobb részben a petíció aláírása esetén fennálló egyenlőtlenségeket tartalmazza, de szignifikáns korrelációt mutat a bojkottban fennálló egyenlőtlenségekkel is. Azonban a demonstráció egyenlőtlenségeiből csak nagyon kis részt foglal magába, a korreláció alacsony és nem szignifikáns.

19. táblázat. Általánosított entrópia index és az EGINI korrelációi részvételi formánként

Pearson korrelációk	GEI	Demonstráció EGINI ⁸¹	Petíció EGINI	Bojkott EGINI
GEI	1,00	0,09	0,59**	0,46*

*p<0,05; **p<0,01; ***p<0,001

Az EGINI értékek az összes társadalmi pozíciót tartalmazó (12 kategóriás) változó mellett kiszámíthatók külön az egyes dimenziók (iskolai végzettség, településtípus, életkor) mentén is. Ebben az esetben kiderül, hogy például a demonstráción való részvétel esetén mekkora egyenlőtlenségek alakultak ki az iskolai végzettség mentén. A korrelációs táblázatból leolvasható (20. táblázat), hogy a GEI mutató első sorban a településtípus és az iskolai végzettség mentén kialakult egyenlőtlenségeket méri, a kor mentén kialakult egyenlőtlenségekkel a korrelációk valamivel gyengébb összefüggést mutatnak. Továbbá a GEI csak minimális mértékben tartalmazza a demonstrációban létrejött egyenlőtlenségeket, a politikai részvétel ezen dimenziójával csak kis mértékben korrelál.

20. táblázat. Általánosított entrópia index és az EGINI korrelációi társadalmi dimenzióként

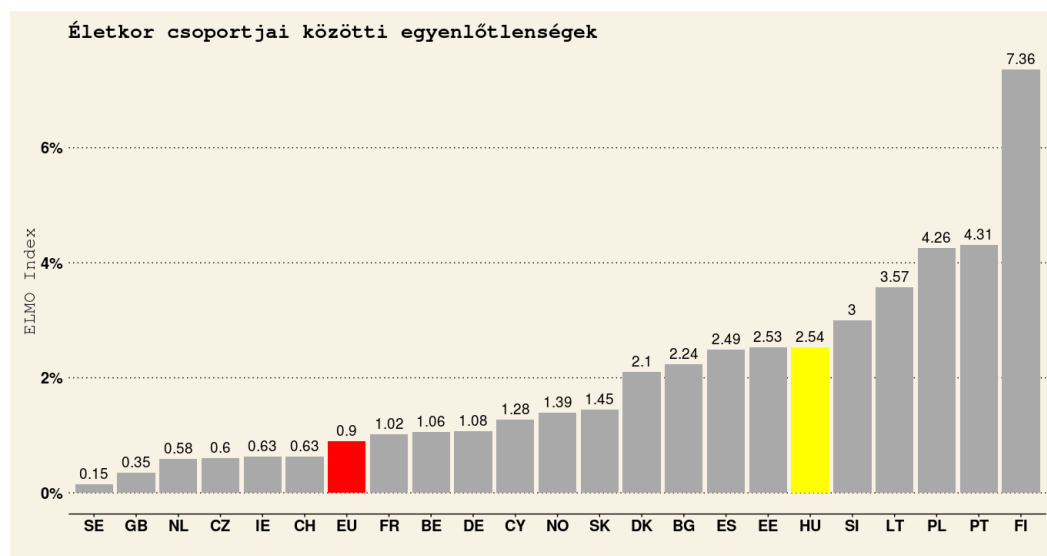
Pearson korrelációk	Demonstráció EGINI ⁸²			Petíció EGINI			Bojkott EGINI		
	Iskolai végzettség	Település	Kor	Iskolai végzettség	Település	Kor	Iskolai végzettség	Település	Kor
GEI	0,17	0,35	0,08	0,56**	0,85***	0,39	0,58**	0,59**	0,42

*p<0,05; **p<0,01; ***p<0,001

Az extra-parlamentáris részvételi index kialakításának nagy előnye az, hogy a faktor alapján kiszámítható a GEI index, ami pedig dekomponálható. A dekompozíció során két tagot kapunk eredményül, egy csoporton belüli és egy csoportok közötti egyenlőtlenségi tagot. Következő lépésként

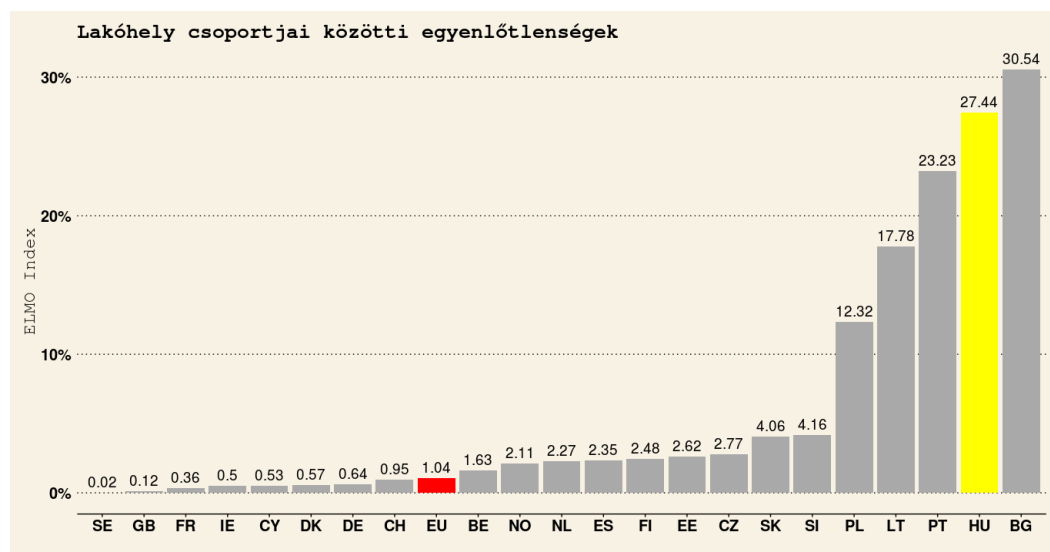
a csoportok közötti egyenlőtlenséget a maximum csoportok közötti egyenlőtlenséghez arányosítjuk. Ez a hányados megmutatja, hogy a csoportok közötti egyenlőtlenségek a teljes egyenlőtlenség hány százalékáért felelősek (ELMO index).

13. ábra. Extra-parlamentáris részvétel egyenlőtlenségei életkor szerint

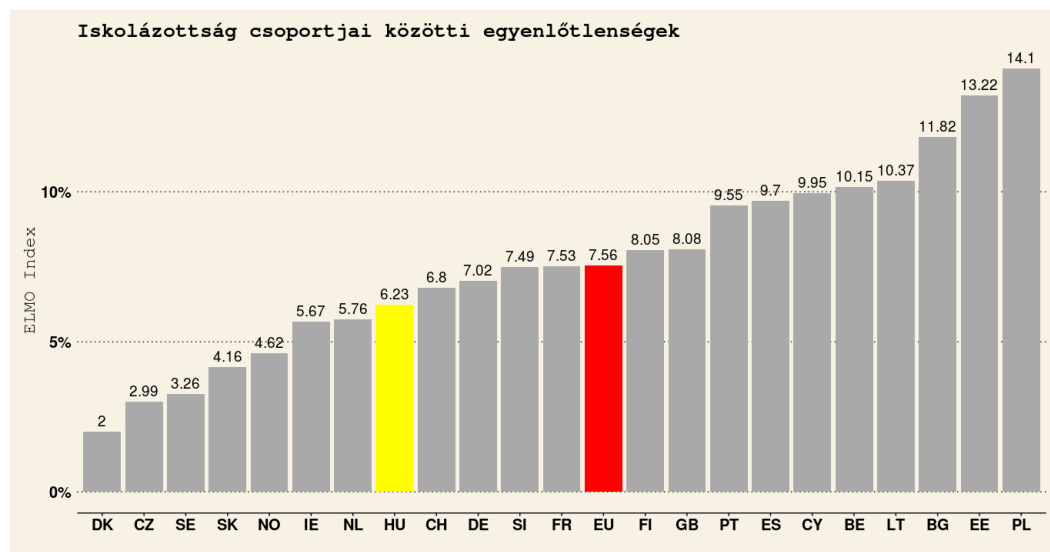

A fenti ábrán (13. ábra) látható, hogy az életkori csoportok közötti különbségek a teljes európai populációra számítva 0,9 százalékot magyaráznak a teljes egyenlőtlenségből. Ugyanez a lakhely esetén 1,04 (14. ábra), az iskolai végzettség esetén 7,56 százalék (15. ábra).

14. ábra. Extra-parlamentáris részvétel egyenlőtlenségei lakóhely szerint

15. ábra. Extra-parlamentáris részvétel egyenlőtlenségei életkor szerint

Összefoglalva elmondható, bár a faktor az extra-parlamentáris részvételt méri, de az ennek alapján számított GEI egyenlőtlenség mutatóval szemben emelhetünk kifogásokat. Egyrészt, a teljes struktúra alapján számított EGINI mutatók közül a demonstrációval nem függ össze, tehát nem je-

lenik meg benne mind a három részvételi forma esetén fennálló egyenlőtlenség. Ez azért tekinthető problémának, mert jelen tanulmány és kutatás témája a társadalmi mozgalmak legfontosabbnak tekintett eszközeinek, a tüntetéseknak, a tüntetésen való részvételnek a vizsgálata. Másrészt az egyes társadalmi dimenziók mentén mért egyenlőtlenségek közül a GEI leginkább az iskolai végzettség és a lakóhely szerinti egyenlőtlenségeket tartalmazza, az életkori egyenlőtlenségekkel jóval kisebb mértékben függ össze. A GEI mutató tehát nem egyesíti magába tökéletesen az egyes részvételi formák egyenlőtlenségeit, ezért a következő részekben kizárólag az EGINI mutatót használok. Fontosnak tartom azonban megjegyezni, hogy a GEI mutató módszertani szempontból mindenképpen jobb, mint a korábban használt mutatók bármelyike. A használata egy másfajta kutatási kérdés⁸³ esetén sok előnyt rejthet.

8.1.5. EGINI és a részvételi szakadék (gap) mutatók összehasonlítása

Az előző részekben⁸⁴ bemutattam, hogy az egyenlőtlenségmutatóknak milyen kritériumoknak kell megfelelniük és igyekeztem a lehetséges torzításokat kiszűrni az EGINI mutatóból. Felmerül azonban a kérdés, vajon mekkora ez a torzítás, és mennyiben kapunk más eredményeket az egyenlőtlenségek vizsgálatánál, ha az EGINI helyett a részvételi szakadék (gap) mutatót használjuk? A következő részben összehasonlítom az EGINI-vel mért eredményeket a gap mutató által mért egyenlőtlenségekkel. Mivel a két mutató teljesen eltérő skálán mozoghat, ezért azt vizsgálom, hogy az országok sorrendjei mennyiben térnek el egymástól.

A Democracy Barometer projektben használt mutatót az Egyenlőtlenségek mérése (7. fejezet) részben ismertettem. A kutatási program technikai, módszertani leírása szerint a szavazáson kívüli részvételi formák egyenlőtlenségeinek mutatóját úgy állítják elő, hogy átlagolják a demonstráción való részvétel és a petíció aláírásának egyenlőtlenségeit. Ehhez hozzávettem a bojkottban való részvételt is, így három részvételi forma gap mutatóját és korrigált, de nem standardizált EGINI értékét vetettem össze. Mind a két mutató esetén kiszámoltam a tizenkét kategóriás (dimenziók: életkor, iskolai végzettség, lakóhely) változó szerinti egyenlőtlenségeket, majd átlagoltam a három részvételi formára kapott értékeket.

⁸³Például, ha valaki a nem-intézményesült és az intézményesült részvételi formákat szeretné összehasonlítani, és egyáltalán nem fontosak az egyes részvételi formák működésében tapasztalható eltérések akkor a GEI mutató használata előnyösebb, mint az EGINI index használata.

⁸⁴Az egyenlőtlenség mutatók tesztelése (7.1.1. fejezet)

A 21. táblázat első oszlopában az EGINI egyenlőtlenségek átlagait tüntettem fel, a második oszlopban pedig az egyes országok sorrendjét. A legkisebb egyenlőtlenségek Svédországban, Írországban és Norvégiában vannak, legnagyobb egyenlőtlenségek pedig Portugáliában, Lengyelországban és Bulgáriában. Magyarország a középmezőny végén található, a 22 országból a 15. legnagyobb egyenlőtlenség értékkel rendelkezik. A saját eredményeim összehasonlíthatóak a Democracy Barometer (DB) projekt módszertanával számolt értékeivel. Több ország esetén az általam kapott eredmények lényegesen eltérnek a DB által kapott sorrendtől. A DB eredményei szerint lényegesen nagyobbak az egyenlőtlenségek, mint amit az én eredményeim mutatnak Svájcban (DB 13. vs. EGINI 7.), Szlovákiában (DB 20. vs. EGINI 12.), Szlovéniában (DB 14. vs. EGINI 10.). Ugyanakkor lényegesen kisebbek, mint amit az eredményeim mutatnak Franciaországban (DB 4. vs. EGINI 8.), Spanyolországban (DB 6. vs. EGINI 14.) vagy Észtországban (DB 9. vs. EGINI 16.).

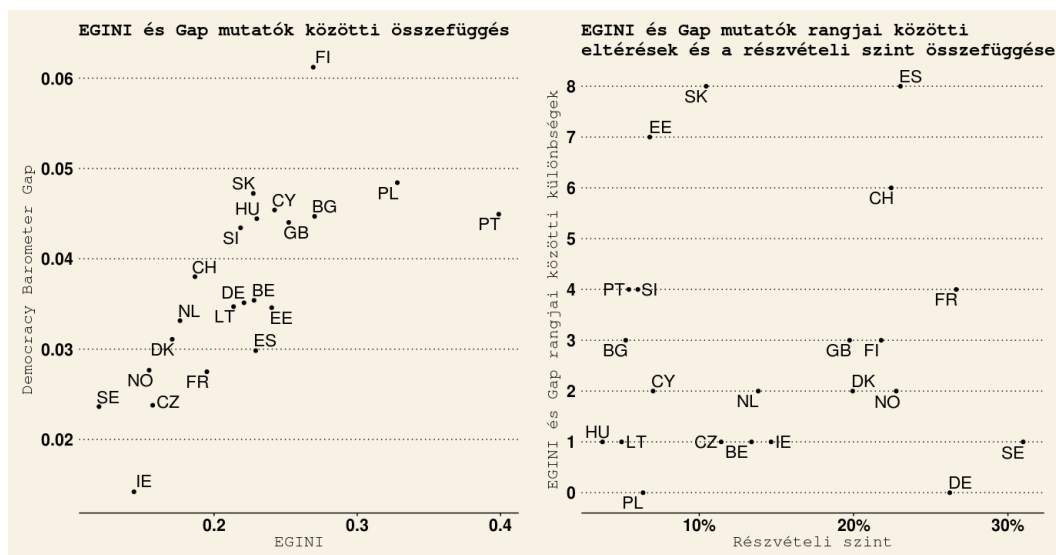
21. táblázat. EGINI és Democracy Barometer Gap mutatók összevetése

	EGINI	EGINI Rank	Democracy Barometer Gap	Democracy Barometer Gap rank
SE	0,1197	1	0,0236	2
IE	0,1441	2	0,0142	1
NO	0,1547	3	0,0277	5
CZ	0,1571	4	0,0238	3
DK	0,1708	5	0,0311	7
NL	0,1762	6	0,0332	8
CH	0,1867	7	0,0380	13
FR	0,1950	8	0,0275	4
LT	0,2136	9	0,0347	10
SI	0,2185	10	0,0434	14
DE	0,2209	11	0,0351	11
SK	0,2274	12	0,0472	20
BE	0,2279	13	0,0354	12
ES	0,2291	14	0,0298	6
HU	0,2298	15	0,0444	16
EE	0,2402	16	0,0346	9
CY	0,2423	17	0,0454	19
GB	0,2521	18	0,0440	15
FI	0,2692	19	0,0612	22
BG	0,2702	20	0,0447	17
PL	0,3280	21	0,0484	21
PT	0,3988	22	0,0449	18

A 16. ábra bal oldalán az egyes országok EGINI és a gap értékeit ábrázoltam. Jól látszik, hogy a két index egymástól nem független, amit a viszonylag magas Spearman korreláció ($=0.82$) értéke is mutat. A 16. ábra jobb oldalán az országok sorrendjei közötti különbségek abszolút értékét, és az országok részvételi arányának átlagait ábrázoltam. Norvégia DB értéke az ötödik, EGINI

értéke pedig a harmadik volt a huszonkét országból. A két helyezés közötti eltérés abszolút értéke kettő. Ezek az eltérések szerepelnek tehát a jobb oldali ábra y tengelyén. Az x tengelyen pedig a három részvételi forma (tüntetés, bojkott, petíció) részvételi arányának átlaga szerepel. Az ábra alapján elmondható, hogyha egy országban a részvételi szint tíz és húsz százalék közötti, akkor a két mutató által kijelölt helyezések közötti különbség kicsinek tekinthető, hiszen nem haladja meg a hármat. Húsz százalék felett illetve tíz százalék alatt, azonban az eltérések nagyobbak, elérik a nyolc helyet is, és az eltérések szóródása is meglehetősen nagy. A DB gap mutató torzítása tehát a „szélsőségesen” magas és alacsony részvételi szintű országok esetén a legnagyobb. Úgy vélem ennek elsősorban az az oka, hogy az EGINI egy módszertanilag jobb, a részvételi szintre korrigált mutató.

16. ábra. EGINI és a Gap mutatók összevetése

8.1.6. Az EGINI mutató előnyei és korlátai

A kutatás fontos eredményének tekinthető a politikai részvétel egyenlőtlenségének mérésével kapcsolatos problémák felvetése. Kétféle kérdést tematizáltam a korábbi fejezetekben: 1) az egyenlőtlenség mutatók validitását és 2) az egyenlőtlenség értelmezését.

Az elméleti részben, A politikai részvétel egyenlőtlenségének meghatározása (3.1) fejezetben meg-

különböztettem a kimenet és a folyamat fókuszú egyenlőtlenségeket, majd az EGINI-ről szóló fejezetben (8.1.1 fejezet) bemutattam, hogy az elméleti megkülönböztetést követnie kell a módszertan megválasztásának is. Teorell és munkatársai (2007b), valamint a hivatkozott oktatás szociológusok (Ottar Hellevik; Anning Hu) munkái alapján azt mondtam, hogy a kimenetre fókuszáló egyenlőtlenségek vizsgálatakor a tüntetők társadalmi kategóriák mentén való eloszlásával kell foglalkozni, míg a folyamatra fókuszáló megközelítés esetén asszociációs mutató használata (esélyhányados) indokolt. Az egyenlőtlenségekről szóló empirikus kutatások áttekintése után arra a megállapításra jutottam, hogy ez a fajta megkülönböztetés gyakorlatilag nincsen jelen az irodalomban (kivételt képez Teorell és szerzőtársai 2007b). A legtöbb kutató esélyhányadosokat használ az egyenlőtlenségek leírásához, de vannak, akik más, alternatív mutatók kidolgozásával igyekeztek az egyenlőtlen eloszlást megragadni (lásd egyenlőtlenségek mérése, (7. fejezet). Ezek közül a mutatók közül a legjobbnak a gap típusú mutatók bizonyultak, ezért a későbbiekben a Dubrow által fejlesztett és a Democracy Barometer projekt által javasolt mutatókra fókuszáltam.

Mivel kutatásom komparatív jellegű, össze kívánok hasonlítani országokat, társadalmi dimenziókat és részvételi formákat. Megfogalmaztam azon kritériumok listáját, amelyek ahhoz szükségesek, hogy a fenti összehasonlítások valid módon elvégezhetőek legyen. A gap típusú mutatókról egyértelműen megmutattam, hogy torzítottak, ezért az oktatásszociológia területéről átvettem az ún. EGINI mutatót. A mutató tesztelése során azonban kiderült, az EGINI is érzékeny a résztvevők számára. Ezután a 8.1.2-es fejezetben átdolgoztam az EGINI mutatót, aminek eredményeképpen egy olyan eszközt kaptam, amivel szinte minden szempont szerint összehasonlíthatóak a vizsgált társadalmak. Mielőtt azonban úgy döntöttem volna, hogy a kimenetre fókuszáló egyenlőtlenségek leírására a korrigált EGINI indexet használom, kitértem az általánosított entrópia mutatóra (GEI) is. Ehhez szükség volt egy olyan folytonos változóra, ami a politikai részvételt méri, így előállítottam a három vizsgált extra-parlamentáris részvételi formából egy faktort. Az EGINI és a GEI mutatók összevetése során azt tapasztaltam azonban, hogy a GEI alapján leírt egyenlőtlenségek nem korrelálnak a demonstráción való részvétel egyenlőtlenségeivel. Vagyis a GEI mutatóval megragadhatóak a bojkottban és a petíció aláírásban való részvétel egyenlőtlenségei, de nem alkalmas a tüntetésen való részvétel egyenlőtlenségeinek elemzésére. Ezért úgy döntöttem, hogy a dolgozat további részében az EGINI mutatót fogom használni.

A mutatók validitásának kérdésén túl foglalkoztam azok interpretációs lehetőségeivel is. Ezek a lehetőségek elméleti megfontolásokból és technikai tulajdonságokból származnak (lásd: 22. táblá-

zat). A részvételi egyenlőtlenségek kimenetre és folyamatra fókuszáló típusainak megkülönböztetése az egyenlőtlenségekről szóló elméletekből következik, amihez szorosan kapcsolódik az eloszlás illetve az asszociációk, korrelációk vizsgálata közötti különbségtétel. Ahogy azt már többször megállapítottam az EGINI és a GEI eloszlások, míg az esélyhányados (OR) az asszociációk leírására alkalmas. Az EGINI mutató interpretálásával kapcsolatban hangsúlyoztam, hogy az egyenlőtlenség társadalmi csoportok között, és nem egyének között áll fenn, ami elsősorban a részvételt mérő változó mérési szintjéből következik. Mivel az kétértékű (dummy) változó, ezért a társadalmi csoportokon belül minden egyes egyén azonos részvételi értékkel rendelkezik, ami megegyezik az adott csoport résztvevőiből való részesedésével. Az esélyhányados esetén az összehasonlítás szintén csoportok között végezhető el (pl. a nők másfélszer nagyobb eséllyel vesznek részt bojkottban, mint a férfiak). Ezzel szemben a GEI mutató esetén a részvételt mérő faktort használtam, ami nem csoportok, hanem egyének közötti egyenlőtlenségek leírására alkalmas, hiszen minden egyén külön rendelkezik egy részvételi értékkel, ami a vizsgált csoportokon belül (pl. férfiak és nők) lehet eltérő. A faktor használatából következik azonban az is, hogy a GEI mutató az egyenlőtlenségeket a részvételi formákra együtt adja meg, míg az EGINI és az esélyhányados (OR) részvételi formánként külön. Az EGINI-vel külön lehet elemezni a demonstráción és a bojkottban való részvételt, a GEI-vel azonban nem adható ilyen különbontott leírása az extra-parlamentáris részvételi formáknak.

22. táblázat. Egyenlőtlenségmutatók elmélet és technikai összevetése

	Elméleti	Technikai	Technikai	Technikai
EGINI	Kimenetre fókuszáló	Eloszlás	Csoportok között	Részvételi formánként külön írja le
GEI	Kimenetre fókuszáló	Eloszlás	Egyének között	Részvételi formákat egyben írja le
OR	Folyamatra fókuszáló	Asszociáció	Csoportok között	Részvételi formánként külön írja le

Ahogy az eddigiekből is kiderült az EGINI és az OR mutatók használata elméletileg és tech-

nikailag is különbözik egymástól. Hu (2015) megmutatta, hogy az OR nem, de az EGINI értéke függ a populáció összetételétől. Az esélyhányados csak a részvételi arányoktól függ. A két mutató ezen, matematikai különbségeiből következik, hogy két ország összehasonlítása esetén a mutatók eltérő értéket adhatnak. Hu szimulációs elemzésében négyféle scenáriót mutatott be, azt feltételezve, hogy a két összehasonlított ország eltér a résztvevők számában. A scenáriók abban térnek el egymástól, hogy a résztvevő többlet, a különbség hogyan oszlik el a vizsgált társadalmi dimenziók között. Az eredmények azt mutatják, hogy az OR és az EGINI csak akkor nem különböznek egymástól, ha a különbség összetétele szélsőségesen az egyik csoport irányába tér el. Például, két országban a nemi egyenlőtlenségeket vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy **A** országban 100-zal több résztvevő van, mint **B** országban. Ha **B** országban a 100 fő eloszlása a nemek között szélsőségesen ferde (mondjuk mind a 100 résztvevő férfi), akkor az EGINI és az OR egyaránt nagyobb egyenlőtlenséget fog mutatni **B** országban, mint **A** országban. Az ilyen esetektől eltérő a valósághoz közeli különbségek esetén az EGINI és az OR másként működnek.

Egy további fontos különbség, hogy az EGINI mutató több, mint két kategória esetén is számolható. Ha az egyenlőtlenségeket három dimenzió alapján kialakított 12 kategóriás változó mentén kerülnek bemutatásra, akkor erre az EGINI lehetőséget ad. Ezzel szemben az esélyhányados csak úgy számolható, ha kijelölünk egy referenciakategóriát, az eredmény pedig - a 12 kategóriánál maradván - 11 darab esélyhányados lesz. Ezek értékelése és országok közötti összehasonlítása sokkal kevésbé kézenfekvő, mintha országonként egyetlen egyenlőtlenség érték adódna.

Az EGINI legfontosabb előnyei más mutatókkal szemben, hogy (1) az egyenlőtlenségek kiszámíthatóak külön minden részvételi formára, (2) ezek az eredmények összehasonlíthatóak országonként és (3) társadalmi kategóriánként. Ezeknek az előnyöknek azonban "ára" van, úgy tűnik, hogy tökéletes mutatót nem sikerült kidolgozni. Az EGINI mutató korlátját jelenti, hogy (1) csak csoportok közötti egyenlőtlenségek leírására alkalmas, (2) a korrigált EGINI mutató csak azonos kategóriaszámú csoportok összehasonlítását teszi lehetővé.

8.2. Politikai részvétel kimenetre fókuszáló egyenlőtlenségei Európában

A következőkben bemutatásra kerülnek az európai országokban jelentkező politikai részvételi egyenlőtlenségek. Követve a célkitűzések részben megfogalmazottakat, először a demonstrációkon való részvétel társadalmi egyenlőtlenségeit térképezem fel. Azokat a társadalmi tényezőket fogom vizs-

gálni, amelyek az egyenlőtlenséghez kapcsolódó korábbi kutatásokban fontosnak mutatkoztak (lásd 3.3 fejezet). Kiszámoltam az egyes országokra az életkor, a településtípus, az iskolai végzettség és a nem szerinti egyenlőtlenségeket⁸⁵, amit a standardizált és korrigált EGINI mutatóval mértem.

8.2.1. Nem, iskolai végzettség, életkor és lakóhely szerinti egyenlőtlenségek a tüntetésen való részvételben

Az Európában kialakult egyenlőtlenségek mértéke kétféleképpen is kiszámítható: a teljes európai mintára számítva, vagy az egyes országok átlagaként. A teljes európai mintára számolt egyenlőtlenségeket vizsgálva megállapítható, hogy a legnagyobb egyenlőtlenségek az iskolai végzettségben alakultak ki (0,2301), ezt követi az életkor (0,1627), a lakóhely (0,1113) és végül a nem (0,0983). Ugyanakkor nagyon hasonló értékeket kapunk, akkor is, ha az országos értékeket átlagoljuk. (23. táblázat)

Az egyenlőtlenség mutató kialakításánál különös figyelmet fordítottam az összehasonlíthatóságra, így az egyes dimenziókban kialakult egyenlőtlenségek közvetlenül összevethetőek egymással. Európában az iskolai végzettség mentén kialakult tüntetési egyenlőtlenségek valamivel kevesebb, mint két és félszerese a nemek közötti egyenlőtlenségeknek.

Az általam kapott sorrend lényegesen eltér Teorell és munkatársainak (Teorell et al. 2007b) eredményeitől, ami szerint a legnagyobb egyenlőtlenségek a korcsoportok között tapasztalhatók, ezt követi az iskolázottság, a lakóhely és a nem. Látható tehát, hogy a nem mind a két kutatásban az utolsó helyen szerepel, a nemi egyenlőtlenségek elenyészőek a többi három társadalmi tényező mentén kialakult egyenlőtlenségekhez képest. Az eltérő eredmények egyik forrása lehet, hogy Teorell és munkatársai olyan mutatót használtak az egyenlőtlenség mérésére, ami az eltérő csoportméreteket nem veszi figyelembe. Ez kifejezetten az életkori egyenlőtlenségeknél okozhat problémát, mivel a fiatalok és idősek aránya az európai társadalmakban különböző. Valamint az általuk használt mutató nem korrigált az eltérő részvételi számra sem. A különbségek eredhetnek továbbá az eltérő adatbázisokból is. Teorell és munkatársai egy korábbi European Values Survey (EVS, 1999) adatbázist használtak, és a vizsgált országok köre is némileg eltért az általam vizsgáltaktól.

Az országos értékek szórása alapján elmondható, hogy az egyes országok közötti legnagyobb kü-

⁸⁵ Az életkor kategóriái: "18-24", "25-34", "35-44", "45-54", "55-69", "70-". A településtípus kategóriái: nagyváros, város, előváros (suburb), falu. Az iskolai végzettség kategóriái: alacsony, közép, magas. A nem kategóriái pedig: férfi, nő.

lönbségek az életkor és a nem esetén tapasztalhatóak. Vagyis Európán belül a tüntetésen való részvétel egyenlőtlenségének társadalmi dimenziói eltérő mintákat mutatnak. Hollandiában a nemi különbségek lényegében elhanyagolhatóak, Portugáliában viszont magasak (0,2708).

Az egyes országok között eltérések mutatkoznak egyenlőtlenségek nagyságának sorrendjében is. A legnagyobb egyenlőtlenségek a legtöbb esetben az iskolai végzettség mentén alakulnak ki. Érdekes kivételt képeznek Csehország, Lengyelország és Portugália, ahol a nemnél, és Finnország, Dánia valamint Szlovénia, ahol pedig a korcsoportok között vannak a legnagyobb egyenlőtlenségek. Dánia abból a szempontból is eltér a többi országtól, hogy iskolai végzettség szerint az egyenlőtlenségek elhanyagolhatóak. Összességében általában a legalacsonyabb értékek a nemnél találhatók a legmagasabbak pedig az iskolai végzettségnél.

23. táblázat. Demonstráción való részvétel egyenlőtlenségei különböző társadalmi dimenziók mentén

Ország	Életkor EGini	Településtípus EGini	Iskolai végzettség EGini	Nem EGINi
BE	0,1604	0,1141	0,2302	0,1508
BG	0,1944	0,2077	0,3132	0,1741
CH	0,1231	0,1336	0,1407	0,0548
CY	0,2124	0,0082	0,2312	0,0181
CZ	0,0742	0,0584	0,1540	0,2713
DE	0,1917	0,1150	0,2163	0,1147
DK	0,2224	0,1298	0,0011	0,0000
EE	0,1335	0,0862	0,2386	0,0000
ES	0,1214	0,0794	0,2296	0,0000
FI	0,4730	0,1848	0,2257	0,0767
FR	0,0954	0,0650	0,2273	0,0671
GB	0,0627	0,0493	0,3929	0,1153
HU	0,1412	0,2002	0,2008	0,1631
IE	0,0324	0,0326	0,1020	0,0222
LT	0,0000	0,1369	0,1814	0,0505
NL	0,1331	0,1134	0,2173	0,0000
NO	0,0947	0,1106	0,2421	0,0574
PL	0,1436	0,1888	0,1835	0,2254
PT	0,2620	0,1991	0,2402	0,2708
SE	0,0288	0,0796	0,1501	0,0000
SI	0,2718	0,1260	0,2351	0,1780
SK	0,0347	0,2056	0,2403	0,0000
EU átlag	0,1458	0,1193	0,2088	0,0914
EU szórás	0,1047	0,0593	0,0752	0,0905
EU	0,1627	0,1113	0,2301	0,0983

A demonstrációhoz való hozzáférés társadalmi egyenlőtlenségeivel kapcsolatban megfogalma-

zott hipotézis (H1) szerint azt vártam, hogy a legnagyobb egyenlőtlenségek az életkor mentén alakulnak ki. A fenti kutatási eredmények alapján ez nem igazolható, az én eredményeim szerint ugyanis a legnagyobb egyenlőtlenségek az iskolai végzettség mentén alakultak ki Európában.

További kérdés, hogy a fenti társadalmi egyenlőtlenségek mennyiben függnek össze egymással?

24. táblázatban közölt Pearson-féle korrelációs együtthatók szerint a lakóhely és az életkor, az iskolai végzettség és a nem dimenziói mentén kialakult egyenlőtlenségek közötti összefüggés nagyon gyenge.

24. táblázat. Korrelációk az egyes társadalmi dimenziók mentén kialakult egyenlőtlenségek között

Pearson korrelációk	Életkor	Lakhely	Iskolai végzettség	Nem
Életkor	1	0,33	0,06	0,24
Településtípus		1	0,09	0,34
Iskolai végzettség			1	0,23
Nem				1

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Ha egy társadalomban az iskolai végzettség szerint a részvétel egyenlőtlenségeket mutat, nem feltétlenül alakulnak ki egyenlőtlenségek a nem, az életkor vagy a lakóhely szerint is. Ez azt jelenti, hogy a különböző társadalmi dimenziók mentén kialakuló egyenlőtlenségek lényegében függetlenek egymástól. A második hipotézisben (H2) megfogalmazottakat így el kell vetni.

Az egyenlőtlenségek értelmezésének kritikájáról szóló részben (3.2. fejezet) amellett érveltem, hogy az egyenlőtlenség a politikai közösség exkluzivitásaként, illetve dezintegráltságaként is interpretálható. Eszerint az európai társadalmak, politikai közösségek az iskolai végzettség mentén a legkevésbé integráltak. Fontos lenne további vizsgálatokat folytatni, hogyan függ össze a dezintegráltság, vagy egyenlőtlenség mértéke, például a politikai intézményrendszerrel (pl.: pártrendszer, választási rendszer), vagy a választási részvétel egyenlőtlenségeivel.

Az alábbi 25. táblázatban összefoglaltam a vizsgált hipotéziseket. Mivel mindkét hipotézis (H1 és H2) az eredmények alapján elutasítható, a teszt eredményét pirossal jelöltem.

25. táblázat. H1 és H2 hipotézisek vizsgálata

Hipotézis száma	Hipotézis	Eredmény
H1	A demonstráción való részvétel esetén a legnagyobb egyenlőtlenségeket az életkor mentén tapasztaljuk.	cáfolt hipotézis
H2	A demonstráció esetén az egyes társadalmi dimenziókban kialakult egyenlőtlenségek szignifikánsan korrelálnak egymással.	cáfolt hipotézis

8.2.2. Egyenlőtlenségek részvételi formánként

Az egyes részvételi formák szerinti egyenlőtlenségek vizsgálatánál az egyenlőtlenségeket nem egy, hanem három dimenzió mentén mértem. Az életkorból, lakhelyből és iskolai végzettségből kialakítottam egy 12 kategóriás változót.⁸⁶ A 26. táblázat utolsó oszlopában szerepel az összes társadalmi pozíció szerint és az egyes társadalmi tényezők szerint jelentkező egyenlőtlenségek közötti korrelációk. Látható, hogy az összes társadalmi pozícióra számított egyenlőtlenség mutató valóban összefügg az egyes társadalmi tényezők mentén mért egyenlőtlenségekkel, vagyis a mutató tartalmazza azokat.

⁸⁶Részletek a változó kialakításáról szóló fejezetben találhatóak (5.1. fejezet).

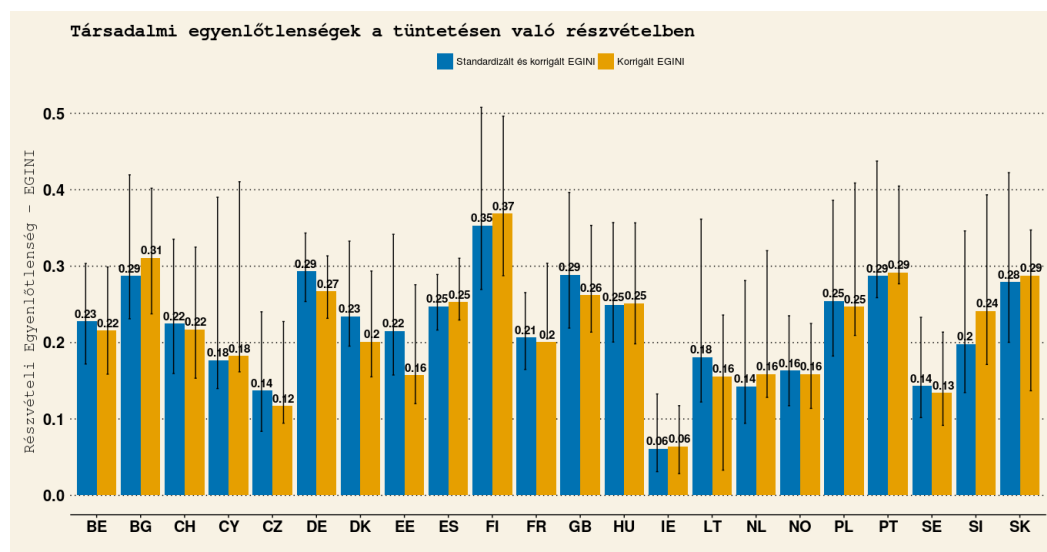
26. táblázat. Korrelációk az egyes társadalmi dimenziók mentén kialakult egyenlőtlenségek és az összes pozíciót tartalmazó egyenlőtlenségek között

Pearson korrelációk	Életkor	Lakhely	Iskolai végzettség	Összes társadalmi pozíció
Életkor	1	0,33	0,06	0,57**
Lakhely		1	0,09	0,61**
Iskolai végzettség			1	0,43*
Összes társadalmi pozíció				1

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

A standardizált és a nem standardizált EGINI mutatókat összevetve megtudható, hogy az egyenlőtlenségek országonkénti eltéréseiben, mennyire játszik szerepet az országok társadalmának eltérő szerkezete. A 17. ábráról leolvasható, hogy a tüntetésen való részvétel egyenlőtlenségei esetén a standardizált és a nem standardizált mutatók közötti eltérések alacsonyak. A legnagyobb eltérést a két mutató között Észtország és Szlovénia esetén láthatjuk. Észtországban a társadalom szerkezete úgy tér el az európai társadalomszerkezettől, hogy az egyenlőtlenségek értékét lefelé módosítja. Szlovéniában pedig pont fordított a standardizálás hatása, a mért egyenlőtlenségek egy jelentős része a társadalom az európaiétól eltérő összetételéből fakad. Az ábrán feltüntettem a bootstrappelt konfidencia intervallumokat is, amelyek kifejezetten szélesek és minden esetben átfednek egymással, tehát a standardizált és nem-standardizált egyenlőtlenségmutatók közötti különbségek nem szignifikánsak.

17. ábra. Standardizált és nem-standardizált egyenlőtlenség mutatók összevetése

Dubrow (2010) a politikai egyenlőtlenségek kapcsán megállapítja, hogy azok meglehetősen alacsonyak, amit azzal magyaráz, hogy a politikai és emberi jogokat minden európai állam biztosítja.⁸⁷ Dubrow nem határozza meg, hogy a Gini index mely értékei számítanak magasnak és alacsonynak. Egyfajta hüvelykujj szabályként azt szokták mondani, hogy a Gini index értéke 0,5 felett magasnak, 0,5 és 0,3 között pedig közepesnek tekinthető.⁸⁸ Eszerint egyetlen országban sem tapasztalható magas politikai részvételi egyenlőtlenség (27. táblázat), és közepes egyenlőtlenségekről is csak néhány esetben beszélhetünk (Finnországban a demonstráción való részvételben, Portugáliában, Cipruson és Lengyelországban a bojkottban, Portugáliában és Lengyelországban a petíció aláírásában, valamint Nagy-Britanniában és Írországon a szavazásban). Végül a politikai részvételi egyenlőtlenség átlagos európai szintjének értékeléséhez vessünk egy pillantást a jövedelmi Gini index értékekre. A 27. táblázat utolsó oszlopa tartalmazza a világbank által közölt 2012-es gazdasági egyenlőtlenségi értékeket.⁸⁹ Látható, hogy a legnagyobb jövedelmi egyenlőtlenségek 2012-ben Portugáliában és Bulgáriában voltak (0,360), a legkisebbek pedig Szlovéniában (0,256). Mivel a két egyenlőtlenség mutató (politikai és jövedelmi) nem ugyanolyan képlet alapján számo-

⁸⁷ "Az egyenlőtlenségek általános alacsony szintjét az magyarázhatja, hogy az európai országok viszonylag homogének a politikai részvételi jogok tekintetében." (Dubrow 2010: 103.o.)

⁸⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/Gini_coefficient#cite_note-50

⁸⁹ https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_income_equality

lódik, ezért közvetlenül nem összehasonlíthatóak. Az azonban megállapítható, hogy a vizsgált 22 ország egyikében sem haladják meg sem a jövedelmi, sem a politikai egyenlőtlenségek a 0,5-ös értéket, vagyis kifejezetten magas egyenlőtlenségekről nem lehet beszélni.

Az egyenlőtlenségek relatív alacsony átlagos szintje mellett azonban úgy tűnik, az egyes országok között jelentősek a különbségek. A demonstráción való részvételnél maradva, a leginkább egyenlőtlen Finnország, és a legkevésbé egyenlőtlen Írország EGINI értékei között, majdnem hatszoros a különbség. A gazdasági egyenlőtlenségek esetén Szlovénia és Portugália között mindössze 1,4-szeres az eltérés. Úgy tűnik tehát, hogy az országok között nagyobbak a különbségek a politikai részvétel egyenlőtlenségeiben, mint a jövedelmek egyenlőtlenségében.

Az európai országok EGINI értékeinek átlagát vizsgálva látható, hogy a legnagyobb egyenlőtlenségek a bojkott esetén alakultak ki (0,2255), ezt követi a tüntetés (0,2206), a petíció (0,2183) és a legkisebb egyenlőtlenségek a szavazáson való részvételben adódnak (0,1795). Érdekes, hogy az egyes extra-parlamentáris részvételi formák esetén az egyenlőtlenségek lényegében alig térnek el egymástól. Úgy tűnik tehát, hogy az egyes részvételi formák egyenlőtlenségeiről szóló hipotézist (H3) az eredmények megcáfolják.

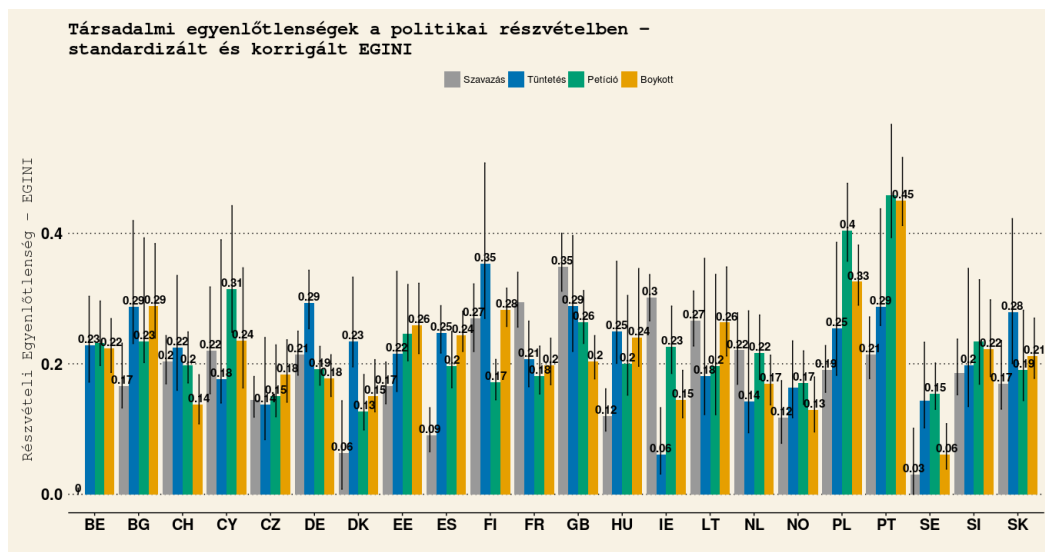
27. táblázat. Politikai és jövedelmi egyenlőtlenségek Európában

Ország	EGini De- monstráció	EGini Pe- tíció	EGini Bojkott	EGini Szavazás	Jövedelmi Gini 2012 ⁹⁰
BE	0,2280	0,2237	0,2321	0,0000	0,276
BG	0,2871	0,2891	0,2344	0,1660	0,360
CH	0,2248	0,1375	0,1978	0,2032	0,316
CY	0,1769	0,2354	0,3145	0,2203	0,343
CZ	0,1371	0,1839	0,1505	0,1446	0,261
DE	0,2934	0,1776	0,1916	0,2148	0,301
DK	0,2344	0,1505	0,1274	0,0629	0,291
EE	0,2152	0,2592	0,2463	0,1656	0,332
ES	0,2472	0,2435	0,1964	0,0901	0,359
FI	0,3535	0,2826	0,1717	0,2699	0,271
FR	0,2067	0,1974	0,1808	0,2940	0,331
GB	0,2890	0,2033	0,2641	0,3490	0,326
HU	0,2493	0,2400	0,2002	0,1195	0,306
IE	0,0611	0,1450	0,2262	0,3010	0,325
LT	0,1810	0,2632	0,1967	0,2662	0,352
NL	0,1427	0,1699	0,2161	0,2207	0,280
NO	0,1635	0,1293	0,1712	0,1175	0,259
PL	0,2544	0,3257	0,4038	0,1905	0,324
PT	0,2871	0,4504	0,4589	0,2143	0,360
SE	0,1433	0,0614	0,1544	0,0306	0,273
SI	0,1983	0,2226	0,2347	0,1865	0,256
SK	0,2794	0,2121	0,1908	0,1695	0,261
EU átlag	0,2206	0,2183	0,2255	0,1795	0,307
EU szórás	0,0672	0,0801	0,0787	0,0935	0,036

Az országokhoz tartozó értékek szórása a szavazás esetén a legnagyobb (0,0935) míg a legalacsonyabb a demonstráción való részvételnél (0,0672). Vizsgáljuk tehát meg az egyes országokat,

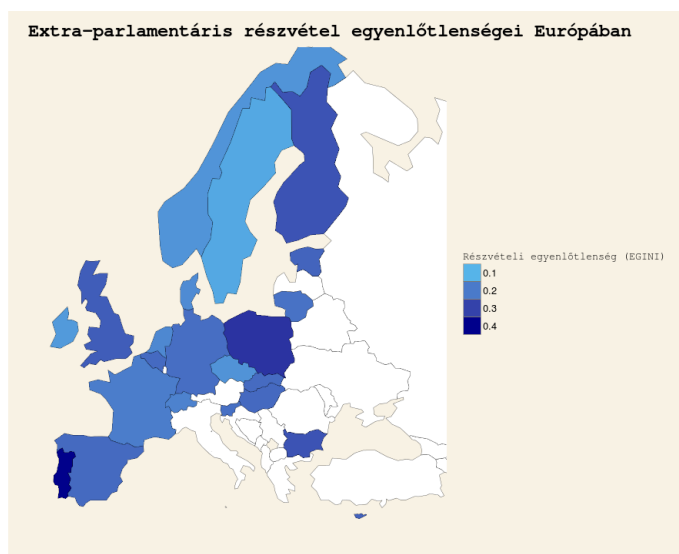
hogy részvételi formánként mekkora egyenlőtlenségek alakultak ki. Általában elmondható, hogy a legnagyobb egyenlőtlenségek valamelyik extra-parlamentáris részvételi forma esetén tapasztalhatóak, és a választási egyenlőtlenségek kisebbek (18. ábra). Például Németországban, Finnországban és Szlovákiában a tüntetésen való részvételben jelentkezik a legnagyobb egyenlőtlenség, Portugáliában és Cipruson a Petíció aláírásában és a bojkottban. A szavazás tekintetében nagyon alacsonyak a társadalmi egyenlőtlenségek Belgiumban és Svédországban. Ugyanakkor vannak olyan országok, ahol megelőzve minden más részvételi formát, a szavazási egyenlőtlenségek a legmagasabbak (Franciaország, Nagy-Britannia és Írország).

18. ábra. Részvételi egyenlőtlenségek országonként

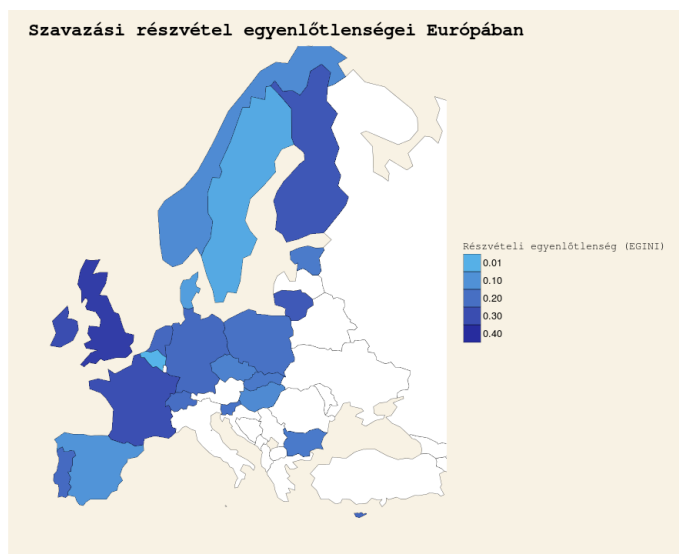

Azért, hogy a vizsgált országokat és az egyenlőtlenségeket térben is jobban el tudjuk helyezni az extra-parlamentáris részvételi formák egyenlőtlenségeinek átlagát és a szavazási egyenlőtlenségeket térképen ábrázoltuk (19. ábra, 20. ábra). Mindkét ábrán a legfeltűnőbb, hogy nincsenek jól elkülönülő regionális mintázatok.

19. ábra. Extra-parlamentáris részvétel egyenlőtlenségei Európában

20. ábra. Szavazáson való részvétel egyenlőtlenségei Európában

A negyedik hipotézis arra vonatkozott, hogy vajon a különböző részvételi formák egyenlőtlenségei összefüggnek-e egymással. Az eredmények szerint (28. táblázat) a politikai részvétel egyenlőtlenségei közül a demonstráción való részvétel és a petíció aláírása, valamint a bojkott és a

petíció aláírása egyenlőtlenségei között pozitív korrelációk vannak. Vagyis azokban a társadalmakban, ahol magas az egyenlőtlenség a petíció aláírása tekintetében, magasabbak az egyenlőtlenségek a demonstráción és a bojkottban való részvétel esetén is. A szavazáson való részvétel egyenlőtlenségével a másik három részvételi forma egyenlőtlenségei azonban nem függnek össze.

Ahogy azt az első fejezetben írtam a politikai részvétel a politikai döntések és a társadalmi közeg, társadalmi vélekedések befolyásolásának eszköze. A szavazás és a többi, extra-parlamentáris részvételi forma esetén jelentkező társadalmi egyenlőtlenségek függetlensége mögött kétféle jelenség is húzódhat. Egyrészt a függetlenség jelentheti azt, hogy azok a társadalmi csoportok, amelyek alulreprezentáltak a szavazási részvételben nem feltétlenül alulreprezentáltak más részvételi formákban. Ebben az esetben létezik az európai democráciákban egy kompenzációs folyamat, amely során azok a csoportok, akik a parlamentáris részvételi formákkal nem élnek, képesek máshogyan kifejezni akarataikat. Fontos hangsúlyozni, hogy csoportok és nem egyének egyenlőtlenségéről van szó, így a kompenzációs folyamat is csoportok szintjén értelmezendő. Tehát nem úgy kell érteni, hogy azok az egyének, akik nem vesznek részt szavazáson részt vesznek tüntetésen, bojkottban, vagy petíció aláírásában, hanem, azok a csoportok, akik a szavazáson alulreprezentáltak, inkább részt vesznek a többi részvételi formában.

Mivel az EGINI mutató a résztvevők társadalmi csoportok közötti eloszlását írja le, ezért elképzelhető az is, hogy egy csoport minden részvételi formában alulreprezentált, viszont a többi csoport részvételi aránya változik. Előfordulhat például, hogy az alacsony iskolai végzettségűek a szavazás, a bojkott és a tüntetés részvételi formákban egyaránt alulreprezentáltak. Azonban a középfokú és a magas iskolai végzettségűek csoportjának részesedése a résztvevőkből részvételi formánként eltérő, így az eloszlást jellemző EGINI értéke lehet magasabb, alacsonyabb vagy azonos a három részvételi formánál. Ebben az esetben kompenzációs folyamatról nem lehet szó, hiszen az alacsony iskolai végzettségűek minden részvételi formában alulreprezentáltak, csupán a másik két csoporthoz (közép- és magasfokú végzettségűek) viszonyított hátrányuk aránya változik.

Ugyanígy az extra-parlamentáris részvételi formák közötti szignifikáns korrelációk értelmezése sem könnyű. Az EGINI mutató nem mutatja meg, hogy az egyenlőtlenség melyik csoportnál jelentkezik leginkább és melyeknél kevésbé, hiszen az egyenlőtlenséget egyetlen értékben fejezi ki. Elképzelhető, hogy a demonstráció esetén a leginkább kiszorult csoport a falusi, idős, iskolázatlanok, míg a bojkott esetén a városi, fiatal, magas iskolai végzettségűek csoportja, az EGINI értéke viszont azonos. Társadalmi szinten ugyanakkora az egyenlőtlenség mind a két esetben, csak

más-más csoportok szorultak ki a politikai részvételből. Az olvasható ki a korrelációkból, hogy azokban az országokban, ahol magasabbak a petíció esetén jelentkező egyenlőtlenségek, magasabbak a demonstráció esetén megfigyelhető egyenlőtlenségek is. Azt azonban nem tudjuk, vajon a két részvételi forma esetén ugyanazok a csoportok szorultak-e ki a részvételből. Ezen a ponton újabb kutatásokra lesz szükség, hogy kiderüljön az egyenlőtlenségek valóban fokozódnak-e a különböző részvételi formák esetén, illetve, hogy létezik-e egy csoportok szintjén értelmezhető kompenzációs folyamat.

Így az eredmények a negyedik hipotézist (H4) csak részben erősítik meg.

28. táblázat. Korrelációk a részvételi formák egyenlőtlenségei között

Pearson korrelációk	Demonstráció EGINI	Petíció EGINI	Bojkott EGINI	Szavazás EGINI
Demonstráció EGINI	1,00	0,54**	0,21	0,06
Petíció EGINI		1,00	0,76***	0,21
Bojkott EGINI			1,00	0,23
Szavazás EGINI				1,00

*p<0,05; **p<0,01; ***p<0,001

Az ebben a fejezetben vizsgált hipotézisek (H3, H4) tesztjét az alábbi 29. táblázatban foglaltam össze. A H3-as hipotézist elutasítottam, a H4-es hipotézist pedig részben megerősítettem.

29. táblázat. H3 és H4 hipotézisek vizsgálata

Hipotézis száma	Hipotézis	Eredmény
H3	A négy vizsgált részvételi forma közül a legnagyobb társadalmi egyenlőtlenségeket a demonstráción való részvételnél adódnak.	cáfolt hipotézis
H4	Azokban az országokban, ahol valamely részvételi forma esetén magasabbak az egyenlőtlenségek, a többi részvételi forma esetén is magasabb egyenlőtlenségek állnak fenn.	részben megerősített hipotézis

8.2.3. Egyenlőtlenségek társadalmi környezete

A következőkben rátérek a célkitűzéseknél megfogalmazott harmadik pontra, vagyis a politikai egyenlőtlenségek más társadalmi tulajdonságokkal való összefüggésére. A kérdés az, hogy milyen társadalmi körülmény befolyásolhatja a részvételi egyenlőtlenségek kialakulását? Ennek a környezetnek a leírására a jövedelmi egyenlőtlenségeket, valamint az urbanizáltság fokát választottam.

Rosenstone és Hansen (1993) szerint a politikai egyenlőtlenség gazdasági egyenlőtlenségekhez vezet, a gazdasági egyenlőtlenség pedig politikai egyenlőtlenségekhez. A politikai döntéshozók ugyanis azoknak kedveznek, akik az igényeiket feléjük közvetítik. Ha a politikai részvételben egyenlőtlenséget tapasztalunk, akkor a döntések is az aktívabb csoportoknak kedveznek. Ezek a társadalmi csoportok gazdaságilag megerősödnek, ami miatt képesek és hajlandóak lesznek a politikai aktivitásra. Ez pedig újabb egyenlőtlenségekhez vezet a politikai részvétel terén. Rosenstone és Hansen szerint tehát a politikai és a gazdasági egyenlőtlenségek egymást erősítő jelenségek.

Az eredmények szerint (30. táblázat) a petíció aláírásának és a bojkottban való részvétel egyenlőtlenségei szignifikáns összefüggést mutatnak a gazdasági egyenlőtlenségekkel. Azokban az európai országokban, ahol viszonylag magasabbak a jövedelmi egyenlőtlenségek, magasabb politikai egyenlőtlenségeket is tapasztalhatunk. Kérdéses, azonban hogy az a magyarázat, amit Rosenstone és Hansen kínál ezeknél az összefüggéseknél is megállják-e a helyüket. Nem egyértelmű ugyanis, hogy a bojkottnál illetve a petíció aláírásánál tapasztalható egyenlőtlenségek, hogyan hozhatnak

létre jövedelmi egyenlőtlenségeket. A fenti magyarázat szerint a részvételbeli egyenlőtlenségek miatt az elit csoportok gazdasági előnyökre tesznek szert. Tegyük fel, az elit csoportok inkább vesznek részt petíció aláírásában és bojkottban, mint a nem elit csoportok. Kérdés, hogy az erőforrásaikat miért a petícióban és a bojkottban való részvételre fordítják, és miért nem a szavazásra vagy a tüntetésre? Vajon miért ennél a két részvételi formánál működik az összefüggés, és miért nem a szavazásnál és a tüntetésnél? Ez utóbbi két részvételi forma ugyanis kézenfekvőbb eszköze a politikai döntések befolyásolásának. Ha az eredmények minden extra-parlamentáris részvételi forma és a szavazás esetén is szignifikáns pozitív korrelációkat mutatnának, akkor Rosenstone és Hansen magyarázatát elfogadhatónak tartanám. Így viszont úgy vélem nehezen védhető. A bojkott és a petíció egyenlőtlenségei, és a jövedelmi egyenlőtlenségek közötti összefüggések magyarázatához további kutatásokra lenne szükség.

A szerzőpáros ezen megállapítása így, csak részben igazolható, hiszen ilyen típusú szignifikáns kapcsolatot csak a petíció és a bojkott esetén láthatunk.

A társadalmi környezet egy másik faktora az urbanizáltság foka. Az eredmények alapján az urbanizáltság és a politikai részvétel egyenlőtlenségei csak részben függenek össze. Minél magasabb fokú egy országban az urbanizáltság, minél többen élnek városias környezetben, annál alacsonyabbak a petíció aláírása és a bojkottban való részvétel egyenlőtlenségei. Ugyanakkor az urbanizáltság foka és a szavazás, valamint a tüntetési egyenlőtlenségek nem függenek össze.

A vándorok szerint, a városias környezet elősegíti a tüntetésen való részvételt. Egyrészt a mozgósítás során könnyebben érnek el városban élő embereket, mint a falun élőket. Másrészt, mivel a tüntetéseket zömmel városokba szervezik, a tüntetésen való részvétel költsége a városokban alacsonyabb, mint a falvakban. A mozgósítás és a tüntetések területi eloszlása két olyan tényező, ami befolyásolja a tüntetési egyenlőtlenségek alakulását. Azokban az országokban, ahol a népesség inkább városokban él, a tüntetéshez való hozzáférés lehetősége is egyenlőbben oszlik el.

Az eredmények azonban nem támasztják alá ezt az elképzelést. Az összefüggések (és a függetlenségek) magyarázatára újabb kutatásokat kell szánni. Az urbanizáltság és az egyenlőtlenségek közötti makro kapcsolatot vissza kell tudni bontani a makro-mikro, mikro-mikro és mikro-makro mechanizmusok működésére⁹¹. Ha ilyen típusú magyarázatot nem lehet adni, akkor arra gya-

⁹¹A társadalmi jelenségek magyarázatánál érdemes az ún. Coleman-sémát követni (Coleman 1990). A mikro elméletekről szóló részben utaltam rá, hogy a magyarázatokkal kapcsolatban az analitikus társadalomtudományok elképzeléseit követem.

kodhatunk, hogy valamilyen harmadik társadalmi jelenség játszik szerepet mind a két tényező kialakulásában (urbanizáltság és egyenlőtlenség).

A korábban megfogalmazott hipotézisek értékelését az alábbi 31. táblázat foglalja össze. Zölddel jelöltem azokat a hipotéziseket, melyeket az adatok alapján meg tudtam erősíteni, fehérrel pedig azokat, amelyeket nem tudtam megerősíteni.

Szembetűnő, hogy míg a petíció és a bojkott esetén tapasztalt egyenlőtlenségek szignifikánsan korrelálnak egymással és a vizsgált makro-mutatókkal, addig a tüntetési és szavazási egyenlőtlenségekre ez nem igaz. Úgy tűnik tehát, hogy a tüntetésen való részvétel, a szavazás valamint a petíció és a bojkott részvételi formák eltérően működnek. A társadalmi környezetet jelentő makro tényezők (urbanizáltság és jövedelmi egyenlőtlenségek) másként alakítják a politikai részvétel különböző formáit, és így ezen keresztül a különböző részvételi egyenlőtlenségeket is. A szavazáson, tüntetésen, petícióban és bojkottban való részvételt az egyes egyéni szintű faktorok (pl. elégedetlenség, iskolázottság) másként befolyásolják, és/vagy más faktorok befolyásolják az egyes részvételi formákat. Az összefüggések eltérő rendszere vagy hálózata vezet ahhoz, hogy a részvételi egyenlőtlenségek más-más mintát mutatnak (a különböző részvételi formák közül csak néhány korrelál egymással). Ha a különböző részvételi formáknál ugyanazok az okok ugyanolyan mechanizmusokon keresztül mennének végbe, akkor az eredménynek is ugyanakkor kellene lennie, vagyis pont ugyanazok az emberek vesznek részt minden politikai részvételi formában. Ha pedig ugyanazok az egyének vesznek részt minden politikai aktivitásban, akkor az egyenlőtlenségeknek is ugyanakkor kellene lennie, minden részvételi forma esetén.

A fenti különbségekre adható egyik lehetséges magyarázat például, hogy a rekrutációs hálózatok eltérően működnek a különböző részvételi formáknál. Mások, másokat próbálnak meg mobilizálni, ha a részvételi forma a szavazás vagy ha a tüntetés. Amennyiben a mobilizációs hálózatok eltérőek, akkor más lesz a résztvevők összetétele is, tehát eltérő lesz az egyenlőtlenség mértéke és mások lesznek az alulreprezentált csoportok. Egy ilyen típusú magyarázatnál pedig elképzelhető, hogy az urbanizáltság foka, és a jövedelmi egyenlőtlenségek másként befolyásolják a mobilizációs hálózatok kialakulását, vagy a rekrutáció terjedését.

Ezek a kérdések nem merülnének fel, ha a részvételi egyenlőtlenségeket nem az EGINI mutatóval mérnénk. Ekkor ugyanis a részvételi egyenlőtlenségek vizsgálata csak általánosságban volna lehetséges, és nem részvételi formánként külön.

30. táblázat. Korrelációk a politikai egyenlőtlenség, a jövedelmi egyenlőtlenség és az urbanizáltság között

Pearson korrelációk	Demonstráció Egyenlőtlenség (EGINI)	Petíció Egyenlőtlenség (EGINI)	Bojkott Egyenlőtlenség (EGINI)	Szavazás Egyenlőtlenség (EGINI)
Jövedelmi Gini	0,22	0,52*	0,51*	0,29
Urbanizáltság	-0,02	-0,42*	-0,51*	-0,21

*p<0,05; **p<0,01; ***p<0,001

31. táblázat. H5 és H6 hipotézisek vizsgálata

	Hipotézis	Egyenlőtlenség (EGINI)			
		Demonstráció	Petíció	Bojkott	Szavazás
H5	Minél alacsonyabbak egy országon belül a jövedelmi egyenlőtlenségek, annál alacsonyabbak a politikai részvétel egyenlőtlenségei.				
H6	Minél nagyobb egy országban a városban élők aránya (urbanizáltság), annál alacsonyabbak a politikai részvétel egyenlőtlenségei.				

8.2.4. Meghatározza-e a részvétel szintje a politikai részvétel egyenlőtlenségeit?

Többen megfogalmazták azt az állítást, hogy minél alacsonyabb egy társadalmon belül a politikai részvétel szintje, annál magasabbak a részvételi egyenlőtlenségek (Dubrow 2010, Rosenstone, Hansen 1993). Ahogyan arra az EGINI mutató tulajdonságainál már kitértem, könnyen lehetséges,

hogy a két makro tulajdonság (részvételi szint, részvételi egyenlőtlenség) közötti összefüggés matematikai jellegű. A pénzfeldobásos és kocka gurítgatós példám arról szólt, hogy a valószínűség számítás órákon megtanult valószínűségek (pl. egy szabályos pénzérme 1/2 valószínűséggel esik "fej"-re), megfelelően sok ismételten után állnak csak elő⁹². Ebből következett, hogy az egyenlőtlenség mutatóján módosításokat, korrekciókat kellett végezni. Hu (2015) által bevezetett EGINI mutató ugyanis érzékeny a részvételi szintre. Annak lehetséges minimum és maximum értéke változik attól függően, hogy mekkora a résztvevők száma egy adott társadalomban. Az általam létrehozott és javasolt korrigált EGINI mutató azonban a részvételi szinttől független, tehát alkalmas a részvételi szint és az egyenlőtlenség közötti összefüggés tesztelésére. Elképzelhető ugyanis, hogy a korábbi vizsgálatoknál azért kaptak negatív korrelációkat, mert a használt egyenlőtlenség mutató, és a részvételi szint közötti matematikai jellegű kapcsolatot nem kezelték.

A kapcsolat teszteléséhez lineáris regressziókat futtattam, ahol a függő változó a részvételi egyenlőtlenség volt, a magyarázóváltozó pedig a részvételi szint. Az eredmények szerint (32. táblázat) a részvételi szint a demonstráció esetén nem korrelál szignifikáns módon az egyenlőtlenséggel. A B együttható értéke negatív ugyan, de nem szignifikáns ($p=0,3923$) a szokásos 0,05-ös szignifikancia szint mellett. Ez azt jelenti, hogy az egyenlőtlenség és a részvételi szint között nincs lineáris összefüggés. Elképzelhető azonban, hogy nem-lineáris kapcsolatot találhatunk. A 32. táblázatban feltüntettem a lineáris összefüggés mellett a nem-lineáris összefüggéseket is (logaritmus, négyzetgyök, reciprok). Látható, hogy a demonstráció esetén a nem-lineáris tagokkal becsült modellek lényegesen jobban illeszkednek, de a nem-lineáris tagok (logaritmus, reciprok) sem szignifikánsak. A vizsgált modellek közül a legjobbnak az tűnik, amelyben a részvételi egyenlőtlenséget a részvétel reciprokával becsüljük (Adj. $R^2=0,13$). Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a reciprok tag nem szignifikáns a hagyományos 0,05-ös szignifikancia szint mellett. Az egyenlőtlenség és a demonstráción való részvétel szintje közötti kapcsolatot tehát legjobban a fordított arányosság írja le, de a két jelenség közötti összefüggés gyengének mondható.

A többi részvételi forma esetén az irodalomban megfogalmazott összefüggést az én eredményeim is megerősítik. A lineáris kapcsolatok szignifikánsak és lényegesen nem jobbak azok a becslések, amelyekben a részvételi szinten valamilyen transzformációt hajtottam végre.

Összefoglalva elmondható, hogy minél kevesebben vesznek részt az adott politikai cselekvésben, annál nagyobb egy társadalomban a társadalmi csoportok közötti egyenlőtlenség, a petíció, a boj-

⁹²https://en.wikipedia.org/wiki/Law_of_large_numbers

kott és a szavazás eszközének használatában. A fentiek alapján az összefüggésről szóló hipotézisemet (H7), részben meg tudom erősíteni, hiszen a demonstráció esetén az összefüggés nagyon gyenge és nem szignifikáns.

32. táblázat. Egyenlőtlenségek és részvétel összefüggései

	B együtt-ható	p	t	Adjusztált R^2
<i>Demonstráció</i>				
Részvétel	-0,26916	0,3923	-0,874	-0,0113
log(részvétel)	-0,03402	0,1349	-1,558	0,0637
gyök részvétel	-0,2140	0,2354	-1,224	0,0231
reciprok részvétel	0,0019	0,0541	2,046	0,1318
<i>Petíció</i>				
Részvétel	-0,4617	0,0006	-4,069	0,4256
log(részvétel)	-0,0743	0,0017	-3,626	0,3665
gyök részvétel	-0,3902	0,0008	-3,927	0,4072
reciprok részvétel	0,0068	0,0192	2,546	0,2071
<i>Bojkott</i>				
Részvétel	-0,3308	0,0134	-2,713	0,2324
log(részvétel)	-0,0531	0,0059	-3,082	0,2882
gyök részvétel	-0,2839	0,0082	-2,933	0,2657
reciprok részvétel	0,0047	0,0075	2,976	0,2772
<i>Szavazás</i>				
Részvétel	-0,5469	0,0100	-2,861	0,2549
log(részvétel)	-0,3970	0,0144	-2,679	0,2272
gyök részvétel	-0,9345	0,0118	-2,771	0,2412
reciprok részvétel	0,2814	0,0216	2,492	0,1988

Ennek az eredménynek a jelentősége akkor válik nyilvánvalóvá, ha bemutatom, hogy milyen összefüggés adódik, ha a standardizált és korrigált egyenlőtlenség mutató helyett a standardizálat-

lan és korrigálatlan EGINI értékét használom. A 33. táblázatban csak a lineáris tagokat tüntettem fel.

33. táblázat. A standardizálatlan és korrigálatlan EGINI mutató és a részvételi szint lineáris összefüggése

Részvételi forma	B együttható	p	t	Adjusztált R^2
Demonstráció	-0,9088	0,0069	-2,861	0,2776
Petíció	-0,6711	0,0000	-2,679	0,7118
Bojkott	-0,6091	0,0000	-2,771	0,5935
Szavazás	-0,2984	0,0000	2,492	0,5820

Mind a négy részvételi forma esetén fennáll az egyenlőtlenség, és a részvételi szint közötti lineáris összefüggés. A részvételi szintek szignifikánsak, és az R-négyzet mutatók is jóval magasabbak, mint abban az esetben, ha a részvételi egyenlőtlenséget a standardizált és korrigált EGINI mutatóval mértem. Ezek az eredmények azt mutatják, hogy a demonstráción való részvétel kivételével az összefüggés akkor is fennáll, ha az egyenlőtlenség mutatóban nem jelentkezik a résztvevők számának, arányának torzító hatása.

8.2.5. Összefoglalás: Kimenetre fókuszáló egyenlőtlenségek

Ebben a fejezetben a politikai részvétel egyenlőtlenségének kimenetre fókuszáló (outcome-oriented) (Teorell 2006, Teorell et al 2007b), vagy másként az eloszlásbeli (Hellevik 1997) koncepciójával foglalkoztam. Először a politikai részvétel egyenlőtlenségeinek mérésével kapcsolatban két lehetséges mutatószámot ismertettem: a GEI és az EGINI indexeket. A két mutató összehasonlítása után arra a következtetésre jutottam, hogy az egyes részvételi formákra számított EGINI mutatók a dolgozat célkitűzéseire jobban igazodnak, ezért az egyenlőtlenségek leírásához ezt használtam. A mutató különböző tulajdonságainak tesztelése után, azért, hogy az összehasonlításokat országok,

valamint társadalmi dimenziók mentén is el tudjam végezni, a mutatót az európai minta társadalmi szerkezte szerint standardizáltam, majd a mutató tartamát korrigáltam, így a mutató minden esetben 0 és 1 között vehet fel értéket. Az EGINI mutató úgy interpretálható, mint a politikai részvétel esélyegyenlőtlenségének mértéke a társadalmi csoportok között.

Az adatok elemzéséről szóló részben először a legfontosabb társadalmi dimenziók mentén kialakuló egyenlőtlenségeket hasonlítottam össze. A demonstráció esetén a legnagyobb egyenlőtlenségeket az iskolai végzettség mentén mértem, ezt követte az életkor, a lakóhely, az utolsó helyen pedig a nem szerepelt.

Európán belül a tüntetésen való részvétel egyenlőtlenségének társadalmi dimenziói eltérő mintázatot mutatnak. Dániában az iskolai végzettség szerinti, Hollandiában pedig a nemi egyenlőtlenségek elhanyagolhatóak. Finnországban, Dániában valamint Szlovéniában a legnagyobb egyenlőtlenségek az életkor, Csehországban, Lengyelországban és Portugáliában pedig a nem mentén alakultak ki.

Az egyes dimenziókban kialakult egyenlőtlenségek a demonstráció esetén egymással nem függenek össze. Makro szinten, tehát a különböző társadalmi dimenziókban mért egyenlőtlenségek függetlenek egymástól.

A demonstráción való részvételt, a petíció aláírását, a bojkottban és a szavazáson való részvételt összevetve azt találtam, hogy a legnagyobb társadalmi egyenlőtlenségek a bojkottnál tapasztalhatóak ($EGINI=0,2255$), ezt követi a demonstráción való részvétel ($EGINI=0,2206$), a petíciók aláírása ($EGINI=0,2183$), végül a legkisebbek az egyenlőtlenségek a szavazáson való részvétel esetén ($0,1795$). Úgy tűnik tehát, hogy az extra-parlamentáris részvételi formák közötti eltérések elenyészőek, körülbelül ugyanakkora egyenlőtlenségek tapasztalhatóak a három részvételi forma esetén. Általánosságban tehát elmondható, hogy az egyes országokban a legnagyobb egyenlőtlenségek valamelyik extra-parlamentáris részvételi forma esetén tapasztalhatóak, és a választási egyenlőtlenségek alacsonyabb szintet mutatnak. Például Németországban, Finnországban és Szlovákiában a tüntetésen való részvételben jelentkezik a legnagyobb egyenlőtlenség, Portugáliában és Cipruson a Petíció aláírásában és a bojkottban. Ugyanakkor vannak olyan országok, ahol megelőzve minden más részvételi formát, a szavazási egyenlőtlenségek a legmagasabbak (Franciaország, Nagy-Britannia és Írország).

Érdekes eredménynek tartom, hogy a demonstráció esetén az egyenlőtlenség mutató szórása nagyobb, mint a jövedelmi egyenlőtlenség szórása. Míg a legalacsonyabb és a legmagasabb politikai

egyenlőtlenséggel rendelkező országok között, közel hatszoros ez a különbség, a jövedelmi Gini esetén csak 1,4-szeres. Úgy tűnik tehát, hogy az európai országok között a jövedelmi egyenlőtlenségek tekintetében kisebbek az eltérések, mint a politikai egyenlőtlenségek tekintetében.

Összességében elmondható, hogy a részvételi egyenlőtlenségek csak kis mértékben függnek össze. A különböző részvételi formák közül a petíció aláírása és a demonstráción való részvétel, valamint a bojkottban való részvétel egyenlőtlenségei között mutatható ki összefüggés. Ha egy országban magasak az egyenlőtlenségek a petíció aláírásában, akkor a demonstrációban és a bojkottban is magasabb egyenlőtlenségek várhatóak. A szavazási egyenlőtlenségek viszont függetlenek a többi részvételi forma esetén tapasztalható egyenlőtlenségektől.

A társadalmi környezetet vizsgálva megállapítottam, hogy makro szinten a jövedelmi egyenlőtlenségek és az urbanizáltság a petíció, valamint a bojkott egyenlőtlenségeivel összefüggnek. Azokban az országokban, ahol magasabbak a jövedelmi egyenlőtlenségek, magasabbak a politikai részvétel egyenlőtlenségei is. Továbbá azokban az országokban, ahol magasabb az urbanizáltság foka, alacsonyabbak a részvételi egyenlőtlenségek.

Utolsó témaként a részvétel és az egyenlőtlenségek kapcsolatát vizsgáltam. Megállapítottam, hogy - a demonstráción való részvétel kivételével - a részvételi arány növekedésével együtt csökkennek a politikai egyenlőtlenségek, ami európai környezetben megerősíti Rosentstein és Hansen amerikai eredményeit. Mivel azonban a korrigált EGINI mutató előnye, hogy részvételi formánként külön lehet vizsgálni az egyenlőtlenségeket, az összefüggést pontosítottam. Az eredmények alapján, a demonstráció esetén a részvételi arány és az egyenlőtlenség mértéke közötti összefüggés gyenge és nem szignifikáns.

8.3. A politikai részvétel folyamatra fókuszáló egyenlőtlenségei Európában

A politikai részvétel egyenlőtlenségeiről szóló részben Teorell nyomán (Teorell 2006, 2007b) megkülönböztettem a kimenetre és folyamatra fókuszáló egyenlőtlenségeket. A folyamatra fókuszáló egyenlőtlenség koncepciója szerint egy demokratikus országban elvárható, hogy a részvétel folyamata fair legyen. Ez az elvárás pedig akkor teljesül, ha az egyéni motivációk és egyéb pszichológiai tényezők a különböző társadalmi csoportokban ugyanúgy működnek. Az elégedetlenség ugyanúgy növeli a tüntetésen való részvétel esélyét minden társadalmi csoportban.

A függő változónkat 0-1-re kódoltam, egy olyan dummy változóba, ahol 1 azt jelenti, hogy a vá-

laszadó részt vett tüntetésen, 0 pedig, hogy nem vett részt. Feltételezésem szerint, az adatok országonként és társadalmi csoportonként strukturáltak, vagyis a függő változó várható értékei országonként és társadalmi csoportonként eltérőek. Így a részvétel becsléséhez többszintű, kereszthatású (cross-classified) logisztikus regressziós modelleket használtam (Hox, Moerbeek és de Schoot, 2010, 9. fejezet).

8.3.1. A többszintű modellek logikájáról röviden

Nem szokványos elemzési mód az egyéni szint felett a társadalmi csoportok szintjét, mint második szintet definiálni.

Hox az elemzési technikáról szóló bevezető könyvében (2002) a szociológia alapprogramját úgy határozza meg, mint az egyén és az őt körülvevő társadalmi közeg kapcsolatának elemzését. Ez azt jelenti, hogy az egyénre hatást gyakorol az a társadalmi csoport, amihez tartozik, ugyanakkor az egyén alakítja is azt a csoportot. A többszintű elemzések két paradigmatis példája az iskolai vizsgálatok, valamint bizonyos állatkísérletek. Az oktatásszociológiában fontos kérdés, hogy mitől függ a tanulók teljesítménye. A kutatók mintát vesznek először az iskolákból, vagy az iskolákon belüli osztályokból, majd megkérdezik a gyerekeket a jegyeikről, és a családjuk bizonyos tulajdonságairól. Azért szükséges ebben az esetben többszintű elemzést alkalmazni, mert az egyes megfigyelések nem függetlenek egymástól, egy gyerekek teljesítménye nem független attól, hogy az osztályába járó többi gyerek teljesítménye milyen. Nem csak azért, mert a gyerekek segítik egymást, vagy versengésük befolyásolja a teljesítményüket, hanem azért is, mert ugyanazok a tanárok tanítják őket, és valószínűleg ugyanarról a környékről származnak, sőt sokszor nagyon hasonló társadalmi rétegből kerülnek ki a szülők, a családok. Ebből a példából sejthető, hogy mit jelent a szociológiában, ha a megfigyelések nem függetlenek egymástól. A függetlenség viszont a regressziós eljárás alapfeltétele, ha ez sérül, akkor többszintű elemzésre van szükség.

Az állatkísérletek példája valamelyest elbizonytalaníthat, vajon valóban világos-e, hogy mit jelent a megfigyelések függetlensége. Tegyük fel, hogy egy állatkísérletet végeznek, ahol egereknek adnak valamilyen vitamint, ami befolyásolja az állatok növekedését. Az egereket azonban úgy válogatták össze, hogy egy alomból több egyed is megkapta a vitamint. Az azonos szülőtől származó egerek egymástól nem függetlenek, hiszen genetikai tulajdonságaik nagyon hasonlóak, ezért a vi-

taminbevételre hasonlóképpen reagálnak. Ebben a példában az egerek függősége egyértelmű, egy genetikai mechanizmus írja le, hogyan reagálnak a vitamin bevételre. A társadalomtudományokban azonban ilyen oksági kapcsolatokat sokkal nehezebb leírni, mint a biológiában, vagy más természettudományokban. Úgy vélem, a genetikai meghatározottság sokkal erősebb, vagy szigorúbb oksági kapcsolatot jelent, mint az osztálytársi viszony.

Hox kiemeli, hogy a többszintű elemzéseknel fontos meghatározni azt a mechanizmust, ami a makro csoportok szintjén eltérést okoz. Ilyen magyarázat lehet az iskolai felmérésnél a közös tanító hatása a gyerekek teljesítményére, illetve az osztályban uralkodó kooperatív vagy kompetitív légkör. A kerület vagy a lakókörnyezet hatását azonban sokkal bizonytalanabbnak érzem. Keveredik a szülők társadalmi státusza, értékrendje, elvárásai rendszere, olyan körülményekkel, mint a család anyagi helyzetéből fakadó materiális környezet (könyvek száma, saját szoba, táplálkozási szokások stb.). De a lakókörnyezethez tartoznak a kerületre jellemző fizikai tulajdonságok is. Például, a parkok száma, a népsűrűség, a vízvezeték hálózat minősége. A kerület „hatása” a tanulmányi eredményekre tehát egyáltalán nem olyan egzakt, mint a genetikai háttér hatása a testi növekedésre.

A szociológusok azonban ismerik a szocializáció mechanizmusát, valamint a szociálpszichológia által leírt mechanizmusokat, amelyek plauzibilissé, sőt megkérdőjelezhetetlenné teszik a társadalmi közeg, hatását olyan egyéni tulajdonságokra, mint az iskolai teljesítmény, vagy a politikai magatartás.

A többszintű elemzéseknel tehát a kutató feltételez egy olyan létrehozó folyamatot, aminek következtében az egyének csoportjai között valamilyen eltérést figyelünk meg. Például a genetikai meghatározottság miatt a nagyobb termetű egereknek nagyobb utódai születnek. A szociológiában ezt a példát próbáljuk adaptálni társadalmi jelenségek elemzésére, azonban úgy vélem, ez a legtöbb esetben – ha nem is mindig – csupán analógia marad. Talán az alom példához leginkább közelítő szociológiai eset, amikor longitudinális vizsgálatoknál használják a többszintű elemzést. Könnyen belátható ugyanis, hogy az egyén egy időpillanatban megfigyelt állapota (pl.: kormánnyal való elégedetlensége, iskolai végzettsége), nem független az ezt megelőző időpillanatban megfigyelt állapotától. De hogyan értelmezzük a nemzetközi komparatív vizsgálatoknál gyakran használt „ország hatást”, vagyis amikor a második szintként az országokat definiálják. Nem találkoztam még olyan cikkel, amiben egy többszintű regressziós modell használata előtt leírták volna azt a feltételezett mechanizmust, ami az országok szintjén különbségeket eredményez, alátámasztva az ország, mint második szint bevezetését. Ennek oka valószínűleg az, hogy a kultúrák közötti eltérések a

szociológusok számára teljesen természetesek, és nem szorul indoklásra, miért várunk országonként eltérő részvételi aktivitást. Pont az lenne a meglepő, ha nem tapasztalnánk eltéréseket.

Mi az oka tehát annak, hogy a szociológusok vonakodnak a társadalmi tér, mint makro szint alkalmazásától? Látható, hogy nem azért, mert a társadalmi tér definiálása az egyéni szint felett, ellentmond a többszintű modellek logikájának. Az elméleti részben – talán túlzottan is - nagy hangsúlyt fektettem arra, hogy bemutassam azokat az irodalmakat, amelyek elmagyarázzák hogyan, milyen mechanizmusokon keresztül hat az iskolai végzettség, a lakhely, az életkor vagy a nem a politikai részvételre. Mindezt azért tárgyaltam ilyen részletességgel, hogy a többszintű regressziós elemzésnél világos, hogy legyen a társadalmi tér elméletileg megalapozott (lásd. Blau és McPherson Blau-tér koncepcióját), valamint a társadalmi háttér/teret és a politikai részvételt összekapcsoló mechanizmusok empirikusan is komolyan kutattak.

Ezek a mechanizmusok semmivel sem kevésbé kidolgozottak, mint az oktatásszociológiában az iskola, illetve a kerület hatása, vagy a komparatív elemzéseknél az ország hatása. Ha elképzelhető, hogy térben és időben a megfigyelések nem függetlenek, akkor a „társadalmi térben” elfoglalt pozíció szerint is elképzelhető függőség a megfigyelések között.

Egy további érv a szociológiai változók makro szinten való használata mellett, a regressziós modell értelmezéséből következik. A dolgozatban több helyen is tárgyaltam, hogy érdemes megkülönböztetni, azokat a pszichológiai, mentális faktorokat, amelyek a bemutatott cselekvés-elmélet szerint közvetlen oksági kapcsolatban vannak a cselekvéssel. Az elégedetlenség, vagy a saját cselekvés hatékonyságáról való vélekedések közvetlenül megelőzik a cselekvést, illetve a cselekvésről szóló döntést. Az iskolai végzettség, a lakóhely, a nem vagy az életkor mindig valamilyen közvetítőkön keresztül gyakorol hatást a cselekvésre. Hogyan értelmezhető a kétféle változó együttthatója egy modellben? Ha az elégedetlenség és az iskolai végzettség az oksági lánc nem ugyanazon szakaszán szerepelnek, akkor az összefüggést leíró együttthatók nem interpretálhatóak ugyanúgy.

Az eddigiekben összefoglaltam, milyen elméleti érvek szólhatnak a társadalmi csoportok makro szintű változóként való alkalmazása ellen. Véleményem szerint, a többszintű elemzések logikájából nem következik, hogy effajta elemzést ne lehetne végezni.

A legfontosabb ellenérvek technikai, statisztikai jellegűek. A többszintű elemzésnél úgy képzeljük el, mintha a vizsgált esetek – mikro és makro szinten egyaránt – egy mintavétel eredményei lennének. Az összes iskola közül kiválasztunk néhányat, majd a kiválasztott iskolákon belül megkérdezzük néhány tanulót. A makro szinten az iskola hatását egy feltételezett eloszlásból becsüljük. A

társadalmi csoportok makroszinten való bevonása az elemzésbe azért okoz problémát, mert a csoportokból nem mintát vettünk, hanem az összes lehetséges esetet megfigyeljük. Az összes makro szintű egység megfigyelése egyáltalán nem ritka a szociológiában. Gyakran rendelkezünk adatokkal az összes iskoláról vagy kórházról egy adott országban. Az elemzési gyakorlatban gyakran alkalmazzák a területi egységeket makro szintű változóként (pl.: megyék, régiók, vagy az Egyesült Államokban a tagállamok szintje). Tehát ezeknél a területi elemzéseknél szintén rendelkezünk a makro szintű populáció minden egyedéről információval. A Bristol Egyetem többszintű modellekkel foglalkozó kutatócsoportjának ajánlása szerint ilyenkor érdemes úgy tekinteni az adatokra, mintha egy szuperpopulációból vennénk mintát. Ha a területi egységek esetén, illetve az intézmények vizsgálata esetén elképzelhető, hogy a kutatók egy szuperpopuláció realizációjaként közelítsenek a makro szintű megfigyelésekhez, akkor ugyanígy járhatok el én is, amikor a társadalmi csoportokat makro szinten definiálok.

A többszintű elemzésekkel foglalkozó módszertani, statisztikai specialisták nagyon komoly vitákat folytatnak arról, hogy mekkora elemszám szükséges ahhoz, hogy a lehető legkisebb torzítás jelentkezzen a becslésekben. Snijders és Bosker (1999) szerint, ha a csoportokon belül meglehetősen nagy elemszámmal rendelkezünk ($N > 100$), akkor legalább 10 makroszintű megfigyelés szükséges ahhoz, hogy random tényező modellel használjunk. Lényegében ugyanezt a hüvelykujj szabályt állítják fel a Bristol Egyetem kutatói is. Silva, Bosancianu és Littvay (2019) összefoglalták az elemszámmal kapcsolatos megfontolásokat, ami szerint makro szinten, a becslési eljárástól és a modell specifikációjától függően, 10-50 csoportot javasolnak. McNeish és Stapleton (2016) szerint a bináris függő változóval dolgozó modellek érzékenyebbek a csoportok számára. A modellek ugyanis kevesebb csoport esetén nagyobb arányban nem konvergáltak, mint nagyobb makro szintű elemszámnál.

A makroszinten definiált alacsony elemszám ($N=12$ társadalmi csoportot határoztam meg) jogos kritikája a modellnek. Ugyanakkor fontos és érdekes megállapítások tehetők a csoportok közötti eltérésekre vonatkozóan, a random slope-os modellek pedig könnyebben értelmezhetőek és átláthatóbbak, mintha egy minden változót, és azok interakcióit tartalmazó modellt próbálnánk meg elemezni.

A későbbiekben bemutatásra kerülő 1.2-es modellt lefuttattam úgy is, hogy a társadalmi csoportok változót nem random hatásként, hanem fix hatásként szerepeltettem a modellben (lásd Függelék). Az eredmények szerint a B együtthatók sorrendje a két modellben teljesen azonos. Az össze-

függések (együtthatók) értelmezése a két modellnél azonban eltérő. Számomra elfogadhatóbb a társadalmi csoportok makro-hatásként való bemutatása, mint a csoportok és a részvétel között valamilyen közvetlen kapcsolat tétélezése.

Összességében úgy vélem, érdemes a „társadalmi-tér” koncepciójával tovább foglalkozni, és megfontolni a többszintű regressziós modelleknél második szintként bevonni az elemzésbe.

8.3.2. A többszintű logisztikus regressziós modellek

Az a feltételezésem, hogy mivel az országok eltérő kulturális és nyelvi környezetet jelentenek az egyének számára, ezért az ország változóval képesek lehetünk ezeket a körülményeket megragadni. A társadalmi csoportok pedig, a társadalmi térben elfoglalt pozíciót jelölik ki. Elképzelésem szerint, a társadalmi tér különböző pozícióira eltérő értékrendszerek, probléma-megoldási-, cselekvési minták és tapasztalatok jellemzőek, amelyek befolyásolhatják a részvétel lehetséges költségeiről, kockázatairól és hasznairól szóló egyéni értékeléseket (lásd. 2.2 és 2.2 fejezetek). Úgy vélem, érdemes a társadalmi csoportot az országhoz hasonlóan második szintként bevonni az elemzésbe⁹³. A következőkben áttekintem a különböző komplexitású modell fajtákat és az elemzésnél használt mutatókat.

Először is definiáljuk az ún. null modellt, ami csak az országot és a társadalmi csoportot, mint második szintű magyarázóváltozókat tartalmazza (Vassallo, Durrant, és Smith 2017):

$$\log = \left(\frac{\pi_{ijs}}{1 - \pi_{ijs}} \right) = \beta_0 + u_j + v_s$$

ahol,

π_{ijs} : j-dik ország, s-dik társadalmi csoportjához tartozó i-dik egyén valószínűsége, hogy részt vett tüntetésen (egyes értéket vesz fel)

β_0 : a populációra becsült részvételi szint

u_j : az országok random hatása, a részvételi szint eltérései országonként

v_s : a társadalmi csoportok random hatása, a részvételi szint eltérései társadalmi csoportonként

⁹³ Az adatok strukturáltságáról szóló feltételezések statisztikai tesztelésére az alábbiakban kerül majd sor.

Továbbá feltételezzük, hogy u_j és v_s normál eloszlást követ, σ_u^2 és σ_v^2 szórással.

Ez alapján egy adott országhoz tartozó becsült részvételi szint $\beta_0 + u_j$, egy társadalmi csoporthoz pedig $\beta_0 + v_s$. Egy "átlagos" országban a részvételi szint megegyezik a teljes mintára jellemző részvételi szinttel (β_0), az országra jellemző eltérés pedig nulla (u_j).

A Medián Esélyhányados mutatót (MOR) használom az ország és társadalmi csoport hatásának kifejezésére. A mutató számításánál a következőképpen járok el⁹⁴: Kiveszünk különböző országokból egyén-párokat, megbecsüljük részvételük esélyét és elosztjuk egymással. Az így kapott esélyhányadosokat sorba rendezzük, és vesszük a medián értéket. Értelmezése kifejezetten egyszerű: ha valakit véletlenszerűen áthelyezünk egy másik országba, akkor a részvétel esélye 50%-os valószínűséggel nő (csökken) a MOR értékének megfelelően. A mutató további nagy előnye, hogy közvetlenül összevethető a többi magyarázóváltozó esélyhányadosaival (Merlo et al. 2006). A logisztikus modelleket gyakran látens folytonos változóként interpretálják (Powers 2012). Az elképzelés szerint a megfigyelések (nullák és egyek - elment és nem ment el tüntetni) egy folytonos látens, logisztikus eloszlású változó manifestálódásai. Gondoljunk úgy a részvételre, mint egyfajta részvételi hajlam cselekvésben való megnyilvánulására. Ez az elképzelés jól összeegyeztethető a klandermansi mobilizációs elméletekkel. Az az egyén vesz részt nagy valószínűséggel egy tüntetésen, aki hallott a tüntetésről, részt akar venni, és a rekrutációs hálózatok is elérték. Klandermans éppen az ellen érvelt, hogy a tüntetésen való részvételt egyszerű kétértékű (részt vett, nem vett részt) jelenséggént írjuk le. A többszintű modellek esetén fontos kérdés, hogy a függő változó egyéni szintű eltéréseiből a második szint (pl.: ország, iskola, település) mekkora részt magyaráz. Ezt az arányt mutatja a Variance Partition Coefficient (VPC). A logisztikus modellek esetén a VPC mutató meghatározása körül jelentős vita alakult ki, különböző megoldási javaslatokkal (pl.: Snijders és Bosker 1999, Austin és Merlo 2017). Mi a következőkben Austin és Merlo javaslatát követjük. Eszerint a Variance Partition Coefficient hányadost a következőképpen számítjuk (Austin és Merlo 2017:3266.o.):

$$VPC = \frac{\hat{\tau}}{\hat{\tau} + \frac{\pi^2}{3}}$$

⁹⁴A MOR mutató használatát szemléletes példán mutatta be Németh és Luksander (2018), a mutató interpretálásához ebből a cikkből merítettünk ötleteket.

A VPC mutató megmutatja, hogy a részvételi hajlam egyéni eltéréseinek hány százalékát tapasztaljuk az országok közötti szisztematikus eltérések miatt. (uo.) Tehát a VPC értelmezéséhez szükséges a látens részvételi hajlam feltételezése.

Második lépésként a modellbe léptettük az összes egyéni szintű, fix-hatású változót (34. táblázat; modell 1.1). A modell tehát két külön részből áll: 1) külön becsüljük az országokra és a társadalmi csoportokra jellemző részvételi valószínűségeket, továbbá 2) fix-hatást feltételezünk az egyes faktoroknak. A modellt a következőképpen írjuk fel:

$$\log = \left(\frac{\pi_{ijs}}{1 - \pi_{ijs}} \right) = \beta_0 + \beta_1 * X_{ijs} + u_j + v_s$$

ahol,

β_1 : az X magyarázóváltozóhoz tartozó együttható.

Tegyük fel, hogy bizonyos magyarázóváltozók hatása a részvételre országonként vagy társadalmi csoportonként eltérő lehet. A harmadik lépésben a modellekben megengedjük, hogy valamely faktorhoz tartozó együtthatók országonként eltérőek legyenek, azt feltételezve, hogy az országokhoz/társadalmi csoportokhoz tartozó meredekségek egy normál eloszlásból származnak. A logisztikus random slope modelleket a következőképpen írhatjuk fel (Steele 2010):

$$\log = \left(\frac{\pi_{ijs}}{1 - \pi_{ijs}} \right) = \beta_0 + \beta_1 * X_{ij} + u_{1j} * X_{ij} + u_{0j} + v_{0s}$$

ahol,

u_{1j} : az X változóhoz tartozó együtthatók random tagjai.

Eszerint egy adott országban a vizsgált faktor hatásának együtthatója ($\beta_1 + u_{1j}$). A modellépítést több lépcsőben végeztem el. Először, olyan ún. null-modelleket vizsgáltam, melyekben magyarázóváltozóként csak a második szintet (ország és társadalmi csoport) szerepeltettem. Ennek lényege, hogy megállapítható legyen, valóban van-e értelme az egyéni szint mellett magasabb szinteket is alkalmazni, vagyis valóban van-e eltérés a részvétel esélyében az országok, illetve a társadalmi

csoportok között. A második lépésben bevontam az egyéni szintű fix hatású magyarázó változókat (random intercept fix-hatású változókkal). Ebben az esetben az egyes változók részvételre gyakorolt hatását vizsgáltam, azt feltételezve, hogy azok hatásai országoként vagy társadalmi csoportonként azonosak. A becsült összefüggések, a β együtthatók, a második szint csoportjai (ország, társadalmi csoport) szerint nem térnek el egymástól.

A harmadik lépésben olyan modelleket illesztettem, ahol a fix hatások mellett, bizonyos változók esetén megengedtem, hogy azok együtthatói (β) országoként vagy társadalmi csoportonként eltérőek legyenek (random slope).

Ahhoz, hogy a modellek összehasonlításánál, el tudjam dönteni vajon két modell közül melyik a statisztikailag jobb, kétféle tesztet végeztem. A log-likelihood teszt⁹⁵ esetén az 5 százalékos elsőfajú hibához 1 szabadságfokú khi-négyzet eloszlásnál 3,841-es érték tartozik. Tehát, ha ennél nagyobb a teszt értéke, akkor a két összevetett modell közül a második tekinthető jobbnak (Szmaragd és Leckie 2011). A modellek összehasonlításának egy másik lehetséges módja, ha a modellekhez tartozó Akaike információs kritériumokat (AIC), vagy Bayesi információs kritériumokat (BIC) vetjük össze. A BIC mutató nem csak a log-likelihood tesztet, hanem a becsült paraméterek számát, és a minta nagyságát is figyelembe veszi. Két modell közül az a modell tekinthető jobbnak, amelyikhez legalább 2 ponttal alacsonyabb AIC, BIC értékek tartoznak. (Németh és Tóth 2015)

8.3.3. Üres és null modellek

Elsőként tehát megvizsgálom, hogy a tüntetésen való részvétel esélyhányadosa országoként és társadalmi csoportonként eltér-e nullától. Ennek megállapításához futtattam egy üres modellt, amely nem vette figyelembe az adatok strukturáltságát. Az üres és a null modelleket log-likelihood tesztel vettem össze. Ha a teszt 5 százalékos szignifikanciaszint mellett szignifikáns eltérést mutat az üres és a null modellek között, akkor az országokénti, illetve társadalmi csoportonkénti szórások egymástól különböznek, és a többszintű modell alkalmazása mellett döntök. A log-likelihood statisztika értéke az országok esetén 1171,181, a társadalmi csoportok esetén pedig 531,5802 volt, tehát mind a két esetben a tüntetés várható értéke az egyes csoportok szerint lényegesen eltér (Szmaragd és Leckie 2011).

A harmadik üres modellben a két második szintű változót egyszerre szerepeltettem (34. táblázat;

⁹⁵- $2 * (\log \text{Lik}(\text{üres modell}) - \log \text{Lik}(\text{null modell}))$.

modell.0.3). Ha az AIC és BIC értékeket vetjük össze, láthatjuk, hogy (ugyanúgy, mint a log-likelihood tesztnél) az országok szerint az esélyhányadosok (modell 0.1) jobban eltérnek, mint a társadalmi csoportok szerint (modell 0.2). Ugyanakkor, ha mind a két változó szerepel a modellben szignifikánsan jobb modellt kapunk. Az AIC és a BIC mutatók értékei is több, mint 500-zal alacsonyabbak, mint a csak országokat tartalmazó modell esetén (modell 0.1), ami azt jelzi, hogy a mindkét makro szintű változót tartalmazó modell lényegesen jobb becslést ad a tüntetésen való részvételre. A fenti eredmények alapján úgy döntöttem, a továbbiakban olyan modellt építék, ahol az egyéni szintű változók mellett, két második szintű változót is használok (országok, társadalmi csoportok), melyek kereszthatást (cross-classified) fejthetnek ki.

34. táblázat. Alap modellek eredményei: Logisztikus regresszió a demonstráción való részvétel magyarázatára

	Model.0.1	Model.0.2	Model.0.3	Model.1.1
Belső politikai hatékonyság	—	—	—	1,3578***
Külső politikai hatékonyság	—	—	—	0,9807
Politika iránti érdeklődés ref: nem érdeklődők	—	—	—	2,0863***
Bal-jobb orientáció	—	—	—	0,4974***
Bal-jobb orientáció négyzet	—	—	—	1,6253***
Oktatással való elégedetlenség	—	—	—	1,0690
Gazdasági helyzettel való elégedetlenség	—	—	—	1,0179
Egészségüggyel való elégedetlenség	—	—	—	0,9904
Demokráciával való elégedetlenség	—	—	—	1,0634
Nem ref, Férfi	—	—	—	0,9437
Kormányral való elégedetlenség	—	—	—	1,5664***
Ország MOR ⁹⁶	1,9303	—	1,9686	1,9140
Ország variancia	0,4754	—	0,5042	0,4632
Társadalmi csoport MOR	—	1,4811	1,5574	1,4868
Társadalmi csoport variancia	—	0,1696	0,2157	0,1729
Ország VPC	0,1263	—	0,1329	0,1234
Társadalmi csoport VPC	—	0,0490	0,0615	0,0499
Intercept	0,0625***	0,0777***	0,0610***	0,0374***
AIC	17804,6	18444,2	17236,6	13704,1
BIC	17821,6	18461,2	17262,1	13820,6
logLik	-8900,3	-9220,1	-8615,3	-6838,1
N (ország)	20	—	20	20
N (társadalmi csoport)	—	12	12	12
N	36325	36051	36051	30180

A 0.1-es modellnél szereplő MOR mutató alapján elmondható, hogyha két válaszadót véletlenszerűen választunk ki egy-egy véletlenszerűen kiválasztott országból, akkor az esetek felében a magasabb részvételi eséllyel rendelkező országban, az alacsonyabb részvételi esélyű országhoz viszonyítva, legalább 1,93-szor nagyobb lesz a részvétel esélye. A MOR értéke a társadalmi csoportokat tartalmazó modellnél (modell 0.2) valamivel alacsonyabb 1,48. A VPC mutató szerint az ország az egyéni variancia 12 százalékát, míg a társadalmi csoport további 5 százalékát magyarázza.

8.3.4. Random intercept modellek fix-hatású változókkal

A következő modelleknél az ország és a társadalmi csoport változókon kívül egyéni szintű magyarázóváltozókat is szerepeltettem. Az elméleti részben (2. fejezet) tárgyaltak alapján a külső és belső politikai hatékonyság, az elégedetlenség (demokráciával, egészségüggyel, oktatással, gazdasággal, kormányval), a baloldali ideológiai orientáció és a politika iránti érdeklődés összefügg a tüntetésen való részvétellel. További kontroll változóként szerepeltettem a modellben (modell 1.1) a nemet is. A 34. táblázatban található modell.1.1 alapján látható, hogy a vizsgált faktorok közül nem mindegyik játszik szignifikáns szerepet a részvétel magyarázatában. Ezért a következő modellben (35. táblázat, modell 1.2) a nem szignifikáns tagokat már nem szerepeltettem. Így kihagytam a modellből a külső politikai hatékonyságot, az oktatással, gazdasági helyzettel, egészségüggyel, demokráciával való elégedetlenséget, valamint a nemet.

A nem szignifikáns tagokat nem szerepeltető modellben (modell 1.2) az egyes magyarázóváltozók együttthatói, az 1.1-es modellhez képest lényegében nem változtak, ami a modell stabilitására, és az elhagyott változók többi változóra gyakorolt hatásának elhanyagolhatóságára utal.

35. táblázat. 1.2 modell eredményei: Logisztikus regresszió a demonstráción való részvétel magyarázatára

	Modell 1.2		
	OR	CI	Z
Kormánnyal való elégedetlenség	1,6674	1,5214-1,8275	17,77
Belső politikai hatékonyság	1,3643	1,3183-1,4118	10,9338
Politika iránti érdeklődés ref. nem érdeklődik	2,1225	1,9093-2,3596	13,9313
Bal-jobb orientáció	0,4980	0,4563-0,5435	-15,6160
Bal-jobb orientáció négyzet	1,6186	1,4408-1,8184	8,1101
Ország MOR	1,9212		
Ország variancia	0,4686		
Társadalmi csoport MOR	1,4982		
Társadalmi csoport variancia	0,1796		
Ország VPC	0,1247		
Társadalmi csoport VPC	0,0518		
Intercept	0,0336	0,0222-0,0507	-16,12
AIC	13945,3		
BIC	14012,2		
logLik	13929,3		
N (ország)	20		
N (társadalmi csoport)	12		
N	31683		

Ebben a második modellben a tüntetésen való részvételt az országon és a társadalmi csoporton kívül a kormánnyal való elégedetlenség, a belső politikai hatékonyság, a politika iránti érdeklődés és a bal-jobb orientációk határozzák meg. Az 1.2-es modellben az intercepthez -3,3936 érték tartozik⁹⁷. Vagyis egy átlagos országban és átlagos társadalmi csoportban, (ahol a random tagok 0-val egyenlők, tehát nem térnek el a teljes mintára jellemző átlagtól) és ahol a többi fix-hatású magyarázóváltozó értéke 0, a részvétel valószínűsége 0,03. A referencia válaszadó pedig, egy olyan a

⁹⁷ A táblázatban az $\exp(-3,3936)$ érték 0,03 szerepel.

politika iránt nem érdeklődő személy, akinek a kormánnyal való elégedetlensége, a belső politikai hatékonyság érzete, valamint a bal-jobb ideológiai tengelyen elfoglalt pozíciója a saját országában átlagosnak mondható. Tehát az átlagos országban (pl. Belgium), átlagos társadalmi csoporthoz tartozó (pl. alacsony iskolai végzettségű, városi, középkorú) referencia válaszadó részvételi valószínűsége 3%.

A fix-hatású magyarázóváltozók működése a következőképpen értelmezhető: Egy egységnyi növekedés (azaz két szórásnyi) a kormánnyal való elégedetlenség skálán 1,67-szeresével növeli a tüntetésen való részvétel esélyét. A belső politikai hatékonyság két szórásnyi növekedése pedig 1,36-szorosával növeli a részvétel esélyét. A bal-jobb ideológiai tengelyen mért ideológiai beállítódás, és annak négyzetes tagja egyaránt szignifikáns összefüggést mutat a függő változóval. Így az mondható el, hogy az összefüggés U alakhoz hasonlít, vagyis minél markánsabban baloldali vagy jobboldali meggyőződésű valaki, annál nagyobb a részvétel esélye. Végül a politika iránt érdeklődők kétszer nagyobb eséllyel vesznek részt tüntetésen, mint a politika iránt közömbösek.

Ahogy a modellből kiderül, a legnagyobb hatású változók a kormánnyal való elégedetlenség, valamint az ideológiai orientáció, hiszen a hozzájuk tartozó Z értékek jóval magasabbak, mint a többi változó esetén.

A random interceptek megmutatják, hogy országonként és társadalmi csoportonként milyen részvételi szint várható (21. ábra, 22. ábra). Az ábrán látható, függőleges szaggatott vonal az európai átlag egyszeres értékét jelöli. Ha egy ország becsült értékének konfidencia intervalluma nem tartalmazza az egyes értéket, akkor attól szignifikánsan eltér. A modell becslése alapján Spanyolországban az Európára (a vizsgált 20 országra) jellemző részvételi szint több, mint ötszörösét várjuk, Finnországban pedig kevesebb, mint egyharmadát. Az országok között tehát szignifikáns és jelentős eltérések láthatóak.

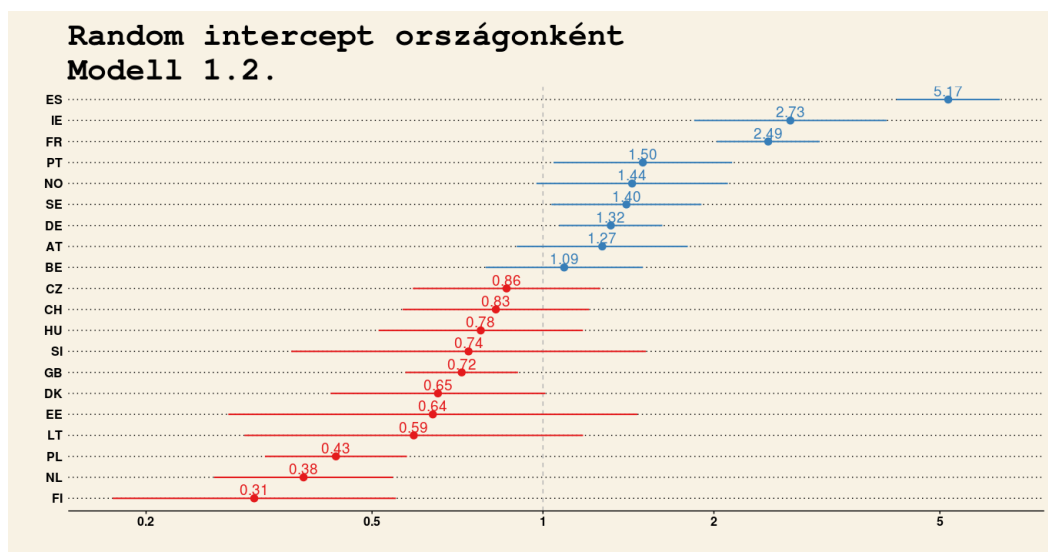
A társadalmi tér különböző pozícióiban, a társadalmi csoportokban a tüntetés várható értéke az országokhoz hasonló módon szignifikánsan és lényegesen eltérnek. A magas iskolai végzettségű, városban élő, fiatalok körében a tüntetési szint várható értéke közel kétszerese, mint a teljes populációra számolt átlagos részvétel. Az alacsonyan iskolázott, falun élő, idősök csoportjában a részvételi szint pedig kevesebb, mint fele az átlagos részvételnek. Az ábráról leolvasható, hogy a magasabb részvételi szinttel rendelkező társadalmi csoportokra a városi lakóhely jellemző, míg az alacsonyabb részvételi szintű csoportokban az alacsony iskolai végzettség a közös. Ez arra utal, hogy a „társadalmi tér” komplex módon gyakorol hatást a részvételi szintre.

Érdemes továbbá megjegyezni, hogy az országok közötti eltérések nagyobbak, mint a társadalmi csoportok közötti különbségek. A random interceptek szórása nagyobb az országok, mint a társadalmi csoportok esetén.

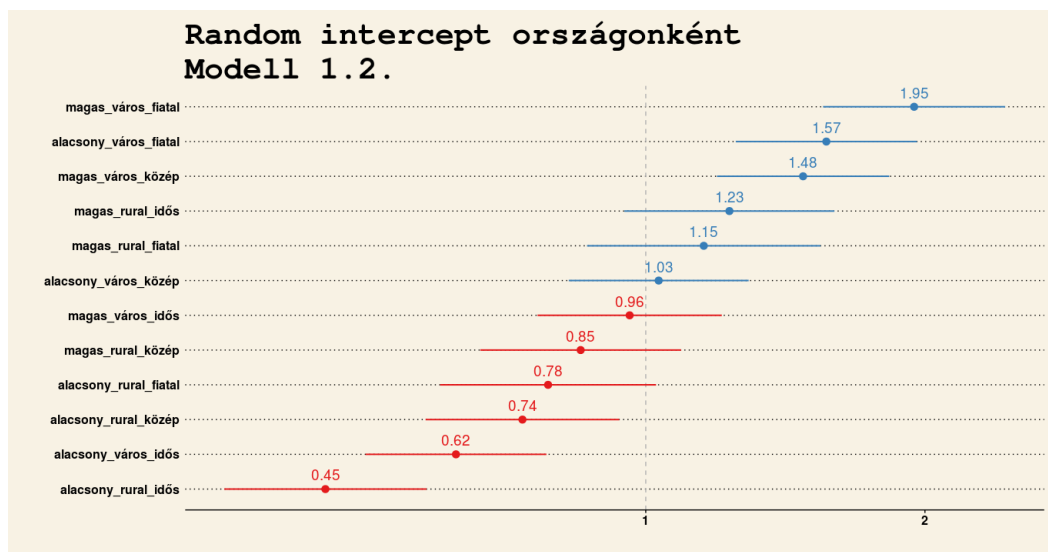
Ahogy említettem, a többszintű regressziós modellezés lehetőséget teremt az országok közötti különbségek becslésére és elemzésére. Az ország hatását kifejező medián esélyhányados (MOR) közvetlenül összevethető a többi magyarázóváltozó esélyhányadosával. Az országhoz tartozó MOR értéke, az 1.2-es modellben 1,9212, a társadalmi csoporthoz tartozóé pedig 1,4982 (35. táblázat), amik meglehetősen magasnak számítanak. Az ország hatásának jelentése persze pontosan nem meghatározható, tartalmazza a nyelvi, kulturális környezeti hatásokat, de a politikai rendszer mindenfajta nem mért tulajdonságait is. Ha az esélyhányadosokat összevetjük, látható, hogy ezek a környezeti tényezők nagyjából akkora hatással vannak a részvételre, mint a kormánnyal való elégedetlenség vagy a politikai érdeklődés. Valamivel alacsonyabb mértéket mutat a társadalmi csoportok hatása (kb. akkorát, mint a belső politikai hatékonyság).

Az egyéni látens részvételi hajlam varianciájából az ország 12%-ot ($VPC = 0,12$), a társadalmi csoport pedig 5%-ot ($VPC = 0,05$) magyaráz. Az eddigi modellek alapján tehát elmondható, hogy a társadalmi csoportonként a részvétel várható értéke eltérő, de vajon igaz-e, hogy az egyes tényezők, magyarázó faktorok, másként működnek az egyes csoportokon belül?

21. ábra. Random interceptek országonként

22. ábra. Random intercept társadalmi csoportonként

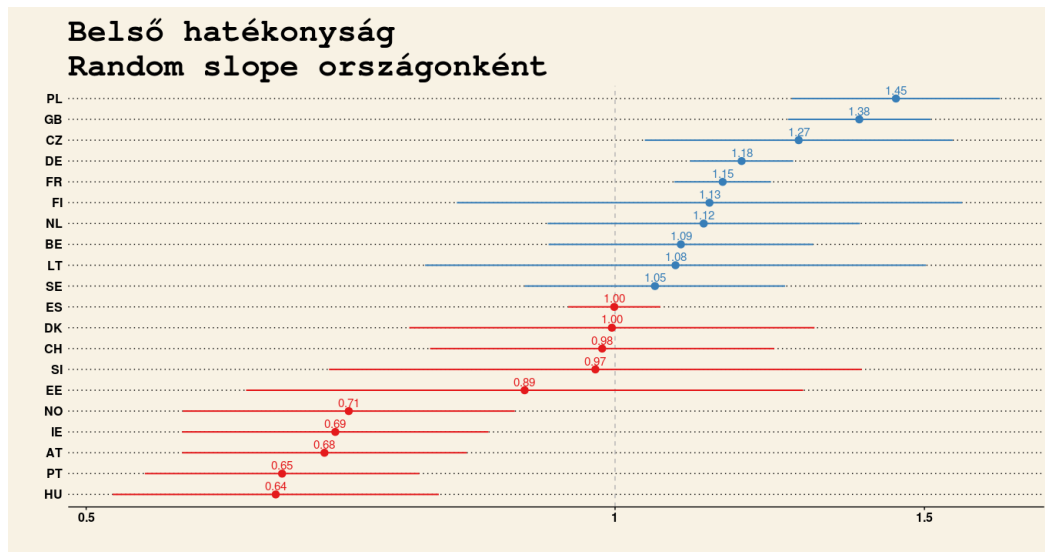
8.3.5. Random slope modellek

Jó ok van azt feltételezni, hogy bizonyos magyarázóváltozók hatása a részvételre országonként vagy társadalmi csoportonként eltérő lehet. A belső politikai hatékonyság, a kormánnyal való elégedetlenség és a politika iránti érdeklődés könnyen lehet, hogy országonként és társadalmi csoportonként eltérő intenzitású hatást gyakorol a tüntetésen való részvételre. A következőkben ezeket a lehetséges eltéréseket először országonként, majd társadalmi csoportonként vizsgálom. Ezek a modellek megengedik, hogy valamely faktorhoz tartozó β együtthatók országonként, vagy társadalmi csoportonként eltérőek legyenek. Az esélyhányadosok (β) eltéréseit, a hat vizsgált modellnél (modell 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3) három szempont szerint értékeltem: (1) az együtthatók szignifikánsan eltérnek-e egymástól, valamint az együtthatók populációs átlagától (a konfidenciaintervallumok átfednek-e egymással, illetve a populációs átlaggal), (2) ha az eltérések szignifikánsak, akkor az eltérések szakmai szempontból lényegesek-e, valamint (3) a modell illeszkedése az adatokra jobb-e, mint a random slope nélküli modellé (ANOVA, AIC, és BIC mutatókat vetettem össze).

8.3.5.1 Random slope-ok országonként

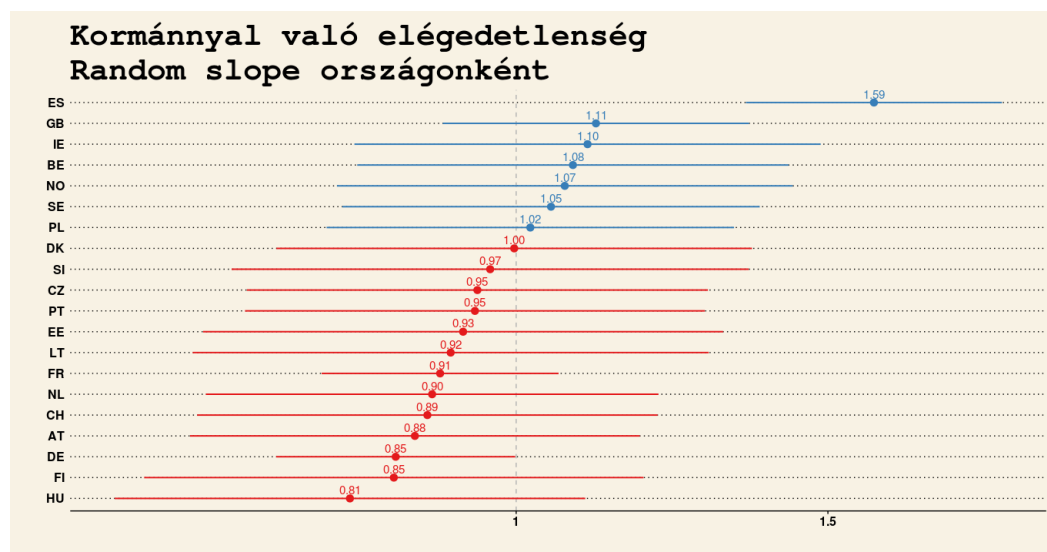
A 36. táblázatból leolvasható, hogy a random slope-ok alkalmazása a β értékeket lényegesen nem módosította. A legnagyobb eltérések mindig azoknál a változóknál tapasztalhatók, amiknél az együtthatót országonként külön becsüljük. A 23. ábrán láthatóak a belső politikai hatékonyság teljes populációra (a 20 európai országra) jellemző együtthatójától való országonkénti eltérések. Lengyelországban az európai átlagos β -nál szignifikánsan magasabb a belső hatékonyság hatása a tüntetésen való részvételre. Az európai átlagos értéknél (OR=1,2) 1,45-szer magasabb (OR=1,74). Az európai átlagnál magasabb a belső hatékonyság hatása a részvételre Lengyelországon kívül még Nagy-Britanniában, Csehországban és Németországban. Az átlagnál alacsonyabb pedig Norvégiában, Írországon, Ausztriában, Portugáliában és Magyarországon. Ezekben az országokban a belső politikai hatékonyság egy egységnyi (két szórásnyi) növekedése esetén a részvétel esélye szignifikánsan kisebb mértékben nő, mint az Európára jellemző átlag.

23. ábra. Belső hatékonyság hatása (random slope) országoként

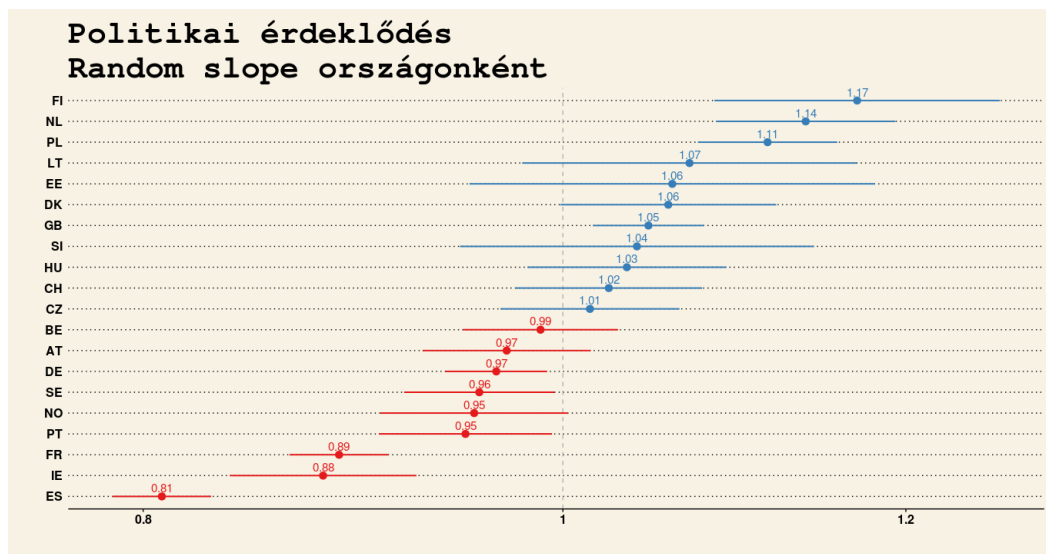
A random slope nélküli modellel (modell 1.2) összevetve, mind az AIC, a BIC és az ANOVA teszt is javulást mutat. Összességében tehát elmondható, a belső politikai hatékonyság tényezőjének hatása a tüntetésen való részvételre országoként szignifikánsan eltér. Bizonyos országokban a populációs átlagnál szignifikánsan nagyobb (pl. Lengyelország), más országokban (pl. Magyarország) pedig szignifikánsan kisebb a hatékonysághoz tartozó együtttható értéke. A kormánnyal való elégedetlenség működése teljesen más képet mutat (modell 2.2). Ahogy a 24. ábráról is leolvasható, az országok között szignifikáns eltérés nincsen. A kormánnyal való elégedetlenség együttthatója szignifikánsan egyedül Spanyolországban magasabb, mint a populációra jellemző átlag. A többi országhoz tartozó konfidencia intervallumok tartalmazzák az egyes értéket, vagyis szignifikánsan nem térnek el a populációs átlagtól. Bár az ANOVA teszt szerint a kormánnyal való elégedetlenség random slope-os modellje (modell 2.2) szignifikánsan jobb, mint a random slope nélküli modellel (modell 1.2), de a BIC értékek nem mutatnak lényeges javulást. A fentiek alapján tehát megállapítható, hogy a kormánnyal való elégedetlenség működése, a faktorhoz tartozó együttthatók országoként nem térnek el lényegesen.

24. ábra. Kormányval való elégedetlenség hatása (random slope) országonként

A harmadik modellben (modell 2.3) a politikai érdeklődés hatásának országonkénti eltéréseit vizsgáltam. A 25. ábráról leolvasható, hogy az országok között szignifikáns különbségek vannak. Az európai átlagnál magasabb hatása van az érdeklődésnek a részvételre Finnországban, Hollandiában, Lengyelországban, és Nagy-Britanniában. Szignifikánsan alacsonyabb az együttható értéke Spanyolországban, Írországban, Franciaországban, Portugáliában, Svédországban és Németországban. Az eredmények statisztikailag szignifikánsak, de a különbségek nem tűnnek lényegesnek. A legjobban az európai átlagos hatástól Spanyolország tér el, de az eltérések nagy része meglehetősen kicsi. Például Németország esetén a politikai érdeklődés hatása 0,97-szerese a populációs átlagnak. Ez az eltérés ugyan szignifikáns, de annyira kicsi, hogy a hatások eltérése valójában lényegtelen. A csak fix hatásokat tartalmazó alapmodellel (modell 1.2) összevetve, a kormányval való elégedetlenséget random slope-ként tartalmazó modell (modell 2.3) nem magyarázza jobban a részvételt. Sem az AIC, BIC mutatók, sem pedig az ANOVA teszt nem mutatnak szignifikáns javulást a modell illeszkedésében.

25. ábra. Politikai érdeklődés hatása (random slope) országoként

36. táblázat. Országokénti random slope modellek

RS Országoként	Modell 2.1 RS: hatékonyság OR	Modell 2.2 RS: elégedetlenség OR	Modell 2.3 RS: érdeklődés OR	Modell 1.2 OR
Kormánnyal való elégedetlenség	1,6777***	1,5820***	1,6217***	1,6674***
Belső politikai hatékonyság	1,2045**	1,3621***	1,3646***	1,3643***
Politika iránti érdeklődés	2,1026***	2,1390***	2,3429***	2,1225***
Bal-jobb orientáció	0,4977***	0,5239***	0,4975***	0,4980***
Bal-jobb orientáció négyzet	1,6297***	1,6726***	1,6685***	1,6186***
Ország MOR	1,9898	1,9092	2,0372	1,9212
Ország intercept variancia	0,5203	0,4596	0,5565	0,4686
Ország slope variancia	0,0572	0,0350	0,0080	—
Társadalmi csoport MOR	1,4903	1,4978	1,4993	1,4982
Társadalmi csoport variancia	0,1750	0,1794	0,1803	0,1796
Intercept	0,0326***	0,0333***	0,0311***	0,0336***
AIC	13910,581	13927,451	13945,517	13945,3
BIC	13994,217	14011,087	14029,153	14012,2
logLik	-6945,291	-6953,726	-6962,759	-6964,7
N (ország)	20	20	20	20
N (társadalmi csoport)	12	12	12	12
N	31683	31683	31683	31683

*p<0,05; **p<0,01; ***p<0,001

A tüntetésen való részvétel egyenlőtlenségének folyamat fókuszú koncepciója szerint az egyéneknek egyenlőnek kell lenniük a belső motivációk működése tekintetében. Akkor beszélhetünk

Európán belül a fenti értelemben vett politikai egyenlőségről, ha az országok között nincsen eltérés az egyes faktorok működésében.

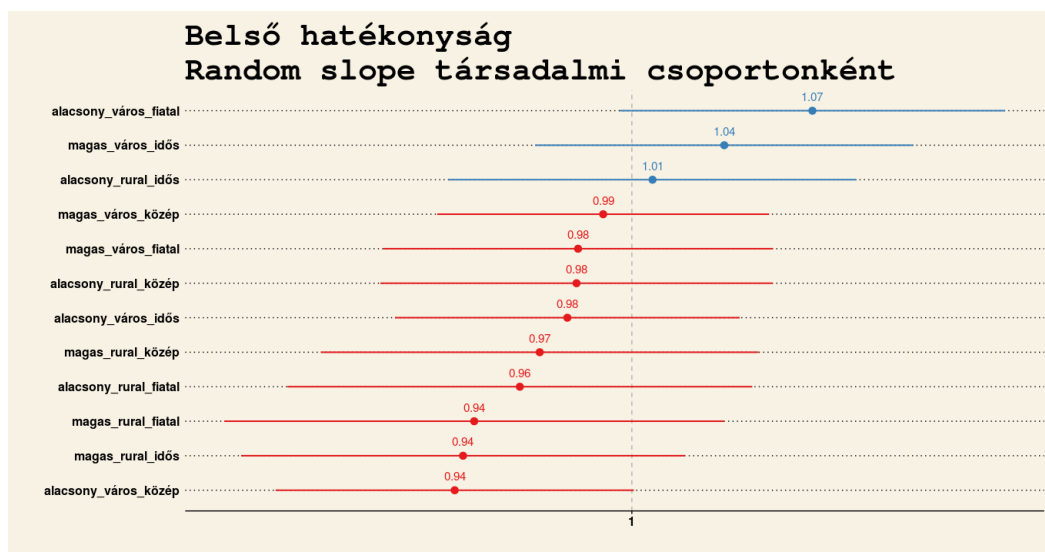
Az eddigiekben megvizsgáltam, hogy a belső hatékonyság, a kormánnyal való elégedetlenség és a politika iránti érdeklődés hatása a részvételre országonként eltér-e. Az eredmények szerint szignifikáns és lényeges eltérések csak a belső politikai hatékonyság esetén tapasztalhatóak. Ez azt jelenti, hogy Európában, pontosabban a vizsgált európai országok között komoly politikai egyenlőtlenségek vannak. Fontos hangsúlyozni, hogy ezek az egyenlőtlenségek az egyes országok között állnak fenn, nem pedig országon belül. Tehát, bár Magyarországon a belső politikai hatékonyság hatása a részvételre szignifikánsan alacsonyabb, mint az európai átlagos hatás, de ebből nem következik, hogy Magyarországon belül lennének ilyen értelemben egyenlőtlenségek.

8.3.5.2 Random slope-ok társadalmi csoportonként

Eddig a különböző faktorokhoz tartozó együttthatók országonként lehettek eltérőek. A következőkben megvizsgálom, milyen eltérések vannak az egyes tényezők működésében társadalmi csoportonként (37. táblázat).

A belső politikai hatékonyság együttthatói társadalmi csoportonként szignifikánsan egymástól nem térnek el (26. ábra). A különbségek nem csak nem szignifikánsak, de nagyon kicsik is, tehát a belső hatékonyság tényezője minden társadalmi csoporton belül ugyanúgy működik. Vagyis egy egységnyi növekedés a hatékonyság skálán 1,35-szörösére növeli a részvétel esélyét, függetlenül a társadalmi térben elfoglalt pozíciótól. Ezt az eredményt az ANOVA teszt is megerősíti, a vizsgált modell (modell 3.1) egyértelműen nem jobb, mint a random slope nélküli modell (modell 1.2).

26. ábra. Belső hatékonyság hatása (random slope) társadalmi csoportonként

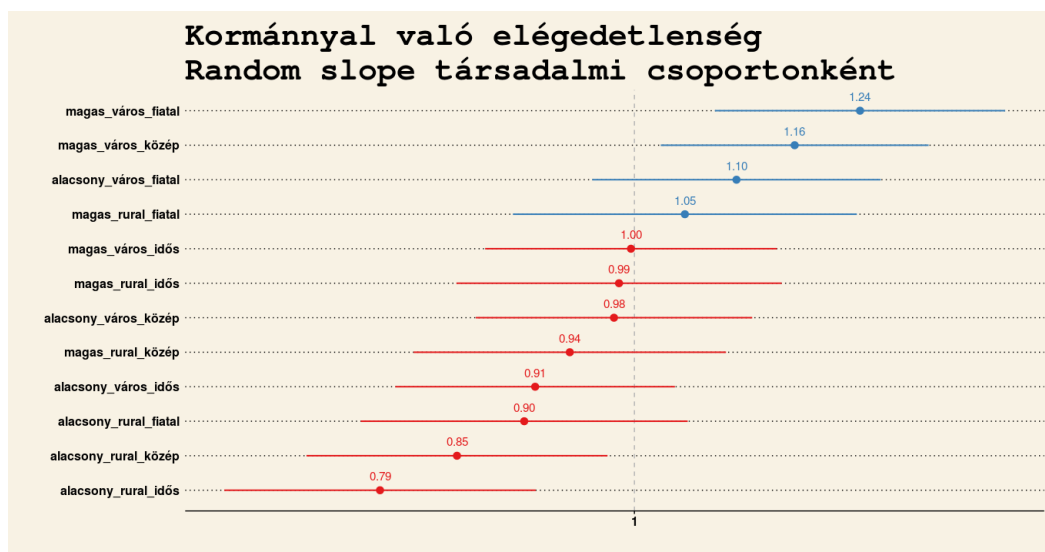

A kormányval való elégedetlenség esetén viszont láthatóak a társadalmi csoportok közötti különbségek (27. ábra). A magas iskolai végzettségű, városi fiatalok és középkorúak körében a kormányval való elégedetlenség a teljes populációra jellemző együttthatónál szignifikánsan magasabb. Az alacsony iskolai végzettségű, falun élő, középkorú és idősek körében pedig az átlagnál alacsonyabb a kormányval való elégedetlenség hatása a tüntetésen való részvételre.

A magas iskolai végzettségű, városi fiatalok esetén az együtttható 1,24-szer magasabb ($OR=2,00$), mint a populációs átlag ($OR=1,62$). Az alacsony iskolai végzettségű, falun élő, idősek körében pedig az elégedetlenség mindössze 1,27-szeresével növeli a részvétel esélyét.

A random slope nélküli modellel (modell 1.2) összehasonlítva elmondható, hogy a modell (modell 3.2) valamivel jobb. Az AIC mutató javulást mutat, a BIC mutató azonban nem, az ANOVA teszt viszont szignifikáns javulást jelez. Az AIC mutatók és az ANOVA teszt alapján tehát random slope-os modell jobb, mint a random slope-ot nem tartalmazó modell. Az eltérések szakmailag is fontosak, és jelentősek, hiszen a társadalmi térben elfoglalt bizonyos pozíciók komolyan befolyásolhatják a kormányval való elégedetlenség működését, annak hatását a tüntetési részvételre.

27. ábra. Kormányral való elégedetlenség hatása (random slope) társadalmi csoportonként

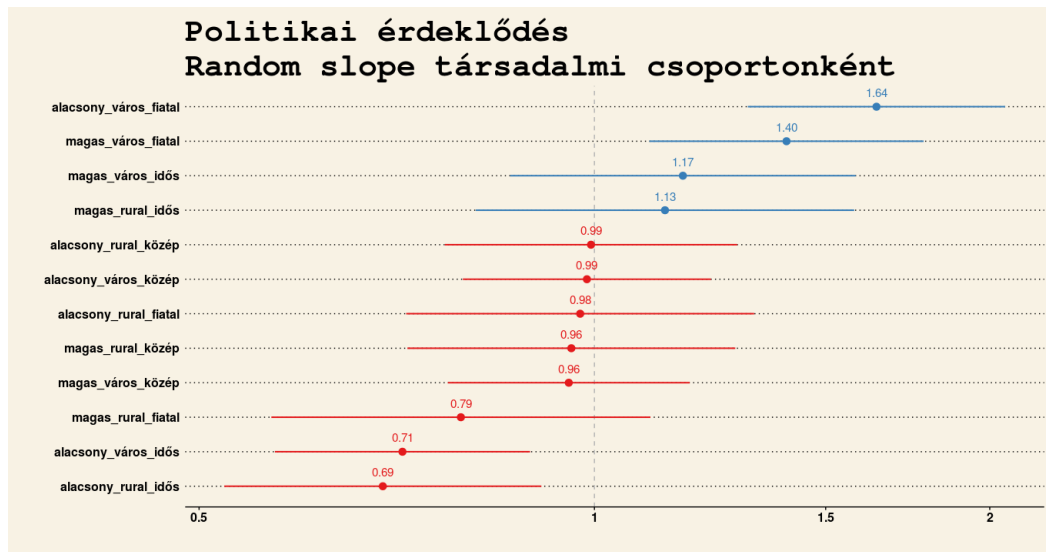

A random slope-os modellek közül utolsóként a politika iránti érdeklődés társadalmi csoportonkénti eltérő hatását vizsgálom (modell 3.3). A modell minden kritérium szerint (AIC, BIC, ANOVA) szignifikánsan jobb, mint a random slope-ot nem tartalmazó 1.2-es modell.

Az egyes társadalmi csoportok között szignifikáns és jelentős eltérések láthatóak (28. ábra). A városban élő fiatalok körében (a magas és alacsony iskolai végzettségűeknél egyaránt) a politika iránti érdeklődés a populációs átlagnál jobban befolyásolja a tüntetésen való részvételt. Az alacsony iskolai végzettségű idős emberek körében (városban és falun élőknek egyaránt) viszont az átlagnál alacsonyabb a politikai érdeklődés hatása a részvételre. Érdekes, hogy a slope meredekségét felfelé a társadalmi tér azon pozíciói módosítják, amelyeket a lakóhely és az életkor jelölt ki, lefelé pedig az iskolai végzettség és az életkor által kijelölt pozíciók. Tehát a politikai érdeklődés részvételre gyakorolt hatását a társadalmi tér egyes dimenziói nem ugyanúgy befolyásolják.

Ebben az alfejezetben azzal foglalkoztam, hogy Európában a társadalmi csoportok, a társadalmi tér, hogyan befolyásolja különböző faktorok a tüntetésen való részvételre gyakorolt hatását. Az eredmények alapján elmondható, hogy Európán belül nagy politikai egyenlőtlenségek vannak. A politikai egyenlőtlenség folyamat fókuszú értelmezését alkalmazva.

28. ábra. Politikai érdeklődés (random slope) társadalmi csoportonként

37. táblázat. Belső hatékonyság hatása (random slope) társadalmi csoportonként

RS Társadalmi csoportonként	Modell 3.1 RS: hatékonyság OR	Modell 3.2 RS: elégedetlenség OR	Modell 3.3 RS: érdeklődés OR	Modell 1.2 OR
Kormánnyal való elégedetlenség	1,6634***	1,6195***	1,6522***	1,6674****
Belső politikai hatékonyság	1,3497***	1,3650***	1,3686***	1,3643***
Politika iránti érdeklődés	2,1380***	2,1102***	2,1017***	2,1225***
Bal-jobb orientáció	0,4997***	0,4964***	0,4975***	0,4980***
Bal-jobb orientáció négyzet	1,6230***	1,6133***	1,6182***	1,6186***
Ország MOR	1,9209	1,9181	2,0121	1,9212
Ország variancia	0,4684	0,4663	0,4680	0,4686
Társadalmi csoport MOR	1,5064	1,4785	1,3780	1,4982
Társadalmi csoport intercept variancia	0,1845	0,1680	0,1076	0,1796
Társadalmi csoport slope variancia	0,0030	0,0221	0,0851	—
Intercept	0,0336***	0,0337***	0,0335***	0,0336***
AIC	13947,884	13941,204	13922,207	13945,3
BIC	14031,519	14024,840	14005,842	14012,2
logLik	-6963,942	-6960,602	-6951,103	-6964,7
N (ország)	20	20	20	20
N (társadalmi csoport)	12	12	12	12
N	31683	31683	31683	31683

*p<0,05; **p<0,01; ***p<0,001

8.3.5.3 Random slope-ok országonként és társadalmi csoportonként

Az eddigi eredmények szerint Európában a kormánnyal való elégedetlenség és a politikai érdeklődés társadalmi csoportonként eltérő mértékben határozzák meg a tüntetésen való részvételt. Interpretációnk szerint az az egyenlőtlenségek Európán belül, az egyes társadalmi csoportok között alakultak ki. Felmerül a kérdés, vajon ezek az egyenlőtlenségek országon belül is fennállnak-e? Minden országban igaz, hogy a kormánnyal való elégedetlenség a társadalmi csoportok szerint másként működik?

Egy olyan modellt futtattam, ami a kormánnyal való elégedetlenség hatásának eltéréseit vizsgálja az egyes országokon belüli társadalmi csoportok között. 18 országot és 12 társadalmi csoportot vontam be a vizsgálatba, tehát $18 \times 12 = 216$ kategóriára osztottam a teljes mintát. Mivel nagy a veszélye annak, hogy az egyes cellákban elfogynak az esetek, ezért egy harmadik adatbázist használtam (5.1 fejezet).

Ha országon belül összevetjük, az egyes random slope-hoz tartozó becslések konfidencia intervallumait, akkor láthatjuk, hogy a legtöbb esetben az egyes csoportok között statisztikai értelemben nincsenek eltérések. Az országok nagy részében az egyes csoportok között az elégedetlenség hatása nem tér el egymástól. Kivétel ez alól Németország, valamint Spanyolország, ahol a legalacsonyabb és a legmagasabb random slope-pal rendelkező csoportok közötti különbségek szignifikánsan eltérnek egymástól. Németországban az alacsony iskolai végzettségű, városi fiatalok körében a kormánnyal való elégedetlenség hatása a tüntetésen való részvételre szignifikánsan alacsonyabb, mint a magas iskolai végzettségű városi idősök körében. Németországban és Spanyolországban az egyenlőtlenségek folyamat fókuszú értelmezése szerint egyenlőtlenségek alakultak ki. Vannak olyan társadalmi csoportok, ahol az elégedetlenség kevésbé és vannak olyan csoportok, ahol pedig jobban hat a részvételre. A többi országban minden bizonnyal azért nem találtam eltéréseket, mert az egyes kategóriákba (pl. magyar magas iskolai végzettségű, idős, vidéki) kevés megfigyelés jutott, ezért a becsléshez tartozó konfidencia intervallumok nagyon szélesek.

Úgy tűnik tehát, hogy az országon belüli egyenlőtlenségek teszteléséhez nem áll rendelkezésre elegendő megfigyelésünk.

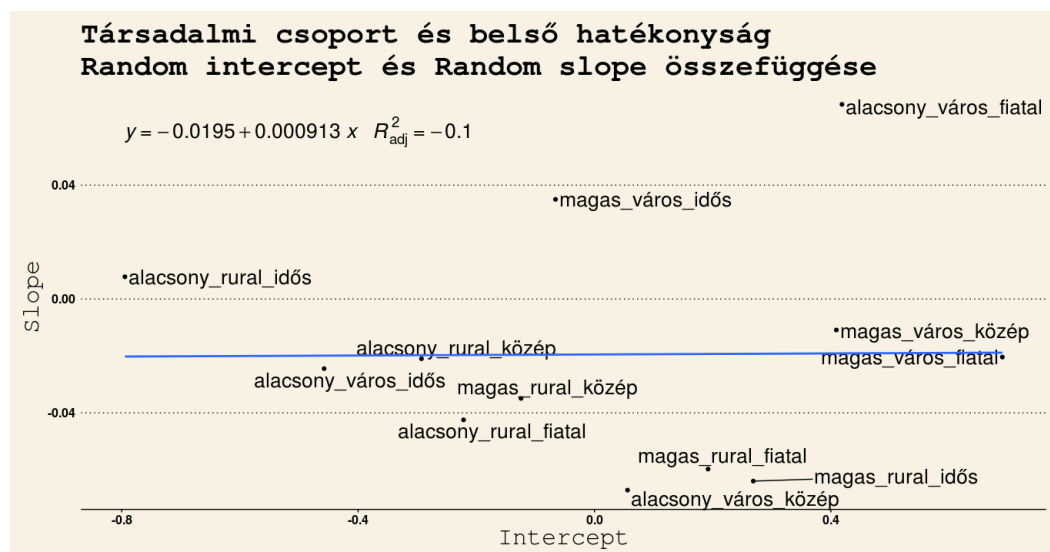
8.3.5.4 Öngerjesztő folyamatok?

Az eddigiekből kiderül, hogy Európában az egyes országok és társadalmi csoportok között jelentős eltérések vannak (1) a tüntetésen való részvétel tekintetében, (2) az egyes tényezők részvételre gyakorolt hatásának nagyságában. A társadalmi térnek vannak olyan részei, olyan pozíciók, amelyekre magasabb, és vannak, amelyekre alacsonyabb tüntetési részvételi szint jellemző. Továbbá vannak olyan részei a társadalmi térnek, amelyekben a politikai elégedetlenség jobban összefügg a részvétellel és vannak olyan pozíciók, ahol az elégedetlenség kevésbé játszik szerepet a részvétel magyarázatában. Fontos lenne tudni, hogy vajon ez a két jelenség összefügg-e. Ha a két tényező pozitívan függ össze, akkor egy öngerjesztő folyamatra következtethetünk: Egy fontos magyarázó tényező kevésbé hat a részvételre, ezért kevesebben vesznek részt tüntetésen az adott országban/társadalmi csoportban, ami ahhoz vezethet, hogy a magyarázó tényezők csak kevésbé fognak hatni. Pl. Egy országban valamiért úgy alakult, hogy az elégedetlenség csak kissé függ össze a részvétellel, vagyis egy egységnyi elégedetlenség növekedés csak kevéssel növeli meg a részvétel esélyét. Így ebben az országban, kevesen vesznek részt tüntetésen, ami viszont visszahat az elégedetlenség és részvétel kapcsolatára. Ha egy elégedetlen ember azt látja, hogy csak páran tiltakoznak, maga sem fog részt venni egy tüntetésen.

Az előbbi kérdésre választ kaphatunk az országokhoz és a társadalmi csoportokhoz tartozó random interceptek és random slope-ok közötti korrelációk vizsgálatával (Gelman és Hill 2006, 13. fejezet). A következőkben ezeket a korrelációkat tekintem át a szignifikáns random slope-os modelleknél. Azokban a modellekben, ahol a random slope nem volt szignifikáns a slope-ok és az intercept-ek közötti korrelációt sem vizsgálom.

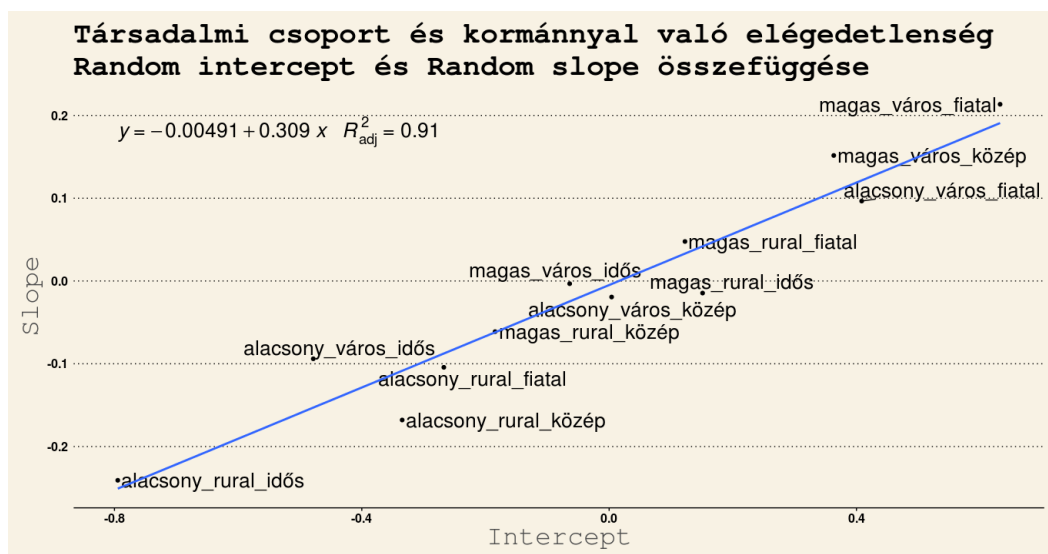
Az országok becsült részvételi szintje (random interceptek) és a belső politikai hatékonyság országokhoz tartozó együtthatói (random slope) közötti korreláció -0,35, de nem szignifikáns ($p > 0,05$), tehát az adatok szerint a két jelenség függetlenségét nem vethetjük el. A korrelációk vizsgálata mellett az adatokra illesztettem egy regressziós egyenest is. A 29. ábrán berajzoltam a regressziós egyenest, valamint feltüntettem a modell paramétereit. Az adjusztált R^2 mutató szerint a regressziós egyenes csak nagyon gyengén illeszkedik. A nem szignifikáns korreláció és a modell gyenge illeszkedése alapján úgy tűnik, nincs összefüggés az országok részvételi szintje és a belső hatékonysághoz tartozó együtthatók működése között.

29. ábra. Random intercept és a belső politikai hatékonyság random slope-ok összefüggése

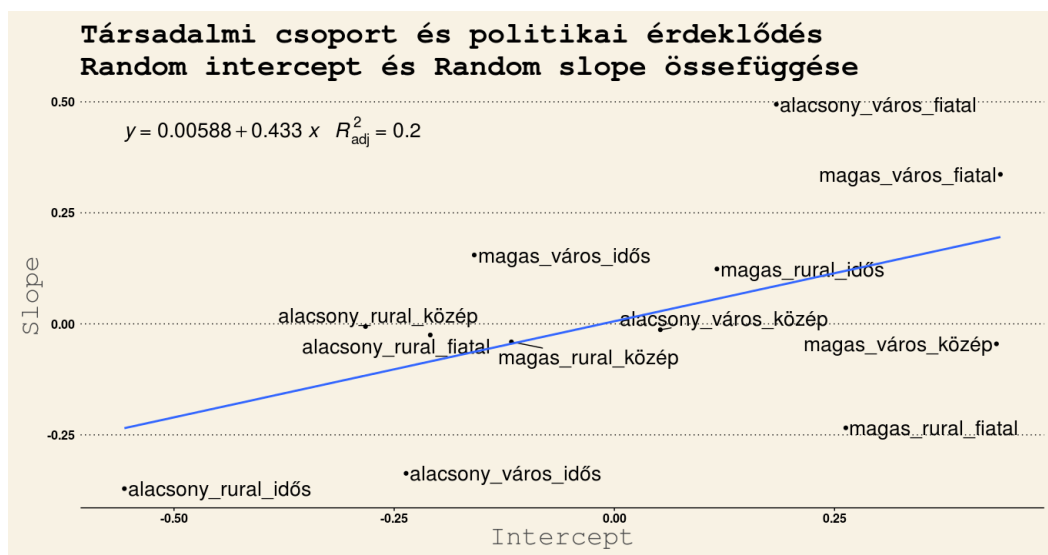

A 3.2 modellből származó, a társadalmi csoportokhoz tartozó random interceptek és a kormányral való elégedetlenség együtthatói (random slope) közötti korreláció magas és szignifikáns ($=0,96$, $p<0,000$). Ahogy az a 30. ábrán látható, a regressziós egyenes meglehetősen jól illeszkedik ($R^2=0,91$). Úgy tűnik tehát, hogy azokban a társadalmi csoportokban, ahol a részvételi szint magasabb, a kormányral való elégedetlenség is nagyobb mértékben hat a részvételre. A társadalmi tér egy olyan részében, ahol magasabb a részvételi szint, az elégedetlenek nagyobb eséllyel mennek el tüntetni, mint egy olyan csoporthoz tartozók, ahol a részvételi szint alacsonyabb. Vagy másként fogalmazva a társadalmi tér egy pozíciója nem csak a részvételi szinttel függ össze, hanem az elégedetlenség és a részvétel kapcsolatát is valamelyest meghatározza. A politikai érdeklődés esetén (modell 3.3) a kormányral való elégedetlenséggel ellentétben, az intercept és a becsült görbék meredeksége szignifikánsan nem korrelálnak ($=0,52$, $p<0,1$). A pontokra fektetett regressziós egyenes is csak gyengén illeszkedik ($R^2=0,2$) (31. ábra).

30. ábra. Random intercept és a kormánnyal való elégedetlenség random slope-ok összefüggése

31. ábra. Random intercept és politikai érdeklődés társadalmi csoportonkénti random slope-ok összefüggése

8.3.6. Összefoglalás: Folyamatra fókuszáló egyenlőtlenségek

Ebben a fejezetben a politikai részvétel egyenlőtlenségének folyamatra fókuszáló (process-oriented) (Teorell 2006, Teorell et al 2007b) koncepciójával foglalkoztam. Olyan többszintű modelleket vizsgáltam, ahol az egyének nem csak országoként, hanem társadalmi csoportonként beágyazottak, vagyis az országok és a társadalmi csoportok eltérő várhatóértékkel rendelkeznek. A modellekben olyan, a részvétel motivációihoz közvetlenül kapcsolódó tényezők működését teszteltem, mint a kormánnyal való elégedetlenség, a belső politikai hatékonyság, a politika iránti érdeklődés.

Az eredmények azt mutatják, hogy országoként és társadalmi csoportonként a részvétel várható értéke jelentősen és szignifikánsan eltérő. Spanyolországban és Írországban az európai átlagnál magasabb, Finnországban és Hollandiában pedig alacsonyabb a részvételi arány. A társadalmi csoportok esetén pedig a magas iskolai végzettségű, városi, fiatal csoport részvételi szintje magasabb, az alacsony iskolai végzettségű, falun élő, idősök csoport részvételi szintje pedig alacsonyabb, mint az európai átlagos részvételi arány. A random interceptet és fix hatásokat tartalmazó modell (modell 1.1) alapján megállapítottam, hogy a vizsgált változók közül a belső politikai hatékonyság, a kormánnyal való elégedetlenség, a baloldali ideológiai orientáció és a politika iránti érdeklődés függ össze szignifikánsan a tüntetésen való részvétellel. Nem mutatott szignifikáns összefüggést a külső politikai hatékonysággal valamint, a demokráciával, egészségüggyel, oktatással, gazdasággal való elégedetlenségekkel.

A random slope-os modellek alapján tett megállapításokat összefoglalva elmondható, hogy bizonyos faktorok hatása országoként illetve társadalmi csoportonként eltérő. Azt találtam, hogy a belső politikai hatékonyságnak országoként eltérő szerepe van a tüntetésen való részvétel magyarázatában. A politika iránti érdeklődés működése országoként statisztikailag eltérő, azonban az eltérések olyan kicsik, hogy országok közötti érdemi különbségekről nem lehet beszélni. A kormánnyal való elégedetlenségnek pedig nincsen országoként eltérő hatása, a különbségek nem szignifikánsak. Ugyanakkor a társadalmi térben elfoglalt pozíció szerint változhat a politika iránti érdeklődés, és a kormánnyal való elégedetlenség összefüggése a részvétellel.

Ezek az eredmények mind Európán belüli egyenlőtlenségeket jelentenek, ezért kísérletet tettem arra, hogy a társadalmi csoportok közötti egyenlőtlenségeket országokon belül is kimutassam. Az ESS projekt lehető legnagyobb adatbázisát használtam, de az eredmények szerint a legtöbb országban a kormánnyal való elégedetlenség és a részvétel összefüggésében nincsenek különbségek

az egyes társadalmi csoportok között. Ezt az eredményt valószínűleg azért kaptam, mert nem jutott elegendő megfigyelés minden kategóriára, így a becslések bizonytalansága nagyon nagy. A folyamat-fókuszú egyenlőtlenségekről szóló hipotéziseket a 38. táblázatban foglaltam össze, ahol zölddel jelöltem a megerősített hipotéziseket. Az eredmények végül is megerősítik a H8.1-es hipotézist, de nem erősítik meg a H8.2-es és H8.3-as hipotéziseket, továbbá megerősítették a H9.2 és H9.3-as hipotéziseket, de nem erősítik meg a H9.1-es hipotézist.

38. táblázat. H8 és H9 hipotézisek vizsgálata

Hipotézis száma	Hipotézis	Eredmény
H8.1	A politikai hatékonyság szerepe a tüntetésen való részvétel magyarázatában országonként eltérő.	megerősített hipotézis
H8.2	A kormánnyal való elégedetlenség szerepe a tüntetésen való részvétel magyarázatában országonként eltérő.	cáfolt hipotézis
H8.3	A politikai érdeklődés szerepe a tüntetésen való részvétel magyarázatában országonként eltérő.	cáfolt hipotézis
H9.1	A politikai hatékonyság szerepe a tüntetésen való részvétel magyarázatában társadalmi csoportonként eltérő.	cáfolt hipotézis
H9.2	A kormánnyal való elégedetlenség szerepe a tüntetésen való részvétel magyarázatában társadalmi csoportonként eltérő.	megerősített hipotézis
H9.3	A politikai érdeklődés szerepe a tüntetésen való részvétel magyarázatában társadalmi csoportonként eltérő.	megerősített hipotézis

Az elemzések második részében azt vizsgáltam, hogy a belső politikai hatékonyság, a kormánnyal való elégedetlenség és a politikai érdeklődés tényezői országonként és társadalmi csoportonként jelentősen és statisztikailag szignifikánsan eltérően működnek. Ez az eltérő működés

azonban nem, vagy csak részben magyarázza a részvételi szint országok közötti eltéréseit. Hiszen a tüntetésen résztvevők modellből becsült aránya, és a random slope-ok meredeksége szignifikánsan nem korrelálnak egymással. A társadalmi csoportok esetén azonban az eredmények mást mutatnak. A különböző társadalmi csoportok részvételi szintjei közötti eltérések részben magyarázhatóak az elégedetlenség eltérő működésével. A kormánnyal elégedetlenek nagyobb eséllyel mennek el tüntetni azokban a társadalmi csoportokban, ahol a résztvevők aránya eleve magasabb. Másképp fogalmazva, azokban a csoportokban, ahol alacsony a részvétel, alacsonyabb az elégedetlenség szerepe a részvétel magyarázatában.

Az eredmények alapján úgy tűnik, a társadalmi tér egy pozíciója nem csak a részvételi szinttel függ össze, hanem az elégedetlenség és a részvétel kapcsolatát is valamelyest meghatározza. Két egymást kölcsönösen megerősítő folyamatra lehet következtetni: Mivel egy adott csoportban a részvételi szint alacsony, ezért nagyobb „mennyiségű” elégedetlenségre van szükség a részvételhez. Ugyanakkor, mivel a részvételhez „több” elégedetlenség szükséges, kevesebben mennek el tüntetni, és a társadalmi csoportban a részvételi arány is alacsonyabb lesz. Ez egy lehetséges magyarázata lehet az egyenlőtlenségek kialakulásának és fennmaradásának.

8.4. A politikai részvétel egyenlőtlenségei Európában

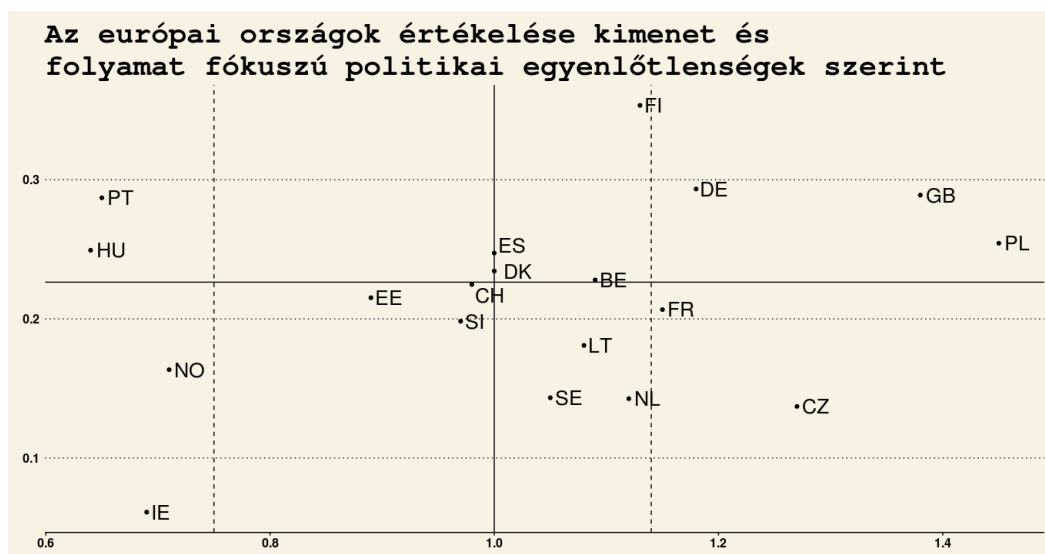
A jelenkori demokráciákkal kapcsolatban alapvető elvárás, hogy a közügyekbe való beleszólás, a preferenciák és vélemények kinyilvánítása tekintetében az állampolgárok különböző csoportjai között megvalósuljon egyfajta egyenlőség. Ideális esetben, minden ember képes véleményt formálni a körülötte lévő világról, és véleményét kifejezésre is tudja juttatni. Fontos, hogy a politikai tiltakozás eszközhöz minden társadalmi csoport egyenlően és nagy arányban férjen hozzá. Ahhoz, hogy a politikai hatalom jól működjön, a döntéshozóknak ismerniük kell a preferenciákat, és szükségük van visszacsatolásra. Az extra-parlamentáris politikai részvételi formák a politikai rendszer szintjén ezeket a funkciókat töltik be. Az extra-parlamentáris részvételi módokon belül a tüntetésen való részvételt úgy határoztuk meg, mint egy olyan politikai cselekvést, amely közvetítők nélkül, direkt módon próbálja befolyásolni a hatalmat, illetve annak döntéseit. A résztvevők motivációi és érvei explicitek, így a hatalom egy világos visszajelzést és kritikát kap, ami nem egyszerűsíthető le a hatalom döntéseinek támogatása és ellenzése dichotómiára. A tiltakozás-jellegű mechanizmus-

nak nincs önszabályozó jellege, hiszen a politikusok döntései a tiltakozás erejétől, nagyságától, az érvektől, valamint a döntéshozók helyzetértékelésétől függhetnek.

A politikai részvétel egyenlőtlensége kapcsán megkülönböztettem kétféle koncepciót, a kimenetre (outcome-oriented) és folyamatra (procedural) fókuszáló felfogást. A kimenetre fókuszáló értelmezés az érdekek, igények és preferenciák artikulációjának egyenlőségére vonatkozik (ez nem más, mint a politikai részvétel jogának egyenlő érvényesítése, használata). A tüntetési részvételre alkalmazva a koncepciót ez azt jelenti, hogy megvizsgáljuk az egyes társadalmi csoportok között mekkora egyenlőtlenségek alakultak ki abban, hogy direkt módon befolyásolják a hatalom döntéseit, és explicit módon kifejezzék véleményüket, vagyis visszajelzést adnak a hatalom működéséről. A kimenetre fókuszáló egyenlőtlenségek vizsgálata során a tüntetők társadalmi csoportok közötti eloszlását elemeztem. A folyamatra fókuszáló egyenlőtlenség koncepció szerint viszont a részvétel folyamatának kell fairnek lennie. Akkor beszélhetünk fair részvételi folyamatról, ha a cselekvést meghatározó tényezők (igények, szükségletek, elégedetlenségek) ugyanúgy működnek minden társadalmi csoportban. A dolgozatban bemutatott elemzések lehetőséget adnak arra, hogy az európai demokráciákat a részvételi egyenlőtlenségek alapján értékeljem. Mely országokban legalacsonyabban ma Európában a részvételi egyenlőtlenségek? Mely országban teljesül leginkább a részvételi egyenlőség demokratikus eszménye?

A kimenetre fókuszáló egyenlőtlenség felfogás szerint az egyenlőtlenségek alacsonynak mondhatók az Írországon, Csehországon és Hollandián. Tehát a tüntetők ezekben az országokban oszlanak el a leginkább egyenlően együttesen az iskolai végzettség, lakóhely és életkor dimenziói mentén. Az egyenlőtlenségek a legmagasabbak Finnországon, Németországon és Nagy-Britannián. A folyamatra fókuszáló egyenlőtlenségeket az európai társadalomra értelmeztem, az egyenlőtlenségek Európán, és nem az egyes országokon belül jelentkeznek. A folyamatra fókuszáló egyenlőtlenségek vizsgálatánál azt találtam, hogy az európai átlagnál erősebb összefüggés tapasztalható a belső hatékonyság és a részvétel között Lengyelországon, Nagy-Britannián, és Csehországon. A politikai érdeklődés esetén pedig Finnországon, Hollandián és Lengyelországon.

32. ábra. Az európai országok értékelése politikai egyenlőtlenség szerint

Vizsgáljuk meg együtt a kétféle egyenlőtlenséget! A vizsgált európai országokat elhelyeztem egy ábrán (32. ábra). Az y tengelyen a korrigált EGINI-vel mért eloszlási egyenlőtlenségek, az x tengelyen pedig a belső politikai hatékonyság hatásának random slope eltérései szerepelnek. Mindkét esetben medián feletti és alatti értékek szerint két kategóriára bontottam az országokat. A medián értékeket az ábrán fekete (folytonos) egyenessel jelöltem. A jobb alsó negyedben azok az országok szerepelnek, ahol a tüntetők társadalmi csoportok közötti eloszlásában nagyobbak az egyenlőségek, valamint a belső hatékonyság az európai átlagnál erősebben függ össze a részvétellel. A tüntetésen való részvétel tekintetében a legnagyobb egyenlőség a Csehországban, Franciaországban, Hollandiában, Litvániában és Svédországban valósul meg. A másik végletet a bal felső negyedben található országok jelentik: Ide azok az országok sorolódnak, ahol a tüntetők meglehetősen egyenlőtlenül oszlanak el a társadalmi csoportok között, és a belső hatékonyság tényező is alacsonyabb szerepet játszik a tüntetésen való részvételben. Ahogy az ábráról leolvasható, csupán két ország tartozik ebbe a kategóriába: Magyarország és Portugália.

A bal alsó és a jobb felső negyedekben olyan országok találhatóak, ahol vagy az eloszlás egyenlőtlenebb (Lengyelország, Nagy-Britannia, Németország és Finnország), vagy a belső hatékonyság játszik kisebb szerepet a részvételben (Írország és Norvégia). Az ábra közepén azok az országok találhatóak, ahol az egyenlőtlenségek a medián érték körülílik, és a belső hatékonyság hatása az

európai átlag körüli. Ezek az országok pedig Észtország, Szlovénia, Svájc, Spanyolország, Dánia és Belgium.

Magyarország az eloszlás szerinti egyenlőtlenség tekintetében a 8. legmagasabb egyenlőtlenség értékkel rendelkezik, amihez hozzátartozik az is, hogy a belső hatékonyság és a részvétel összefüggése Magyarországon a leggyengébb a vizsgált európai országok közül. Ezek alapján elmondható, hogy Magyarországon kevésbé teljesül az a demokratikus eszmény, hogy a tüntetés eszközéhez egyenlő módon jussanak hozzá az emberek. A vizsgált kelet-közép európai országok közül a politikai részvétel egyenlőtlensége tekintetében a legrosszabb helyzetben Magyarország van, amit Lengyelország és Szlovénia követ, végül pedig a legnagyobb egyenlőség (az európai szinten is az egyik legjobb helyzetben lévő) Csehországot jellemzi.

9. Összefoglalás

A dolgozatnak két fő célkitűzése volt az egyik a részvételi egyenlőtlenségek mérésének továbbfejlesztése és az egyenlőtlenségek koncepciójának tisztázása. A másik célkitűzés az európai egyenlőtlenségek leírása, az országok és a társadalmi csoportok összehasonlítása volt. Disszertációm-ban bemutattam azt a gondolkodási folyamatot, amely során kialakult a korrigált és standardizált EGINI mutató, valamint annak értelmezési lehetőségei. Az összefoglalásban bemutatom, hogy a dolgozatban leírt eredmények hogyan illeszkednek a politikai szociológia korábbi eredményeihez és mennyiben tekinthetők újdonságnak. Majd a fejezet utolsó szakaszában összefoglalom, hogy a dolgozatban közölt eredmények, milyen új kutatási kérdések megfogalmazását teszik lehetővé.

Munkám egyik újdonságának a szociológia két, az oktatással és a politikai részvétellel foglalkozó szakterületének összekapcsolását tartom, párhuzamot vonva Teorell és Hellevik munkássága között. Az egyenlőtlenség fogalmának Hellevik által tematizált értelmezési problémái vezettek el ahhoz a felismeréshez, hogy az ötven éve zajló politikai egyenlőtlenség kutatásokra jellemző egy fogalmi tisztázatlanság. Sok esetben az egyenlőtlenségek értelmezése és a mérőeszközök nincsenek összhangban: Gallego (2007), Verba és szerzőtársai (1995) egyaránt a politikában résztvevők egyenlőtlen eloszlásaként, torzításaként definiálják az egyenlőtlenséget, ugyanakkor asszociációkkal mérik azt. Ebben a vitában egyértelműen az eloszlás és a korrelációk vizsgálatának megkülönböztetése mellett foglaltam állást, és elméleti kiindulópontom Hellevik (1997, 2000, 2002, 2013)

és Teorell (2006, 2007a, 2007b) munkái voltak. A fenti megfontolásokra alapozva a politikai részvétel kimenet fókuszú egyenlőtlenségeinek kutatásához az EGINI mutatót adaptáltam.

Az EGINI mutatóhoz kapcsolódik egy további fontos eredmény: az egyenlőtlenség mutatók tesztelésének kidolgozása. Az egyenlőtlenség mutatók validitásának vizsgálatakor a gyakorlati használat által támasztott követelményekből indultam ki. Eszerint az egyenlőtlenségek leírását minden esetben komparatív módon kell elvégezni, tehát a mutatónak alkalmasnak kell lennie különböző országok, társadalmi csoportok és részvételi formák összehasonlítására. Az ezen a téren végzett vizsgálataim szerint egyetlen mutató sem felelt meg minden követelménynek. Az egyenlőtlenségek mértékét összehasonlíthatóvá tettem országok és részvételi formák között, azonban ezek nem összevethetőek a társadalmi csoportok szerinti egyenlőtlenségekkel. Eltérő kategóriaszámú csoportok mentén kialakult egyenlőtlenségeket ugyanis nem lehet összehasonlítani egymással.

A demonstráció és a szavazás szerinti egyenlőtlenségek akkor hasonlíthatóak össze, ha ugyanolyan kategóriaszámú dimenziókat vizsgálunk. Így például a demonstráción való részvétel nemi egyenlőtlenségeit nem lehet összevetni általában a szavazási egyenlőtlenségekkel, hiszen a nemi egyenlőtlenségeket két kategória mentén, a szavazási egyenlőtlenséget pedig tizenkét kategória mentén mértem. A társadalmi csoportok között kialakult egyenlőtlenségek viszont összehasonlíthatóak egymással, mert a nem, lakóhely, életkor, iskolai végzettség dimenziói a kutatásomban mind két kategóriát tartalmaznak. Az összehasonlíthatósághoz azonban létre kellett hozni a standardizált és korrigált EGINI mutatót, ami mindenképpen egy módszertani újítása a dolgozatnak.

A dolgozat másik célkitűzése a kimenetre fókuszáló egyenlőtlenségek vizsgálata volt, ezért a hipotézisek megfogalmazásánál fontos szerepet játszott a korábbi kutatások eredményeinek tesztelése. A hipotézisek egy részét az eredmények egyértelműen megcáfolták. A demonstráció esetén a legnagyobb egyenlőtlenségek Európában nem az életkor (H1), hanem az iskolai végzettség mentén alakultak ki. A vizsgált országok túlnyomó többségében az iskolai végzettség dimenziójában tapasztalható a legnagyobb egyenlőtlenség, kivéve néhány országot, ahol a nem (pl. Csehország), vagy az életkor mentén (pl. Szlovénia) nagyobbak az egyenlőtlenségek. Ez az eredmény a korrigált EGINI mutató használatának köszönhető, a korábbi kutatások a torzított mutatók használata miatt jeleztek más eredményeket.

Az egyes társadalmi dimenziók közötti összefüggéseket eddig az irodalomban nem vizsgálták. Saját eredményeim a demonstráció területén azt mutatták, hogy a különböző társadalmi dimenziókban mért egyenlőtlenségek nem korrelálnak egymással (H2), tehát például egy országban, ahol magasak

a nemi egyenlőtlenségek, nem feltétlenül magasak az életkori egyenlőtlenségek is. Ez a függetlenség igaz az összes vizsgált demográfiai és társadalmi dimenzióra: életkor, nem, iskolai végzettség, lakóhely.

A korrigált EGINI használatának további előnye, hogy részvételi formáinként külön-külön lehetséges az egyenlőtlenségek mértékének megállapítása. Csak részben lehetett megerősíteni azt a hipotézist, amely szerint a legnagyobb egyenlőtlenségek a különböző részvételi formák közül a demonstráción való részvétel esetén tapasztalhatóak (H3). Az egyenlőtlenség mértéke az eredmények szerint valóban a demonstráción való részvételnél a legnagyobb, de a többi extra-parlamentáris részvételi forma egyenlőtlenségeitől csak minimálisan tér el, a három részvételi forma egyenlőtlenségei között érdemi eltérések nincsenek. Ugyanígy, csak részben lehetett megerősíteni a különböző részvételi formák esetén fennálló egyenlőtlenségek közötti összefüggésekről szóló hipotézist (H4). A petíció egyenlőtlenségei korrelálnak a demonstráció és a bojkott egyenlőtlenségeivel, ugyanakkor a demonstráció és a bojkott egyenlőtlenségei között nem találtam összefüggést. Végül pedig a szavazási részvétel egyenlőtlenségei nem korreláltak szignifikánsan egyetlen extra-parlamentáris részvétel egyenlőtlenségeivel sem.

A korrelációról szóló hipotézist tehát bizonyos esetekben megcáfoltam ugyan, de az összefüggés mögött húzódó elképzelést nem lehet elutasítani. A szavazás és a többi, extra-parlamentáris részvételi forma esetén jelentkező társadalmi egyenlőtlenségek függetlensége mögött kétféle jelenség is húzódhat. Egyrészt a függetlenség jelentheti azt, hogy azok a társadalmi csoportok, amelyek alulreprezentáltak a szavazási részvételben, nem feltétlenül alulreprezentáltak más részvételi formákban. Ebben az esetben létezik az európai demokráciákban egy kompenzációs folyamat, amely során azok a csoportok, akik a parlamentáris részvételi formákkal nem élnek, képesek máshogyan kifejezni akarataikat. Mivel az EGINI mutató a résztvevők társadalmi csoportok közötti eloszlását írja le, ezért elképzelhető az is, hogy egy csoport minden részvételi formában alulreprezentált, viszont a többi csoport részvételi aránya változik. Ebben az esetben kompenzációs folyamatról nem lehet szó. Fontos eredmény, hogy a különböző részvételi formák egyenlőtlenségének egymást erősítő mechanizmusára vonatkozó tétel (Rosenstone és Hansen 1993) vizsgálata az egyenlőtlenségek korrelációjával nem dönthető el egyértelműen.

A társadalmi közeg kapcsán azt feltételeztem, hogy azokban az országokban, ahol magas a politikai részvétel egyenlőtlensége, a jövedelmi egyenlőtlenségek is magasak (H5), illetve az urbanizáltság foka alacsony (H6). Ezek az összefüggések csak a petíció és a bojkott aláírására vonatkozóan bi-

zonyultak igaznak, a korrelációk a szavazás és a tüntetés egyenlőtlenségeivel alacsonyak és nem szignifikánsak. Ez komolyan felveti azt a lehetőséget, hogy a Rosenstone és Hansen által tételezett gazdasági és politikai egyenlőtlenségek egymást erősítő körforgását elutasítsam.

Az irodalomban általánosan elfogadott tétel, hogy azokban az országokban ahol nagyobb arányban vesznek részt valamely politikai cselekvésben, kisebbek a részvételi egyenlőtlenségek (H7). Ezt az összefüggést az eredmények szintén csak részben erősítették meg, hiszen a demonstráción való részvétel esetén az összefüggés nagyon gyenge és nem szignifikáns. Az empirikus eredmények közül ezt tartom a legfontosabbnak és legérdekesebbnek. Megmutattam ugyanis, hogy ha az egyenlőtlenségeket egy olyan mutatóval mérnénk, ami nem korrigált a résztvevők számára, akkor a demonstráció esetén mi is téves következtetésre jutnánk. A két jelenség (részvétel és egyenlőtlenség) közötti kapcsolat részvételi formánként változó nagyságú.

A kimenetre fókuszáló egyenlőtlenségekről szóló hipotéziseket tehát az eredmények általában nem erősítették meg. A folyamat fókuszú egyenlőtlenségek vizsgálata azonban jobban alátámasztja a korábbi kutatások eredményeit. A regressziós modellek eredményei jól illeszkednek a politikai részvételről szóló mikro elméletekhez, bár több ponton kiegészítik azokat. Elmondható, hogy bizonyos egyéni faktorok (elégedetlenség, hatékonyság érzet, politikai érdeklődés), amik közvetlenül kapcsolatba hozhatóak a részvétel motivációival, az elvárásoknak megfelelően függnek össze a tüntetésen való részvétellel. A random slopot tartalmazó modellek ugyanakkor megmutatták, hogy ezeknek a faktoroknak a működése országonként vagy társadalmi csoportonként eltérő. A dolgozat elméleti kerete szerint ezek a különbségeket a politikai részvétel egyenlőtlenségeiként értelmezhetők. Az egyenlőtlenségek európai szinten az országok és a társadalmi csoportok között alakultak ki, ami folyamat fókuszú egyenlőtlenségeket jelez. Ezen túl ezek az eredmények úgy is értelmezhetők, hogy az elméleti részben bemutatott, a részvétel magyarázatáról szóló mechanizmusok csak részben univerzálisak. Működésük országspecifikus és társadalmi csoport specifikus vonásokat is mutat. Véleményem szerint a random slope modellből származó eredmények elvezethetnek az Európán és az egyes társadalmakon belül jelentkező eltérő politikai kultúrák elemzéséhez.

A dolgozat célkitűzései az európai egyenlőtlenségek leírására vonatkoztak, az egyenlőtlenségek mechanizmus alapú magyarázata nem volt célo. Jelen munkára úgy tekintek, mint egy nagyobb kutatási projektet megalapozó kutatására, melynek végén újabb kutatási kérdések kezdenek kikristályosodni. A dolgozat bevezetőjében azt írtam, hogy a kutatás fontos eredményének tartom, hogy a korrigált EGINI használata újabb kutatási kérdésekhez vezethet. A következőkben tehát bemutatok

néhány – véleményem szerint izgalmas – kérdést. A korrigált EGINI használatához kapcsolódóan az alábbi kutatási kérdéseket fogalmazom meg:

1. Az eredmények szerint Magyarországon a tüntetési egyenlőtlenségek nagyobbak a szavazási egyenlőtlenségek pedig kisebbek, mint az európai átlag. Úgy tűnik azonban, hogy a magyar választási rendszer – többek között a győztes kompenzáció miatt – eltorzítja a szavazási egyenlőséget. Mely országokra igaz, hogy az alacsony a részvételi egyenlőségek mellett súlyosan torzító választási rendszer működik?
2. Van-e kapcsolat a részvételi egyenlőtlenségek és a politikai rendszerek (választási rendszer, intézményi rendszer) tulajdonságai között?
3. Létezik-e a kompenzációs folyamat, ami csoport szinten kiegyenlíti a különböző részvételi formák egyenlőtlenségeit? Igaz-e, hogy azok a társadalmi csoportok, amelyek alulreprezentáltak a szavazási részvételben, nem felülreprezentáltak más részvételi formákban?
4. Hogyan függ össze a politikai részvétel egyenlőtlensége a jövedelmi egyenlőtlenségekkel? Miért tapasztalunk részvételi formánként eltéréseket a részvételi egyenlőtlenség és a jövedelmi egyenlőtlenség között?
5. A disszertációban kizárólag európai országokat vizsgáltam. Érdekes volna az eredményeket összehasonlítani az ázsiai és az észak-amerikai részvételi egyenlőtlenségekkel.
6. A dolgozatban több helyen előkerül Magyarország esete, de érdemi elemzésére nem került sor. Érdekes volna megvizsgálni, vajon hogyan változtak a részvételi egyenlőtlenségek Magyarországon 1990 és 2018 között. Hogyan írható le a demokratikus átmenet, a demokratizálódás folyamata Magyarországon a részvételi egyenlőtlenségek tükrében?
7. A részvételi egyenlőtlenségek koncepciójáról szóló fejezetben kitértem arra, hogy a politikai egyenlőtlenségek és a különböző igények reprezentációja kapcsán érdemes lenne a részvétel hatását, következményét is vizsgálni. Vajon a média, hogyan szelektál a különböző ügyek mentén szerveződő tüntetésekből? Minden típusú ügy (pl.: oktatás, egészségügy, kultúra)

ugyanolyan eséllyel kerül be a médiába? Ha nem, akkor milyen ügyek felé torzít a mai magyar média? (Ezeket a kérdéseket vizsgáljuk az ELTE Felsőoktatási Kiválósági Pályázatának keretében.)

8. Miért tapasztalunk negatív összefüggést a részvételi szint és az egyenlőtlenségek között? Illetve miért nem tapasztalunk negatív összefüggést a részvétel és az egyenlőtlenség között a demonstráción való részvétel esetén?

Ez utóbbi kérdéssel a szakirodalom olyan jeles képviselői sem foglalkoznak, mint Dubrow vagy a Rosenstone, Hansen szerzőpáros, holott nem egyértelmű, hogy azokban a társadalmakban, ahol magas a részvétel, ott alacsonyak a részvételi egyenlőtlenségek és fordítva. Miért ne fordulhatna elő például az az eset, hogy valahol ugyan kevesen vesznek részt tüntetéseken, de minden társadalmi csoportból egyenlő mértékben⁹⁸. Ahogy azt az eredmények részben igazoltam az összefüggés nem szükségszerű, nem a két mutató matematikai tulajdonságaiból következik, hanem valamilyen társadalmi mechanizmus kapcsolja azokat össze. A szakirodalomban foglalkoznak a választási részvétel egyenlőtlenségeinek magyarázatával (Amat és Beramendi 2016, Gallego 2010, Rosenstone és Hansen 1993, Verba et al. 1995), de az extra-parlamentáris részvételi formák esetén kialakuló egyenlőtlenségek magyarázatával még nem találkoztam. Azonban a magyarázatok logikáját minden bizonnyal a tüntetésen való részvétel egyenlőtlenségeire is lehet alkalmazni. Többen amellet érvelnek, hogy az egyenlőtlenségek kialakulása mögött egyéni tulajdonságok különbségei húzódnak. A klasszikus politikai szociológiai kutatások (CVM és képviselők Verba et al. 1995, Rosenstone és Hansen 1993) szerint a hátrányos helyzetűek kevésbé érdeklődnek a politika iránt, és kiábrándultabbak a politikai rendszerből, ezért nem vesznek részt a politikai cselekvésekben, ami pedig egyenlőtlenségekhez vezet. Egy másik érvelés szerint az egyenlőtlenség azért áll fenn, mert, az iskolázatlan és szegényebb csoportok eltérően értékelik a részvétel költségeit és hasznait. A hátrányos helyzetűek érzékenyebbek a részvétel költségeire, mint a jómódúak és iskolázottabbak (Northmore-Ball 2016), alacsonyabbra értékelik a lehetséges hasznokat és magasabbra a lehetséges költségeket. A kevésbé aktív csoportok ráadásul kevésbé válnak a mobilizáció célpontjává (Schlozman, Verba és Brady 2012). Egy eltérő magyarázat szerint, viszont nem kizárólag az egyéni tulajdonságokat kell figyelembe venni, hanem azt is, hogy kiket és hogyan, milyen eszközökkel

⁹⁸Később találtam olyan irodalmakat, amelyek ugyanezt a kérdést a választási részvétel kapcsán tematizálják (Claus Offe 2014, Dassonneville és Hooghe 2017).

próbálnak meg mobilizálni (Amat és Beramendi 2016). Az előző két magyarázatot ötvöző, de attól némileg eltérő elképzelés lehet egy olyan megközelítés, amely a rekrutáció és a társadalmi hálózatok szerepét még jobban hangsúlyozná. Ahogyan azt korábban a mikro-elméletek részben bemutattam a tüntetésen való részvétel egy mozgósítási folyamat eredménye. A mozgósítás egyik fontos eleme pedig a résztvevők rekrutálása, vagyis amikor a szervezők és elkötelezett résztvevők potenciális résztvevőket próbálnak meggyőzni, megkérni, hogy vegyenek ők is részt az akcióban. A mozgósítás rekrutációs részét tehát egy terjedési folyamatként is el lehet képzelni, ahol a részvétel, a részvételi szándék személyes kapcsolatokon keresztül terjed a populáción belül. Számos kutatás megmutatta, hogy az "elitek" (pl. magas iskolai végzettségű, városban élők) nagyobb arányban vesznek részt a politikai akciókban, mint a "nem-elitek". Képzeljük tehát el, hogy az akciók (tüntetések, petíciók stb.) szervezői az ún. elitek csoportjából kerülnek ki, majd a szervezők rekrutáló munkájával megkezdődik a részvételi szándék terjedése. Azokban a társadalmakban, ahol az elitek és a nem-elitek közötti kapcsolatok sűrűbbek, a terjedés nagyobb populációt érinthet. Ha a rekrutálás, mozgósítás kiindulópontja a társadalmi elit, akkor a társadalmak rekrutációs hálózatának tulajdonságai (sűrűsége, a terjedés gyorsasága, a meggyőzés eredményessége) egyszerre magyarázzák a részvétel szintjét és annak társadalmi csoportok közötti eloszlását. Elképzelhető azonban egy másik eset is, amikor a terjedés nem egy, hanem több társadalmi csoportból indul ki. A társadalmi mozgalmak történetében rengeteg olyan példát találhatunk, ahol a legaktívabbak, a szervezők nem a társadalmi "elitből" kerültek ki. Ilyen volt például a lengyel Szolidaritás mozgalom vezetője, Lech Walesa, aki gyári munkás, szerelő volt, és eleinte nem tartozott az "elitek" csoportjához, mégis a mozgalom kulcsfigurájává vált. A magyarázat logikája ebben a második esetben sem más, mint az elsőben: A rekrutáció terjedésének tulajdonságai egyszerre magyarázzák a résztvevők számát és társadalmi csoportok közötti eloszlását. Az első magyarázatban a terjedés sikerességét (a populáció mekkora részét éri el a rekrutáció) kizárólag a rekrutációs hálózat tulajdonságai befolyásolják, a második esetben viszont emellett számításba kell venni a szervezők, a terjedést indító kulcsfigurák társadalmi csoportok közötti eloszlását is. A demonstráció kapcsán azonban pont azt hangsúlyoztam, hogy a részvétel és a részvételi egyenlőtlenség között nincs kapcsolat, vagyis hogy egyes országokban, ahol a társadalom nagyobb arányban vesz részt tüntetésen, az egyenlőtlenség mértéke lehet alacsony is és magas is. Németországban, Norvégiában és Írországbán a részvételi arány egyaránt tíz százalék körüli, az egyenlőtlenségek viszont nagyon jelentősen eltérőek. Milyen különbségek tapasztalhatóak a tüntetés terjedésének módjában a három ország között? Igaz-e az,

hogy Németországban, ahol viszonylag magas a tüntetők társadalmi csoportok közötti eloszlásának egyenlőtlensége a tüntetés, vagy a rekrutáció nem képes áttérjedni bizonyos társadalmi csoportokra? Az egyes részvételi formák egyenlőtlenségei csak részben korrelálnak egymással, továbbá a részvételi szint és az egyenlőtlenség összefüggése a tüntetés esetén nem áll fenn. Így arra a következtetésre juthatunk, hogy a tüntetésen való részvétel, a rekrutáció terjedése másként működhet, mint a többi részvételi forma esetén. Miben más a tüntetés, mint a petíció, vagy a szavazási részvétel terjedési módja? A doktori disszertációmban bemutatott elméleti és empirikus eredményeket, úgy vélem, a jövőben ezen elképzelések mentén érdemes továbbgondolnom.

Irodalom

1. Amat, F. and Beramendi, P., 2016. Economic and Political Inequality: The Role of Political Mobilization (No. 277). Competitive Advantage in the Global Economy (CAGE).
2. Angelusz Róbert-Tardos Róbert: Miért mennek el mégis? Választási részvétel, kapcsolathálózatok, társadalmi integráció, Századvég, 2003/4
3. Atkinson, B. A. 2017. Egyenlőtlenség - Mit tehetünk ellene?, Kossuth Kiadó, Budapest, 396.
4. Azpuru, D., 2017. Does gender make a difference? The gender gap in Latin American politics. In Women, Politics, and Democracy in Latin America (pp. 109-130). Palgrave Macmillan, New York.
5. Bandura, A. (1997). Self-efficacy: The exercise of control. New York, NY: Freeman.
6. Barnes, S. and Kaase, M., 1979. Political action.
7. Bernhagen, P. and Marsh, M., 2007. Voting and protesting: Explaining citizen participation in old and new European democracies. Democratisation, 14(1), pp.44-72.
8. Beyerlein, K. and Bergstrand, K., 2013. Biographical availability. The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements.
9. Beyerlein, K. and Hipp, J., 2006. A two-stage model for a two-stage process: How biographical availability matters for social movement mobilization. Mobilization: An International Quarterly, 11(3), pp.299-320.
10. Blais, A., 2000. To vote or not to vote?: The merits and limits of rational choice theory. University of Pittsburgh Pre.
11. Bovens, M. and Wille, A., 2010. The education gap in participation and its political consequences. Acta Politica, 45(4), pp.393-422.
12. Brady, H. 1999. Political Participation. In J. P. Robinson, P.R. Shaver, L. S. Wrightsman (Eds.). Measures of Political Attitudes, pp. 737-801. San Diego: Academic Press

-
13. Brady, H.E., Verba, S. and Schlozman, K.L., 1995. Beyond SES: A resource model of political participation. *American Political Science Review*, 89(2), pp.271-294.
 14. Burns, N., Schlozman, K.L. and Verba, S., 2001. *The private roots of public action*. Harvard University Press.
 15. Bühlmann, M. and Kriesi, H., 2013. Models for democracy. In *Democracy in the Age of Globalization and Mediatization* (pp. 44-68). Palgrave Macmillan, London.
 16. Bühlmann, M., Merkel, W., Müller, L., Weßels, B. (2012). The democracy barometer: a new instrument to measure the quality of democracy and its potential for comparative research. *European Political Science*, 11(4), 519-536.
 17. Campbell, A., Gurin, G., Miller, W. E. (1954). *The Voter Decides*. Evanston, IL, Row, Peterson.
 18. Catterberg, G., 2003. Evaluations, referents of support, and political action in new democracies. *International Journal of Comparative Sociology*, 44(3), pp.173-198.
 19. Christensen, H.S., 2016. All the same? Examining the link between three kinds of political dissatisfaction and protest. *Comparative European Politics*, 14(6), pp.781-801.
 20. Cicatiello, L., Ercolano, S., Gaeta, G. L. (2015). Income distribution and political participation: a multilevel analysis. *Empirica*, 42(2), 447-479.
 21. Coffé, H. and Bolzendahl, C., 2010. Same game, different rules? Gender differences in political participation. *Sex roles*, 62(5-6), pp.318-333.
 22. Coleman, J., 1990. *Foundations of social theory*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
 23. Corcoran, K.E., Pettinicchio, D. and Young, J.T., 2015. Perceptions of Structural Injustice and Efficacy: Participation in Low/Moderate/High-Cost Forms of Collective Action. *Sociological Inquiry*, 85(3), pp.429-461.
 24. Corrigan-Brown, C., 2012. From the balconies to the barricades, and back? Trajectories of participation in contentious politics. *Journal of Civil Society*, 8(1), pp.17-38.

-
25. Corrigan-Brown, C., Snow, D.A., Smith, K. and Quist, T., 2009. Explaining the puzzle of homeless mobilization: An examination of differential participation. *Sociological Perspectives*, 52(3), pp.309-335.
 26. Dahl, R.A., 2006. *On political equality*. Yale University Press.
 27. Dalton, R. J. (2017). *The Participation Gap: Social Status and Political Inequality*. Oxford University Press.
 28. Dalton, R., Van Sickle, A. and Weldon, S., 2010. The individual–institutional nexus of protest behaviour. *British Journal of Political Science*, 40(1), pp.51-73.
 29. Dauphinais, P.D., Barkan, S.E. and Cohn, S.F., 1992. Predictors of rank-and-file feminist activism: Evidence from the 1983 General Social Survey. *Social Problems*, 39(4), pp.332-344.
 30. de Moor, J. External Efficacy and Political Participation Revisited: The Role of Perceived Output Structures for State- and Non-State-Oriented Action Forms
 31. De Rooij, E.A., 2011. Patterns of immigrant political participation: explaining differences in types of political participation between immigrants and the majority population in Western Europe. *European sociological review*, 28(4), pp.455-481.
 32. Della Porta, D. ed., 2014. *Methodological practices in social movement research*. OUP Oxford.
 33. Diani, M. and Lodi, G., 1988. Three in one: Currents in the Milan ecology movement. *International social movement research*, 1, pp.103-124.
 34. Dubrow, J. K. (2010). Cross-national measures of political inequality of voice. *ASK. Research Methods*, (19), 93-110.
 35. Dubrow, J.K. ed., 2014. *Political inequality in an age of democracy: cross-national perspectives* (Vol. 132). Routledge.
 36. Easton, D., 1965. *A systems analysis of political life*.

-
37. Ekman, J. and Amnå, E., 2012. Political participation and civic engagement: Towards a new typology. *Human affairs*, 22(3), pp.283-300.
 38. Elbers, C., 2005. Re-interpreting sub-group inequality decompositions. *World Bank Publications*.
 39. Espinal, R. and Zhao, S., 2015. Gender gaps in civic and political participation in Latin America. *Latin American Politics and Society*, 57(1), pp.123-138.
 40. ESS Round 8 Question Design Template – New Core Items
 41. Esser, H., 1993. *Soziologie: allgemeine grundlagen*. Campus Verlag.
 42. Farah, B. G., Barnes S. H., Heunks, F., 1979. Political dissatisfaction in: Barnes, S., Kaase, M. et al.(Szerk.): *Political Action: Mass participation in Five Western Democracies*, Beverly Hills, CA: Sage. 409-448
 43. Fatke, M. and Freitag, M., 2013. Direct democracy: protest catalyst or protest alternative?. *Political Behavior*, 35(2), pp.237-260.
 44. Finkel, S.E., Muller, E.N. and Opp, K.D., 1989. Personal influence, collective rationality, and mass political action. *American Political Science Review*, 83(3), pp.885-903.
 45. Gallego, A., 2007. Unequal political participation in Europe. *International Journal of Sociology*, 37(4), pp.10-25.
 46. Gallego, A., 2010. Understanding unequal turnout: Education and voting in comparative perspective. *Electoral Studies*, 29(2), pp.239-248.
 47. Gelman, A., Hill, J. (2006). *Data analysis using regression and multilevel/hierarchical models*. Cambridge university press.
 48. Goodwin, J. and Pfaff, S., 2009. Emotion work in high-risk social movements: managing fear in the US and Eastern German civil rights movements. in: Goodwin, J., Jasper, J.M. and Polletta, F. eds., 2009. *Passionate politics: Emotions and social movements*. University of Chicago Press.

-
49. Grasso, M.T. and Giugni, M., 2016. Protest participation and economic crisis: The conditioning role of political opportunities. *European Journal of Political Research*, 55(4), pp.663-680.
 50. Gurr, T. 1970. *Why men rebel*. Princeton, PUP.
 51. Harrebye, S. and Ejrnæs, A., 2015. European patterns of participation—How dissatisfaction motivates extra-parliamentary activities given the right institutional conditions. *Comparative European Politics*, 13(2), pp.151-174.
 52. Hedström, P., 2005. *Dissecting the social: On the principles of analytical sociology* (Vol. 10). Cambridge: Cambridge University Press.
 53. Hellevik, O., 1997. Class inequality and egalitarian reform. *Acta sociologica*, 40(4), pp.377-398.
 54. Hellevik, O., 2000. Debate on Inequality: A Less Biased Allocation Mechanism Ottar Hellevik. *Acta Sociologica*, 43(1), pp.81-83.
 55. Hellevik, O., 2002. Inequality versus association in educational attainment research: Comment on Kivinen, Ahola and Hedman. *Acta Sociologica*, 45(2), pp.151-158.
 56. Hellevik, O., 2013. Measuring Social Inequality in Educational Attainment. In *Class and Stratification Analysis* (pp. 319-339). Emerald Group Publishing Limited.
 57. Hillygus, D.S., 2005. The missing link: Exploring the relationship between higher education and political engagement. *Political behavior*, 27(1), pp.25-47.
 58. Hirschman, A.O., 1995. *Kivonulás, tiltakozás, hűség*. Osiris Kiadó, Budapest, pp.108-112.
 59. Hooghe, M. and Quintelier, E., 2012. 10 Political participation in Europe. *Society and democracy in Europe*, p.220.
 60. Hox, J., 2002. *Quantitative methodology series. Multilevel analysis techniques and applications*. Mahwah, NJ, US: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
 61. Hox, J.J., Moerbeek, M. and van de Schoot, R., 2010. *Multilevel analysis: Techniques and applications*. Routledge.

-
62. Hu, A. (2015). Evaluating Educational Inequality Within Educational Expansion: A Formal Comparison Between Odds Ratio and the Educational Gini Coefficient. *The Journal of Mathematical Sociology*, 39(4), 280-303.
 63. Inglehart, R. and Norris, P., 2003. *Rising tide: Gender equality and cultural change around the world*. Cambridge University Press.
 64. Jasper, J.M., 2011. Emotions and social movements: Twenty years of theory and research. *Annual Review of Sociology*, 37, pp.285-303.
 65. Jasper: 2006. Emotion and motivation. In *Oxford Handbook of Contextual Political Studies*, ed. R Goodin, C Tilly, pp. 157–71. Oxford: Oxford Univ. Press
 66. Kitts, J., 2000. Mobilizing in black boxes: Social networks and participation in social movement organizations. *Mobilization: An international quarterly*, 5(2), pp.241-257.
 67. Klandermans, B. and Oegema, D., 1987. Potentials, networks, motivations, and barriers: Steps towards participation in social movements. *American sociological review*, pp.519
 68. Klandermans, B., 1984. Mobilization and participation: Social-psychological expansions of resource mobilization theory. *American sociological review*, pp.583-600.
 69. Klandermans, B., 1993. A theoretical framework for comparisons of social movement participation. In *Sociological forum* (Vol. 8, No. 3, pp. 383-402)
 70. Klandermans, B., 2004. The demand and supply of participation: Social-psychological correlates of participation in social movements. *The Blackwell companion to social movements*, pp.360-379.
 71. Klandermans, B., 2015. Motivations to action. *The Oxford Handbook of Social Movements*, pp.219-230.
 72. Klandermans, B., Van der Toorn, J. and Van Stekelenburg, J., 2008. Embeddedness and identity: How immigrants turn grievances into action. *American Sociological Review*, 73(6), pp.992-1012.

-
73. Klandermans, P.G., 1997. The social psychology of protest.
 74. Koopmans, R., 1995. Democracy from below: New social movements and the political system in West Germany. Westview Pr.
 75. Kostelka, F. (2014). The State of Political Participation in Post-Communist Democracies: Low but Surprisingly Little Biased Citizen Engagement. *Europe-Asia Studies*, 66(6), 945-968.
 76. Kriesi, H., 2004. Political context and opportunity. *The Blackwell companion to social movements*, pp.67-90.
 77. Leighley, J. E. (1995). Attitudes, opportunities and incentives: A field essay on political participation. *Political research quarterly*, 48(1), 181-209.
 78. Lijphart, A., 1997. Unequal participation: Democracy's unresolved dilemma presidential address, American Political Science Association, 1996. *American political science review*, 91(1), pp.1-14.
 79. Lim, C., 2008. Social networks and political participation: How do networks matter?. *Social forces*, 87(2), pp.961-982.
 80. Majtényi, B., Kopper, Á., Susánszky, P. (2018). Constitutional othering, ambiguity and subjective risks of mobilization in Hungary: examples from the migration crisis. *Democratization*, 1-17.
 81. Marien, S., Hooghe, M. and Quintelier, E., 2010. Inequalities in non-institutionalised forms of political participation: A multi-level analysis of 25 countries. *Political Studies*, 58(1), pp.187-213.
 82. Marshall, G. and Swift, A., 1999. On the meaning and measurement of inequality. *Acta Sociologica*, 42(3), pp.241-250.
 83. Marwell, G. and Oliver, P., 1993. The critical mass in collective action. Cambridge University Press.

-
84. McAdam, D., 1986. Recruitment to high-risk activism: The case of freedom summer. *American journal of sociology*, 92(1), pp.64-90.
 85. McNeish, D.M. and Stapleton, L.M., 2016. The effect of small sample size on two-level model estimates: A review and illustration. *Educational Psychology Review*, 28(2), pp.295-314.
 86. McPherson, M., 2004. A Blau space primer: prolegomenon to an ecology of affiliation. *Industrial and Corporate Change*, 13(1), pp.263-280.
 87. McVeigh, R. and Smith, C., 1999, December. Who protests in America: An analysis of three political alternatives—Inaction, institutionalized politics, or protest. In *Sociological Forum* (Vol. 14, No. 4, pp. 685-702). Kluwer Academic Publishers-Plenum Publishers.
 88. Melo, D.F. and Stockemer, D., 2014. Age and political participation in Germany, France and the UK: A comparative analysis. *Comparative European Politics*, 12(1), pp.33-53.
 89. Merlo, J., Chaix, B., Ohlsson, H., Beckman, A., Johnell, K., Hjerpe, P., Råstam, L. and Larsen, K., 2006. A brief conceptual tutorial of multilevel analysis in social epidemiology: using measures of clustering in multilevel logistic regression to investigate contextual phenomena. *Journal of Epidemiology Community Health*, 60(4), pp.290-297.
 90. Muller, E.N. and Opp, K.D., 1986. Rational choice and rebellious collective action. *American Political Science Review*, 80(2), pp.471-487.
 91. Muller, E.N., Dietz, H.A. and Finkel, S.E., 1991. Discontent and the expected utility of rebellion: The case of Peru. *American Political Science Review*, 85(4), pp.1261-1282.
 92. Németh R., Tóth G. 2015. Building Models és Beyond the linear trend line c. fejezetek In: Daróczi Gergely: Mastering Data Analysis with R, pp. 107-126, 127-152. Packt Publishing, Birmingham, UK, 2015.
 93. Németh, R. and Luksander, A., 2018. Strong Impact of Interviewers on Respondents' Political Choice: Evidence from Hungary. *Field Methods*, 30(2), pp.155-170.

-
94. Nepstad, S. and Smith, C., 1999. Rethinking recruitment to high-risk/cost activism: the case of Nicaragua exchange. *Mobilization: An International Quarterly*, 4(1), pp.25-40.
 95. Newton, K., 2006. Political support: Social capital, civil society and political and economic performance. *Political Studies*, 54(4), pp.846-864.
 96. Nie, N.H., Powell, G.B. and Prewitt, K., 1969. Social structure and political participation: developmental relationships, II. *American political science review*, 63(3), pp.808-832.
 97. Norris, P. ed., 1999. *Critical citizens: Global support for democratic government*. OUP Oxford.
 98. Norris, P., Walgrave, S. and Van Aelst, P., 2005. Who demonstrates? Antistate rebels, conventional participants, or everyone?. *Comparative politics*, pp.189-205.
 99. Northmore-Ball, K., 2016. Increasingly unequal turnout in Eastern European new democracies: Communist and transitional legacies versus new institutions. *Electoral Studies*, 42, pp.188-200.
 100. Oberschall, A. 1995. *Social movements: Ideologies, interests, and identities*. Transaction Publishers.
 101. Offe, C., 2014. Participatory inequality in the austerity state: a supply side approach. DFG-Kollegforschergruppe Postwachstumsgesellschaften.
 102. Ohlemacher, T. 1996. "Bridging people and protest: Social relays of protest groups against low-flying military jets in West Germany." *Soc. Probs.* 43.
 103. Olson, M., 1997. *A kollektív cselekvés logikája: közjavak és csoportelmélet*. Osiris.
 104. Opp, K.D., 1988. Grievances and participation in social movements. *American sociological review*, pp.853-864.
 105. Opp, K.D., 2009. *Theories of political protest and social movements: A multidisciplinary introduction, critique, and synthesis*. Routledge.

-
106. Opp, K.D., 2011. Modeling micro-macro relationships: Problems and solutions. *The Journal of Mathematical Sociology*, 35(1-3), pp.209-234.
 107. Parry, G., Moyser, G. and Day, N., 1992. *Political participation and democracy in Britain*. Cambridge University Press.
 108. Passy, F. and Giugni, M., 2001, March. Social networks and individual perceptions: Explaining differential participation in social movements. In *Sociological forum* (Vol. 16, No. 1, pp. 123-153). Kluwer Academic Publishers-Plenum Publishers.
 109. Pateman, C., 1970. *Participation and democratic theory*. Cambridge University Press.
 110. Persson, M., 2015. Education and political participation. *British Journal of Political Science*, 45(3), pp.689-703.
 111. Pinard, M., 2011. *Motivational dimensions in social movements and contentious collective action*. McGill-Queen's Press-MQUP.
 112. Powers, D.A., 2012. Multilevel models for binary data. *New Directions for Institutional Research*, 2012(154), pp.57-75.
 113. Quaranta, M. and Dotti Sani, G.M., 2018. Left Behind? Gender Gaps in Political Engagement Over the Life Course in Twenty-Seven European Countries. *Social Politics: International Studies in Gender, State Society*.
 114. Quaranta, M., 2013. Measuring political protest in Western Europe: assessing cross-national equivalence. *European Political Science Review*, 5(3), pp.457-482.
 115. Quaranta, M., 2015. *Political protest in Western Europe: Exploring the role of context in political action*. Springer.
 116. Quarantelli, E. L., and Russell R. Dynes. 1970. "Property Norms and Looting." *Phylon* 31:168–82.
 117. Quintelier, E. and Van Deth, J.W., 2014. Supporting democracy: Political participation and political attitudes. Exploring causality using panel data. *Political Studies*, 62(1_suppl), pp.153-171.

-
118. Quintelier, E., 2008. Who is politically active: The athlete, the scout member or the environmental activist? Young people, voluntary engagement and political participation. *Acta sociologica*, 51(4), pp.355-370.
 119. Richardson, B.M., 1973. Urbanization and political participation: the case of Japan. *American Political Science Review*, 67(2), pp.433-452.
 120. Riker, W.H. and Ordeshook, P.C., 1968. A Theory of the Calculus of Voting. *American political science review*, 62(1), pp.25-42.
 121. Ringen, S. 1997. *Citizens, Families and Reform*. (1st ed.) Oxford: Clarendon Press.
 122. Rosenstone, S.J. and Hansen, J., 1993. *Mobilization, participation, and democracy in America*. Macmillan Publishing Company,.
 123. Rucht, D. and Neidhardt, F., 2002. Towards a 'Movement Society'? On the possibilities of institutionalizing social movements. *Social Movement Studies*, 1(1), pp.7-30.
 124. Rucht, D., 1998. The spread of protest politics. In *The Oxford handbook of political behavior*.
 125. Rüdiger, W. and Karyotis, G., 2014. Who protests in Greece? Mass opposition to austerity. *British Journal of Political Science*, 44(3), pp.487-513.
 126. Santoro, W.A. and Broidy, L., 2014. Gendered Rioting: A General Strain Theoretical Approach. *Social Forces*, 93(1), pp.329-354.
 127. Sartori, G., 1999. *Demokrácia*. Budapest. Osiris Kiadó.
 128. Saunders, C., 2014. Anti-politics in action? Measurement dilemmas in the study of unconventional political participation. *Political Research Quarterly*, 67(3), pp.574-588.
 129. Savage, M., 2001. Political sociology. in: J. Blau ed. *The Blackwell Companion to Sociology* pp. 253-267. Blackwell Publishing Ltd.
 130. Sawyer, R.K., 2001. Emergence in sociology: Contemporary philosophy of mind and some implications for sociological theory. *American journal of sociology*, 107(3), pp.551-585.

-
131. Schlozman, K.L., Burns, N. and Verba, S., 1994. Gender and the pathways to participation: The role of resources. *the Journal of Politics*, 56(4), pp.963-990.
 132. Schlozman, K.L., Verba, S. and Brady, H.E., 2012. *The unheavenly chorus: Unequal political voice and the broken promise of American democracy*. Princeton University Press.
 133. Schumpeter, J.A., 2010. *Capitalism, socialism and democracy*. routledge.
 134. Schussman, A. and Soule, S.A., 2005. Process and protest: Accounting for individual protest participation. *Social forces*, 84(2), pp.1083-1108.
 135. Silva, B.C., Bosancianu, C.M. és Littvay L. 2019. *Multilevel Structural Equation Modeling, Quantitative Applications in the Social Sciences*, Volume 179. SAGE Publications
 136. Snijders és Bosker 1999. *Multilevel analysis: An introduction to basic and advanced multi-level modelling*. London: Sage
 137. Snow, D.A., Zurcher Jr, L.A. and Eklund-Olson, S., 1980. Social networks and social movements: A microstructural approach to differential recruitment. *American sociological review*, pp.787-801.
 138. Steele, F., 2010. Module 7: Multilevel Models for Binary Responses: Concepts. LEMMA VLE, University of Bristol, Centre for Multilevel Modelling. Accessed September.
 139. Stockemer, D., 2014. What drives unconventional political participation? A two level study. *The Social Science Journal*, 51(2), pp.201-211.
 140. Stolle, D. and Hooghe, M., 2011. Shifting inequalities: Patterns of exclusion and inclusion in emerging forms of political participation. *European Societies*, 13(1), pp.119-142.
 141. Stolle, D., Hooghe, M. and Micheletti, M., 2005. Politics in the supermarket: Political consumerism as a form of political participation. *International political science review*, 26(3), pp.245-269.
 142. Susánszky, P. és Tóth, G. 2018. Számítanak az elvek is? Socio.hu

-
143. Susánszky, P., Kopper, A. and Tóth, G., 2016. Pro-government demonstrations in Hungary–citizens’ autonomy and the role of the media. *East European Politics*, 32(1), pp.63-80.
 144. Susánszky, P., Tóth G., és Somogyi, R. 2018. Measuring Political Inequalities. (kézirat)
 145. Szabó M. 1996a: A tiltakozás kultúrái a posztkommunista társadalmakban: Magyarország, Szlovénia, Szlovákia, *Társadalmi Szemle* 1996/1 67-78
 146. Szabó M. 1997. Tiltakozási kultúra Magyarországon a rendszerváltás után: a sajtó tükrében (1989-1995) *Szociológiai Szemle* 47/4.
 147. Szabó M. 1996b: Közép-Európa - a tiltakozás kultúrája a rendszerváltás előtt és után. *Társadalmi Szemle* 1996/4 88-94
 148. Szabó, A. and Mikecz, D., 2015. After the Orbán-revolution: the awakening of civil society in Hungary. *Social Movements in Central and Eastern Europe: A Renewal of Protests and Democracy*. Bucharest: University of Bucharest Editorial, pp.34-43.
 149. Szabó, A., Kern, T. (2011). A magyar fiatalok politikai aktivitása. The political activity of Hungarian youth’, in B. Bauer and A. Szabó (eds), *Arctalan*, 2000-2010.
 150. Szmargd, C. and Leckie, G., 2011. Module 5: Introduction to Multilevel Modelling R Practical.
 151. Teorell, J., 2003. Linking social capital to political participation: Voluntary associations and networks of recruitment in Sweden. *Scandinavian Political Studies*, 26(1), pp.49-66.
 152. Teorell, J., 2006. Political participation and three theories of democracy: A research inventory and agenda. *European Journal of Political Research*, 45(5), pp.787-810.
 153. Teorell, J., Torcal, M. and Montero, J.R., 2007a. Political participation. in: *Citizenship and involvement in European democracies: A comparative analysis*, p.334.
 154. Teorell, J., Sum, P. and Tobiasen, M., 2007b. Participation and political equality. in: *Citizenship and involvement in European democracies: A comparative analysis*, p.384.
 155. Tilly, C., 2007. *Democracy*, Nueva York.

-
156. Tóth 2017. Ha dánok lennénk, boldogabbak lennénk? Előadás. Elhangzott: Fényes Elek Társadalomstatistikai Egyesület nyilvános tudományos ülése.
 157. Useem, B., 1980. Solidarity model, breakdown model, and the Boston anti-busing movement. *American Sociological Review*, pp.357-369.
 158. Van Aelst, P. and Walgrave, S., 2001. Who is that (wo) man in the street? From the normalisation of protest to the normalisation. *European Journal of Political Research*, 39(4), pp.461-486.
 159. Van Stekelenburg, J. and Klandermans, B., 2013. The social psychology of protest. *Current Sociology*, 61(5-6), pp.886-905.
 160. Van Stekelenburg, J., Klandermans, B. and Van Dijk, W.W., 2011. Combining motivations and emotion: The motivational dynamics of protest participation. *Revista de Psicología Social*, 26(1), pp.91-104.
 161. van Zomeren, M., 2016. Building a Tower of Babel? Integrating core motivations and features of social structure into the political psychology of political action. *Political Psychology*, 37(S1), pp.87-114.
 162. Van Zomeren, M., Postmes, T. and Spears, R., 2008. Toward an integrative social identity model of collective action: A quantitative research synthesis of three socio-psychological perspectives. *Psychological bulletin*, 134(4), p.504.
 163. Vassallo, R., Durrant, G. and Smith, P., 2017. Separating interviewer and area effects by using a cross-classified multilevel logistic model: simulation findings and implications for survey designs. *Journal of the Royal Statistical Society: Series A (Statistics in Society)*, 180(2), pp.531-550.
 164. Verba, S. (1996). The citizen as respondent: sample surveys and American democracy presidential address, American Political Science Association, 1995. *American Political Science Review*, 90(01), 1-7.
 165. Verba, S. and Nie, N.H., 1987. Participation in America: Political democracy and social equality. University of Chicago Press.

-
166. Verba, S., Burns, N. and Schlozman, K.L., 1997. Knowing and caring about politics: Gender and political engagement. *The Journal of Politics*, 59(4), pp.1051-1072.
 167. Verba, S., Schlozman, K.L. and Brady, H.E., 1995. *Voice and equality: Civic voluntarism in American politics*. Harvard University Press.
 168. Verba, S., Schlozman, K.L. and Brady, H.E., 2000. Rational action and political activity. *Journal of theoretical Politics*, 12(3), pp.243-268.
 169. Verhulst, J. and Walgrave, S., 2009. The first time is the hardest? A cross-national and cross-issue comparison of first-time protest participants. *Political Behavior*, 31(3), pp.455-484.
 170. Walgrave, S. and Klandermans, B., 2010. Open and closed mobilization patterns: The role of channels and ties. *The World Says No to War*, pp.169-192.
 171. Walgrave, S. and Wouters, R., 2014. The missing link in the diffusion of protest: Asking others. *American Journal of Sociology*, 119(6), pp.1670-1709.
 172. Ward, M., 2016. Rethinking social movement micromobilization: Multi-stage theory and the role of social ties. *Current Sociology*, 64(6), pp.853-874.
 173. Whiteley, Paul, and Patrick Seyd. *High-intensity participation: the dynamics of party activism in Britain*. University of Michigan Press, 2002.
 174. Wiltfang, G.L. and McAdam, D., 1991. The costs and risks of social activism: A study of sanctuary movement activism. *Social Forces*, 69(4), pp.987-1010.
 175. Wolfsfeld, G., 1986. Political action repertoires: The role of efficacy. *Comparative Political Studies*, 19(1), pp.104-129.
 176. Xiao, C. and McCright, A.M., 2014. A test of the biographical availability argument for gender differences in environmental behaviors. *Environment and Behavior*, 46(2), pp.241-263.
 177. Ylikoski, P., 2014. Rethinking micro-macro relations. In *Rethinking the Individualism-Holism Debate* (pp. 117-135). Springer, Cham.

-
178. Young, I.M., 2000. Democracy and inclusion. New York.
 179. Zhang, J. and Li, T., 2002. International inequality and convergence in educational attainment, 1960–1990. *Review of Development Economics*, 6(3), pp.383-392.
 180. Zomer, M., 2013. Four core social-psychological motivations to undertake collective action. *Social and Personality Psychology Compass*, 7(6), pp.378-388.

Függelék

39. táblázat. Random Slope társadalmi csoportonként

Modell 4.1		Modell 4.2	
RS: elégedetlenség		RS: elégedetlenség	
Változók	OR	Változók	OR
Kormánnyal való elégedetlenség	1,4171	Kormánnyal való elégedetlenség	1,3510
Politika iránti érdeklődés	2,5294	Politika iránti érdeklődés	2,2435
Bal-jobb orientáció	0,4397	Bal-jobb orientáció	0,4232
Bal-jobb orientáció négyzet	1,3286	Bal-jobb orientáció négyzet	1,2577
Ország MOR	2,12	Ország MOR	2,06
Ország intercept variancia	0,6202	Ország intercept variancia	0,5764
Ország slope variancia	0,0275	Ország slope variancia	0,0309
Ország* Társadalmi csoport MOR	1,46	Ország* Társadalmi csoport MOR	1,33
Ország* Társadalmi csoport intercept variancia	0,1568	Ország* Iskola intercept variancia	0,0879
Ország* Társadalmi csoport slope variancia	0,0354	Ország* Iskola slope variancia	0,0219
Intercept	0,0287	Intercept	0,0326
AIC	75237,9	AIC	80168,7
BIC	75348,0	BIC	80279,1
logLik	-37607,9	logLik	-40073,3
N (ország)	18	N (ország)	18
N (ország* társadalmi csoport)	216	N (ország* iskola)	216
N	164325	N	169616

*p<0,05; **p<0,01; ***p<0,001

40. táblázat. Fix hatású társadalmi csoportok

	OR	CI	p
<i>Fixed hatások</i>			
Intercept	0.02	0.01-0.03	<.001
Belső hatékonyság	1.36	1.32-1.41	<.001
Bal-jobb orientáció	0.50	0.46-0.54	<.001
Bal-jobb orientáció négyzet	1.62	1.44-1.82	<.001
Politikai érdeklődés	2.12	1.91-2.36	<.001
Kormánnyal való elégedetlenség	1.67	1.52-1.83	<.001
<i>Társadalmi csoportok</i>			
magas rural idős	2.11	1.65-2.70	<.001
alacsony rural fiatal	1.25	0.97-1.61	<.091
magas város fiatal	3.34	2.75-4.05	<.001
alacsony város fiatal	2.62	2.17-3.18	<.001
alacsony rural idős	0.71	0.56-0.90	<.004
magas város idős	1.51	1.24-1.84	<.001
magas rural közép	1.38	1.10-1.74	<.005
alacsony rural közép	1.21	0.98-1.50	<.078
magas város közép	2.48	2.09-2.95	<.001
alacsony város közép	1.66	1.38-2.00	<.001
magas rural fiatal	1.97	1.48-2.61	<.001
<i>Random részek</i>			
Ország N	20		
ICC	0.122		
N	31683		
AIC	13914.686		
Deviance	16040.662		

Összegzés

Disszertációmban a politikai szociológia egyik klasszikus témájával, a politikai részvétel egyenlőtlenségével foglalkozom. A dolgozatomban nagyban építék Jan Teorell (2006, 2007b) elméleti megközelítésére, mely szerint meg kell különböztetni a politikai részvétel egyenlőtlenségének kimenet és folyamat fókuszú koncepcióit. Az első értelmezés a résztvevők egyenlőtlen eloszlására koncentrál, és azt vizsgálja, hogy a társadalmi csoportok között milyen egyenlőtlenségek alakultak ki. Az egyenlőtlenség második (folyamat fókuszú) értelmezése pedig a részvétel irányába ható mechanizmusok társadalmi csoportonként eltérő működésmódjával foglalkozik. Az elméleti fejezetek után, először a kimenet fókuszú egyenlőtlenségek mérésével foglalkozom, majd az európai országokban kialakult kimenet fókuszú egyenlőtlenségeket írom le. Végül a tüntetési részvételben kialakult folyamat fókuszú egyenlőtlenségeket vizsgálom, többszintű logisztikus regressziós modellekkel. Doktori kutatásom legfontosabb eredményei:

1. Bemutatom az irodalomban előforduló egyenlőtlenség mutatókat, majd felállítok egy kritériumrendszert, amivel egy részvételi egyenlőtlenség mutató torzítottsága megállapítható. Vizsgálatai eredményeim szerint a korábban használt egyenlőtlenség mutatók torzítottak, komparatív vizsgálatokra lényegében nem alkalmazhatóak. Az általam jelentős mértékben átalakított EGINI egyenlőtlenség mutató azonban alkalmas komparatív vizsgálatok elvégzésére.
2. A korrigált EGINI megmutatta, hogy a szavazási egyenlőtlenségek a legtöbb országban jóval alacsonyabbak, mint az extra-parlamentáris részvételi formák esetén (bojkott, tüntetés, petíció). A demonstráció esetén a legnagyobb egyenlőtlenségek az iskolai végzettség mentén alakultak ki, amit az életkor, a lakóhely végül pedig a nem követi.
3. A folyamat fókuszú egyenlőtlenségek vizsgálatának eredményei jól illeszkednek a politikai részvételről szóló mikro elméletekhez, bár több ponton kiegészítik azokat. Elmondható, hogy bizonyos egyéni faktorok (elégedetlenség, hatékonyság érzet, politikai érdeklődés) működése országonként és társadalmi csoportonként eltérő. Az elméleti részben bemutatott, a részvétel magyarázatáról szóló mechanizmusok tehát csak részben univerzálisak. Működésük országspecifikus és társadalmi csoport specifikus vonásokat is mutat.
4. Végül a kutatásom fontos eredményének tartom, hogy az empirikus eredmények alapján új kutatási kérdéseket tudtam megfogalmazni, az egyenlőtlenségek magyarázatával és az egyenlőtlenségek makro körülményeivel kapcsolatban is.

Summary

Political inequality is one of the most intensively discussed topics in the field of political sociology. Based on the theories about democracy and according to contemporary political philosophers, modern democracy requires equality in political participation. My dissertation follows Jan Teorell's (2006, 2007b) theoretical distinction between outcome-oriented and procedural inequalities in political participation. Outcome-oriented inequality is defined as distorted distribution of participants between social groups. On the other hand procedural inequalities mean "the causal roots of group based inequalities", or with other words the variation of mechanisms bring about participation. After the theoretical parts of my doctoral work, firstly I focus on the methodology of measuring outcome-oriented political inequalities, then I describe the inequalities in 22 European countries. Finally, I analyze the procedural inequalities in demonstrations with multilevel logistic regression models. The most important results of my doctoral work are:

1. I summarize research about the measurement of outcome-oriented inequalities. I define the criteria for developing an unbiased measurement of inequalities. Results of data simulations show that former indices are highly biased. My methodological innovation is the adapted and corrected EGINI index (suggested by Hu (2015)), that makes comparative analyses possible.
2. According to the empirical results, in most of the countries inequalities in voting are significantly lower than inequalities regarding the extra-parliamentary forms of participation (boycotting, signing petition, demonstrating). In the case of demonstrations, I measured the largest inequalities in the educational dimension, which is followed by age, type of locality, and gender respectively.
3. Analyzing the procedural inequalities, results of the multilevel regression models fit well to the micro theories about political participation and mobilization, but the results extend the theories in various ways. There are differences between countries and social groups regarding the correlations between individual factors (e.g. dissatisfaction, political efficacy, and interest in politics) and participation in demonstrations. I made the conclusion that mechanisms explaining political participation are not universal but contingent on the social environment.
4. Finally, on the basis of these new empirical results I suggest new hypotheses and research questions about the macro conditions and the explanation of inequalities in political participation.